

74.26

У-45

Міністерство освіти України
Академія педагогічних наук України
Прикарпатський університет ім.В.Стефаника
Науково-методичний центр
“Українська етнопедагогіка і народознавство”
Івано-Франківське обласне управління освіти
Івано-Франківський обласний інститут
післядипломної освіти педагогічних працівників

Українське народознавство і проблеми виховання учнів

Матеріали

Всеукраїнської науково-практичної конференції

10-12 жовтня 1995 р.

Частина I

Івано-Франківськ
1995

1700

Міністерство освіти України
Академія педагогічних наук України
Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка
Науково-методичний центр
"Українська етнопедagogіка і народознавство"
Івано-Франківське обласне управління освіти
Івано-Франківський обласний інститут
післядипломної освіти педагогічних працівників

*Українське народознавство
і проблеми виховання учнів*

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції

10-12 жовтня 1995 р.

Частина I

**Івано-Франківськ
1995**

592936
сезні

П

1700

Українське народознавство і проблеми виховання учнів.
Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (10-12 жовтня 1995 року, м. Івано-Франківськ). У 2-х частинах.- (Ч.І. - За ред. Р.Скульського).- 182 с.

Матеріали конференції висвітлюють теоретико-методологічні та методичні засади і педагогічні умови використання українського народознавства у вихованні школярів.

Книга адресована науковцям, методистам, викладачам вузів, вчителям, вихователям, аспірантам і студентам педагогічних навчальних закладів.

Організаційно-редакційний комітет:

П.Ізнатенко, к.п.н.; *В.Конonenко*, дійсн. чл. АПН України;
В.Костів, к.п.н.; *С.Литвин-Кіндратюк*, к.психол.н.;
Р.Скульський, к.п.н.; *М.Стельмахович*, дійсн.чл. АПН України.

Друкується відповідно до рішення видавничої ради НМЦ
"Українська етнопедогогіка і народознавство" АПН України і
Прикарпатського університету ім. В.Стефаника

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ НАРОДОЗНАВСТВА

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО
ВИХОВАННЯ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНОЗНАВЦІВ ДІАСПОРИ

Висвітлення основних проблем щодо національного виховання та освіти науковцями далекого зарубіжжя дає нам можливість адекватнішого бачення всього історичного поля українознавства, повертає цілі масиви національних здобутків, раніше відчужених від народу, сприяє їх осмисленню та освоєнню.

Д.Чижевський підкреслював, що "вселюдське" значення, вічність окремих культурних форм /в тому числі і форм національного життя/ є таке саме, як абсолютне значення окремих однобічних "напрямків", "шкіл", течій та стилів у мистецтві. Це різні прояви, різні реалізації, здійснення тих самих - абсолютної правди, краси, святості, справедливості. Її цінність їх якраз і полягає в їх індивідуальності, окремості, бо якраз те, що в усіх них є індивідуальне, і доповнює інші вияви, висвітлює абсолютні цінності з інших сторін, ще не виявлених в інших здійсненнях їх в історії.

Отже, всесвітня культура збагачується за рахунок розвитку національної, але і розвиток національної не ефективний без засвоєння всього створеного людством. Її мало визнати за кожним народом право на самобутність, треба показати, в чому ця самобутність полягає. Адже одна культура може сказати те, чого не скаже інша, і якщо ми не почуємо чийсь голос, то звучання світової культури не буде повним.

Культура твориться протягом віків спільним зусиллям поколінь. Маючи свій власний стиль і надаючи власне обличчя народові, культура відрізняє його від інших народів і тому вона є найціннішим скарбом, яким володіє народ. Може статися, що народ втратить свою державу, свою мову, іноді навіть свою територію, а проте залишається народом. Але народ не може втратити своєї культури, бо тоді він перестав бути окремим народом. Ось чому кожен народ має потяг не тільки зберігати свою культуру, але й розвивати, вдосконалювати її.

Культура як гарант незалежності, стверджує Н.Корнієнко, допомагає суспільству скоротити історичний час на будівництво цивілізованої Української Держави тим, що зміщує свою головну ціннісну орієнтацію в бік окремої людини і тих референтних груп, які несуть в собі найбільш евристичні програми.

Істотні зміни в суспільстві неможливі без якісної зміни в свідомості окремого індивіда. Тому і концепція національного відродження, на думку П.Ралеєва, мусить мати універсальніший характер, осягаючи всю цілісність проблеми, включно з національним будівництвом у внутрішньому умоглядному просторі суверенного індивіда, розбудовою національної духовної спільноти, утворенням суверенної національної державності.

За таких умов, коли сама людська природа зазнала глибокої деформації, українське відродження є справою надзвичайно важкою. Саме поняття "натовпу-маси" протилежне і вороже національному. Ідея нації є ідеєю соборної особи - носія єдиної суверенної свідомості, збірною одиницею якої є автономна, суверенна персона. Керована інстинктом маса ворожа особі і не може бути носієм будь-якої свідомості. Механічне переродження "натовпу-маси" у націю неможливе. Тут необхідна лише якісна зміна, рівна за значущістю й силою прийняттю християнства, яке принісши у світ новий духовний принцип, перетворило індивідуальність - на особу, культ - на культуру, народність-етнос - у націю.

Таким чином, національне відродження можливе лише через відтворення особи і соборної надособової свідомості. Національне будівництво, утверджуючи вільну, суверенну особу з її позитивними ідеалами /істина, добро, краса/, освітлює стихійність і перетворює її на духовність, витісняючи "натовп", творить соборну особу-націю.

Сьогодні актуалізація проблеми української ментальності пов'язана з тим, що необхідно знати, хто ми є, аби будувати державу, адекватну нашій вдачі. Справді, тільки державна реалізація потенцій останньої, втілюючи національні цінності, здатна ушляхетнити життєдіяльність народу, повернути втрачені честь і гідність самоцінній особистості. Тільки вона /реалізація/, гармонізуючи сутність та існування людини, може надати осмисленості реальному національно-індивідуальному буттю у світі, а отже, - сприяти людському щастю.

Все, що важливе для нас, зазначає В.Болубаш, може вирости й виростає тільки на ґрунті нашого заглибленого буття, з коріння нашої первинності. Без національної основи, як духовного кореня індивідуального життя, людська одиниця стає відірваним атомом - зміст її свідомості конгломеративний; її досконалість технічна.

Б.Стебельський доповнює, що національна самобутність починається від самопошани й пізнання самого себе як народу, від усунення

комплексу меншовартості, який уступить лише тоді з нашого суспільного життя, коли кожна одиниця зрозуміє, що бути українцем так само гарно, як бути шотландцем, як бути французом чи англосаксом. Вистачить тільки вивчити ідеали народу, для яких він жив та живе, зміст та форми його культури, щоб перебрати місію народу, яка мусять жити не тільки в його геніях, а й в усіх істотах національної субстанції всюди, де вона існує. Лише тоді людина може розвинути не тільки пошану до самої себе, а й любов до свого рідного, до своєї нації.

Справжнє виховання забезпечує соціалізацію особистості через її етнічність і веде до осягнення людської цивілізації. Причому вияв регіональних та місцевих ознак виховання у контексті національного та загальнолюдського є обов'язковим.

Утвердженню вільної, суверенної особистості, згідно В.Яніву, сприяє орієнтація на національний виховний ідеал, що випливає із народних вірувань, звичаїв, традицій чи з конкретних потреб даної спільноти. Він не потребує, і навіть не повинен, чи не сміє, заперечувати загальнолюдському ідеалу, а навпаки: національний ідеал, апробуючи, підтверджуючи, поглинаючи вселюдські та загальновизнані цінності, доповнює їх тими рисами, які відповідають духовності чи звичаям даного народу. Розуміння шляхетної людини понаднаціональне й понадпростірне, певною мірою навіть понадчасове.

Коли маємо накреслити наш національний виховний ідеал, то тісно пов'яжемо його з християнським виховним ідеалом, і то рівною мірою як з релігійних, так і з чисто національних спонук, оскільки релігійність є однією з основних прикмет слов'ян: релігійне виховання українця, ідучи по лінії вродженого нахилу, робить нас опірними на зовнішні впливи й автоматично спричиняється до збереження нашої духовної самобутності, нашого "я", чи - як ми звикли тепер говорити - нашої національної ідентичності.

Те, що виховний ідеал має тісний зв'язок з етнопсихологією, з ментальністю чи вдачею даного народу не підлягає ніякому сумніву. Те, що врахування цієї співзалежності потрібне для збереження національної самобутності, - очевидно, бо це національний аспект проблеми; але є й виховний аспект: для простої доцільності необхідно при накресленні виховного ідеалу рахуватися із психікою виховання, колективними рисами середовища, оточення чи, зокрема, національної спільноти.

Виховний ідеал у його зв'язку з національною психікою має ще одну суспільну функцію: виправляючу чи вдосконалюючу. Йдеться про

такий виховний ідеал, який, рахуючись із вдачею народу та дбаючи про те, щоб утримати в загальних рисах вдачу /необхідну для збереження духовної самобутності/, передбачав би одночасно, як виховну мету, скріплення національних прикмет із рівночасним послабленням національних хиб. Це завдання зрозуміле кожній спільноті, яка прагне до розвитку, до поступу, до досконалості

Отже, як виховний ідеал маємо дати ідеал повноцінної людини, творчої індивідуальності з власним поглядом на світ, із бажанням впливати на долю світу, із бажанням змагатися з іншими людьми та їх випереджувати, із внутрішньою необхідністю ставити собі питання та шукати відповіді на них, чи ставити собі завдання і розв'язувати їх, - причому ці завдання повинні бути якнайскладніші та найважчі, щоб вони спонукали до якнайзусильнішої праці

Г.Ващенко, один з найбільших фахівців-дослідників в галузі педагогіки, психології та національного виховання, вважав, що традиційним ідеалом треба визнати той, що витримав іспит історії, найбільш відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості і творах кращих митців та письменників, що стали духовними провідниками свого народу.

На його думку нація може шанувати й зберігати свої традиції, але не зупинятись на них, а йти вперед, не замикаючись у вузьких рамках своєї традиційної культури, та брати від інших народів їх кращі здобутки, органічно перероблюючи їх, відповідно до інтересів і психології свого народу. Тільки такий шлях забезпечує нормальний розвиток народу та його високі здобутки в галузі культури. Цим шляхом мусять йти і український народ, зокрема, його молодь. Тому зберігання своїх традицій і пошана до них - це перший національний обов'язок нашої молоді

З усього сказаного виразно виявляються завдання сучасного покоління: нам треба всіма силами прямувати до плекання української культури, сприяти її збереженню, закріпленню й розбудові, щоб ми здобули собі визнання й пошану в культурному світі. Запорукою успіху в цьому є поглиблене вивчення українознавства. Завдяки йому нова генерація, сприймаючи культурні здобутки попередніх поколінь і зберігаючи національні традиції, має змогу рухати свою культуру вперед, вносячи в неї нові надбання.

В. ВАКУЛЕНКО., П. ДАВИДОВ., В. САВЕЛІВА
/ м. Краматорськ /

ВІРУВАННЯ, ПОВІР'Я, ДЕМОНОЛОГІЯ У НАЦІОНАЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ

Не є таємницею, що народні вірування та повір'я - це основа світоглядних уявлень людей і найважливіша складова їхнього духовного життя до останнього часу залишалися поза увагою науковців, або ж описувалися ними досить однобічно. Ставлення до них було переважно негативним - як до пережитків традицій. Постулатом вважався вислів Ф.Енгельса про те, що релігійні вірування - не що інше, як фантастичні відображення в головах людей тих зовнішніх сил, котрі панують над ними в їхньому повсякденному житті.

Ця, в цілому вірна, теза у більшості наукових досліджень нерідко гіпертрофувалася, що приводило до звуження величезного функціонального спектра вірувань і повір'їв. Адже всі міфологічні й демонологічні уявлення, магичні обряди та ритуали не тільки пов'язані з фантастичною сферою - вони, як правило, відбивають і багатющий міжпоколінний досвід людей, а часом відтворюють їхні вікові прагнення. Вже одне це зобов'язує нас пильніше придивитися до цього феномена, який грав неабияку роль у розвитку духовності народу.

Розпочатий процес національного відродження України може бути прискорений зокрема, через засвоєння духовних багатств народу, накопичених поколіннями. І навпаки, кожна незаповнена прогалина у системі передачі етнокультурної інформації буде і дедалі призводити до збіднення духовності етносу, а відтак і до кризи суспільства. Саме в цьому криється практичний інтерес до вивчення народних вірувань та повір'їв.

Проте є і інший аспект цього інтересу, це дослідження розвитку народних вірувань їх відображення у фольклорі: легендах, казках, приказках, замовляннях та ін. А також вплив сукупності фольклору і на-

Українській мові притаманна лагідність, образність, толерантність, співучість, значна емоційність. Інтуїція здібностей українця спрямована на виявлення у людини творчого бачення світу, вогню, Божої іскри. Українець завжди прагне якихось неймовірних див, маїчних оберегів. Це формує характер українця, який зазначається соціотипом " етикоінтуїтивний інтраверт ".

Всеосяжна емоційність, " художність " типу центральної нервової системи / ЦНС /, власне, образно - емоційне бачення світу у його глибинному взаємозв'язку, щонайтісніше єднання з цим світом / небо, земля, мистецтво, праця на землі /; навчання чи, точніше, оволодіння величезним спадковим досвідом минулих поколінь / етнокультурна інформація / у історичному чи епохальному аспектах не проходить, чи не минає / не відбувається / без сугестії / навчання /: дід - батько - син - внук. Учитель - учень. Письменник - нація. Це традиційна сугестія завжди здійснюється за звичаями чи звичаєвим правом, а це вже ознака спадковості через лексичний склад мови. І саме через неї ми аналізуємо та синтезуємо кожен рис народної психіки. А інформаційний потужний потік образної, ділової чи поетичної мови дозволяє пізнавати світ, світобудову та світобачення наших далеких та близьких пращурів у їхній унікальній інтерпретації. Вона ж нас найбільше цікавить, бо піддається раціональному пізнанню.

Виявлення генезису міфологічних та демонологічних уявлень українського народу нашою думкою про стадіальність їхнього розвитку, що було викликане передусім соціальними умовами - різними для різних історичних періодів. Аналіз різночасових ідей, втілених у народні вірування, виявляє насамперед історичні зв'язки тих слов'янських племен, що колись проживали на території України. Розкриваючи різноманітні нашарування у системі світоглядних уявлень та вірувань українців дає ґрунт і для розуміння глибокої основи їхнього походження; стародавньої слов'янської та первісної індоєвропейської. Вся

родних магичних увіровань на національну свідомість і відображені та передача цих поглядів українською класичною літературою.

Цікаво дослідити особливості виникнення міфологічних і демонологічних уявлень у фольклорі, та прослідкувати вплив цих уявлень у українську класичну літературу.

Народна міфологія, яка, за визначенням Ф.Шеллінга, являє собою необхідну умову і первинний матеріал будь-якого мистецтва. Вони найближче стояла до романтичного типу творчості, як художнє узагальнення дійсності у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій і хотворення істот, що мислилися первісною свідомістю як реальні.

У статті "Взгляд на памятники украинской народной словесности / 1834 / І.Срезневський розглядає фольклор як реліктове явище часів язичництва і міфологічної свідомості, та бачить у ньому "багатіший рудник для майбутніх поетів". Це значною мірою зумовило і характер освоєння народної поезії. Так, наприклад, М.Маркевич / як, до речі і С.Сомов / ставив перед собою завдання зафіксувати в літературній формі якомога більше народних переказів і повір'їв, "описати предання, обычаи, обряды...поверья и красоты видов Малороссии в мелких отрывочных пьесах, приравливая каждую из них к напеву малороссийских песен" / Украинские мелодии. Соч. Ник. Маркевича. М., 1931, с. IV. / Так з'являються в "Украинских мелодиях" його поетичні фіксації народних вірувань і прикмет про відьом, домовиків, русалок, зміїв тощо.

Саме українська мова та етнопсихологія народу зумовили формування в українській поезії фольклорний тип романтизму. Цей напрямок виливає з концепції співвідношення людини і природи, зв'язок з якою здійснюється через безпосереднє інтуїтивно-іраціональне чуття. Вважаючи природу вищою за культуру українські романтики дивилися на народні вірування і словесну творчість як на частину природи, яка має бути включена до складу літератури.

міфологія і демонологія українців / за винятком етнорегіональних нюансів / переважно слов'янська: і за персонажами богів, і за структурою демонів, і за природою космогонічних уявлень, і за характером зв'язків вірувань та повір'їв із типом господарства.

Найдавніші, дохристиянські уявлення людей, як правило, пов'язувалися із господарськими інтересами і ґрунтувалися на вірі в особливу силу тих чи інших явищ природи, та у деяких випадках і на вірі в їх надприродну силу. Тобто в ті часи магія слова, магія чисел, магія речей, обереги, замовляння, використання лікарських рослин, поклоніння різним божествам виступали єдиним потоком у боротьбі людини за своє далеко не просте існування та утвердження себе людиною на землі. Господарська діяльність того часу тісно пов'язана з ритуальними віруваннями у різні божества. Через віру, шляхом виконання магичних дій людина намагалася вплинути на досягнення поставленої мети: захистити врожай, вилікувати хворого чи забезпечити спокій домашнього вогнища. Словом, людина тут виступала переважно як активне начало, а не тільки жертвою сил природи, як це донедавна трактувалося багатьма дослідниками. Щодо другорядних побутових проблем, то їх реалізація здійснювалася, як правило, за допомогою активних методів впливу: прикмет, віщувань, передбачень - усього того, що одержало назву повір'їв.

Цевним рубежем якісної трансформації міфологічних уявлень було прийняття християнства, яке радикально позначилося на розумінні сутності вірувань і повір'їв. Поширення християнства супроводжувалося і розщепленням надприродного у релігії та віруваннях, яке раніше було, як правило, цілісним явищем, рівною мірою характерним як для міфології, так і для демонології: як для богів та демонів, так би мовити, вищої категорії, так і для тих, що шаблем нижче.

Оскільки давні вірування й повір'я становили не тільки широку основу ритуалізації життя людей, а й основу їхньої самосвідомості. Тому деякі її компоненти зберігаються й дотепер.

В. ЗАСЕНКО
/ м. Київ /

НАРОДНА ПЕДАГОГІКА У СУРДОПЕДАГОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Останнім часом значна увага приділяється висвітленню значення та досвіду використання народної педагогіки у процесі навчання і виховання дітей різних вікових категорій. Народна педагогіка має відому історичну давність, оскільки зародилася із світанком людства і супроводить народ протягом всієї його історії. Вона широко використовується у родинному та громадському вихованні, передається від покоління до покоління, збагачується і удосконалюється. Народна педагогіка високо оцінювалася і оцінюється представниками наукової педагогіки, що сформувалася набагато пізніше ніж народна.

Відомо, що основні ідеї народної педагогіки, її зміст проголошується у прислів'ях, приказках, загадках, байках, народних казках і піснях, скоромовках, національних звичаях, обрядах, святах, народному мистецтві, ремеслах і промислах, дитячих іграх, певних традиціях тощо. Свою повну реалізацію вона знаходить у рідній мові.

Особливе значення має використання народної педагогіки у процесі виховання осіб з вадами психофізичного розвитку і, зокрема, людей з вадами слуху.

Протягом сторіч, аж до першої половини XIX ст., в Україні не було спеціально організованого навчання глухих. Лише невеличка кількість дітей з ураженням слухової функції /біля 1%/, які перебували в стінах окремих училищ для глухонімих /до 20-х років XX ст./, завдала педагогічного впливу на основі використання прогресивних ідей сурдопедагогічної науки, що починала формуватися. Решта ж осіб з вадами слуху залишалася поза навчанням. Їхнє родинне виховання здійснювалося на основі використання доступних для розуміння і відтворення народних традицій, що відображалися у певних видах ремесел, мистецтва, народних промислів, обрядів тощо.

Недостатнє володіння словесною мовою /або повне неволодіння нею/ основною масою глухонімих не давало можливості широко вико-

ристовувати національну усну народну творчість у процесі виховання нечуючих дітей. Окрім того, навіть та незначна кількість з них, що перебували в спеціальних училищах, навчалися виключно російською мовою, що обумовлювало значні труднощі. До революції на Україні не було жодної школи для глухонімих дітей, де навчання проводилося б українською мовою.

Вперше це питання порушив відомий український дефектолог І.П. Соколянський на третьому Всеросійському з'їзді сурдопедагогів у 1910 році. Він зазначав, що "як же може школа, яка не тільки не рахується із звичаями і життям даної місцевості, але навчає навіть зовсім незрозумілою мовою, задовольнити вимоги сімейного виховання?" І.П. Соколянський вказував на необхідність створення такої школи глухих, яка була б нерозривно пов'язана з життям народу.

Прошли десятиріччя і за цей час значних успіхів у своєму розвитку досягла сурдопедагогічна теорія і практика. Багато провідних ідей стосовно навчання і виховання дітей з вадами слуху, науково обґрунтованих в сурдопедагогіці і висвітлених вченими на сторінках монографій, методичних посібників, рекомендацій та дисертаційних праць, реалізуються на практиці. Зростає мережа спеціальних шкіл - інтернатів для дітей з вадами слуху. Дана категорія дітей певною мірою відірвана від сім'ї. Батьки не мають змоги повністю передавати дітям свій життєвий досвід та ділитися духовними надбаннями. Велика відповідальність за ознайомлення учнів з народними традиціями, за їх збереження і примноження, відродження національної культури покладається на спеціальну школу. Однією з актуальних проблем є формування в нечуючих учнів духовних цінностей. У зв'язку з цим в останні роки значна увага приділяється використанню народної педагогіки в процесі навчання і виховання дітей з вадами слуху. Це реалізується різнорізними шляхами. Одним із них є удосконалення змісту навчання глухих і слабочуючих учнів і, зокрема, введення до шкільного компоненту народознавства як суто специфічного навчального предмета, який відіграє особливу роль у вихованні духовної, високо моральної особистості дитини. У процесі його вивчення діти включаються у складний і багатогранний процес пізнання національної культури. Важливим є формування в учнів інтересу до історії українського народу, його тра-

цидій, обрядів, звичаїв тощо. На основі вивчення народознавства визначено основні напрямки духовного розвитку учнів з вадами слуху: озброєння їх знаннями про традиції, звичаї, обряди, різні галузі народно-прикладного мистецтва; формування в учнів відповідних практичних умінь і навичок; на основі вивчення народознавчих матеріалів розвиток у кожної нечуучої дитини творчих здібностей шляхом залучення її до активної діяльності в пізнанні витоків національної культури.

Особливого значення набуває вивчення у всіх спеціальних школах української мови як необхідної умови для усвідомлення учнями загальнолюдських цінностей та ознайомлення з фольклорним матеріалом, що висвітлює в образній формі життя народу, його інтереси і сподівання. Окрім безпосереднього вивчення мови, озброєння нею учнів як засобом спілкування, є ще одне важливе завдання - виховати любов до рідної мови, інтерес до рідного слова. Як зазначав відомий вітчизняний педагог В.О.Сухомлинський, "без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури". Оволодіння мовою глухою дитиною відкриває шлях до усної народної творчості, яка протягом сторіч виступає важливим засобом узагальнення життєвого досвіду народу, втіленням народної мудрості, народних ідеалів і традицій.

Особлива роль у використанні ідей народної педагогіки належить трудовому навчанню. Тут є можливість знайомити учнів з виробами народних майстрів, збирати та виготовляти вироби народних промислів, вивчати матеріали місцевих краєзнавчих музеїв та підприємств /державної промисловості чи системи УТОГ/, де виготовляються вироби народно-прикладного мистецтва, створювати виставки таких виробів тощо. Нечуучі учні повністю спроможні відтворювати свої знання у малюванні, ліпленні, аплікації, вишивці, плетеві, виробках з природного матеріалу.

Учні широко знайомляться з декоративно-прикладним мистецтвом /вишиті рушники, мережані сорочки, квіткові хустки, барвисті домотканні килими, керамічний посуд, глиняні іграшки, різьба та розпис по дереву та ін./ і самі виготовляють вироби, пронизані народними мотивами. Окремі спеціальні школи вводять в систему трудового навчання народні промисли, традиційні для даного краю.

Однією з невід'ємних часток декоративно-прикладного мистецтва є український орнамент, що відображає народні художні традиції того чи іншого регіону України, які передавалися із покоління в покоління. Учні з вадами слуху використовують його при оформленні шкільних світлиць за старовинними українськими звичаями, виготовленні предметів домашнього вжитку, особистих речей тощо.

Велика увага приділяється різноманітним позакласним заходам. Вивчається історія, традиції українського народу, свята, обряди, ігри, різні види мистецтва. Дітей вчать вишивати, малювати, влаштовувати виставки народних промислів, проводити обрядові свята. Діти створюють альбоми, обладнують світлиці, шкільні народні та краєзнавчі музеї, вивчають природу рідного краю та народні прикмети.

У кожному регіоні, де розташована спеціальна школа, є свої історичні чи легендарні місця, пов'язані з реальними подіями глибокої давнини, про що існують різні легенди, перекази, оповіді про героїчні вчинки наших предків. Педагогічні колективи дбають про вивчення учнями рідного краю, народної творчості, біографій видатних людей тощо.

Істотне значення у вихованні учнів має вивчення свого родоводу. Нечуучі діти повинні знати не лише як звать бабусю чи дідуся, де вони мешкають, чим займаються, а і де поховані предки, відвідувати кладовище, бути обізнаними з ритуалом шанування померлих.

Вивчаючи родослівну, важливо звертати увагу кожного учня на те, який стан слуху був у його попередніх поколінь та які здобутки мав кожен з них у різних видах діяльності.

Особливої уваги заслуговує широке використання різних жанрів усної народної творчості. І тут, чи не найпершому місці, стоїть народна казка. Немає спеціальних казок для глухих чи слаббючих. Це загальний багатий арсенал творчості народу, в якому закладені різні моральні заповіді. У казках вирішуються загальнолюдські проблеми боротьби добра зі злом, правди з кривдою, справедливості з підлістю і брехнею, працьовитості з лінню і неробством, розуму з тупістю тощо.

Для нечуучих дітей при правильній організації роботи з цікавим і доступним зміст українських народних казок різного характеру,

де дається позитивна характеристика героїв, сатирично викривається негативні персонажі, образно змальовується народний побут.

Глухі і слабозуочі діти із задоволенням готують відповідні костюми, розподіляють ролі, інсценують казки, усвідомлюючи при цьому їх зміст та розуміючи витоки народної мудрості і її позитивний виховний вплив.

Невичерпним джерелом духовного розвитку дітей є народна пісня. У пісні відображено різноманітні прояви життя українського народу. Багато пісень мають жартівливий, гумористичний або сатиричний характер. Пісня несе в собі художній образ, яскраву ідею, яка доступна для розуміння нечуючими дітьми.

Досконале володіння словесною мовою та мовою жестів відкриває дітям з вадами слуху можливість для використання народної пісні як засобу виховного впливу на них. В силу ураження слухової функції ці діти позбавлені можливості повноцінно сприймати та виконувати пісні. Проте використовуючи всі збережені аналізатори та різні форми виконання пісні нечуючі діти не позбавляються цього жанру усної народної творчості. Важливим є оволодіння учнями змісту пісні, якості вимови, декламування словесної частини пісні, забезпечення виразності декламації, а потім - засвоєння музичного оформлення тексту пісні. Пісня стає "видимою" для глухих дітей, оскільки виконується з широким використанням багатого пантоміміки.

Проведення різних тематичних свят та традиційних обрядів майже завжди включає виконання народних пісень. Воно безпосередньо пов'язується з музичним оформленням. Введення музично-ритмічних занять у спеціальній школі сприяє розвитку слухового сприймання, рухової активності дітей та засвоєнню ритму рідного слова.

Педагогічні можливості використання освітньо-виховних засобів народної педагогіки в сурдопедагогічній практиці можна істотно розширити за рахунок продуманого застосування різноманітних технічних засобів, передовсім аудіовізуальних, які здатні "підсилувати" словесну знакову чи графічну інформацію відповідними зображальними рядами.

Особливе значення використання технічних засобів у навчанні та вихованні нечуючих дітей зумовлені тим, що ці засоби при потребі дають змогу посилювати чи послаблювати звук, супроводити його яскравими образами.

Г. ІВАНЮК
/ м. Івано-Франківськ /

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДОЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ

Діалектика державотворчого процесу в Україні вимагає залучення до творчої праці політиків і професіоналів високого громадянського гатунку. Усвідомлення громадянами самоцінності народу будівничого держави, особистої причетності до творення світової цивілізації стимулює включення творчих сил до продуктивної діяльності. Громадянська позиція особистості визначає її місце у політичному житті суспільства, у розбудові духовної та матеріальної культури. Така людина є творцем, а не простим споживачем національних та загальнолюдських вартостей.

Виховання громадянина демократичної держави на засадах народних гуманістичних виховних ідеалів та історичного досвіду шкільництва в Україні є актуальним завданням школи. Повернення до духовного коріння народу та світової педагогічної гуманістичної думки ставить у центрі нашої уваги особистість учня з його здатністю до розвитку та саморозвитку. Важливим чинником розвитку громадянських вартостей особистості учня є народна мораль: закони честі, звитяги, милосердя, порядності в особистому житті, любові до праці; готовність творити добро, боротись зі злом.

Активне включення України в економічні, політичні та культурні стосунки у світовому співтоваристві вимагає від її громадян зрілості таких людських вартостей, як планетарність мислення, усвідомлення відповідальності за долю держави, її міжнародний авторитет.

Пріоритетним завданням розвитку громадянських вартостей учнів є свідоме засвоєння ними основних засад народної моралі, що беруть свої витоки із стародавньої доби та християнства.

В.Мономах у "Поученні" (III?р.) виклав основні моральні вартості людини-громадянина: доброта і схильність робити добро, доброзичливість повага до старших, чуйність до хворих і знедолених, добрі манери, стриманість і порядність в особистому житті, любов до праці, прагнення до оволодіння знаннями.

Моральні вартості народної духовної культури знайшли своє відображення у фольклорі. Міфічний епос увіобразив у себе народне бачення добра і зла. Довільна гра фантазії народу, що знайшла своє відображення у міфах, легендах, переказах та інших жанрах усної народної творчості викристалізувала образи добрих і злих сил, моральні критерії честі, звитяги, дружби. Емоційний потенціал духовної творчо-

LIBRARY
592936

сті народу сприяє засвоєнню учнями моральних принципів, норм, еталонів.

Джерелом духовності, народної моралі є народна пісня. Народження дитини, виховання її в сім'ї супроводжується колисковою. У ній відбита материнська любов і ласка, турбота за долю дитини, її честь серед людей. З материнською піснею дитина сприймає елементи духовної культури, народної моралі. Доступність, мелодійність колискових пісень сприяє розвитку моральних цінностей учнів початкових класів. Формування моральних засад учнів молодшого шкільного віку є визначальним чинником виховання громадянської культури особистості.

Народні перекази, пісні є невичерпним джерелом громадянських моральних цінностей. У вдячній пам'яті нащадків збереглися спогади про героїв-оборонців рідної землі. Вивчення учнями минулого народу через призму особистісної діяльності людей сприяє усвідомленню ними значимості моральних чинників у мотивації діяльності. У народному розумінні вірність Батьківщині поєднується із вірністю у коханні, відданість ідеї, справі-вірності своєму роду, традиціям; дружба і товаришування із готовністю прийти на допомогу, виступити на захист добра і справедливості. Герої „Слова о полку Ігоревім“, народних дум: про Саву Чалого, Наливайку, Морозенку, Гонту, Залізняка та ін. спонукають учнів до роздумів про місце громадянина у житті суспільства, стимулюють формування особистої громадянської позиції.

Духовна культура народу є синтезом історичного досвіду багатьох поколінь. У ній відбито світ людини, героїзм величі та трагізм морального падіння. Свідоме засвоєння учнями розуміння соціальнозначимих людських моральних цінностей спонукає до самовдосконалення, підготовки до самостійного дієвого життя.

Усвідомлення учнями християнських народних моральних цінностей забезпечує формування моральних переконань, розуміння суверенності особи, недоторканості життя людини та її майна.

Свідоме засвоєння учнями знань про свій народ, його матеріальну та духовну культуру стимулює формування громадянської самосвідомості: розуміння особистої приналежності до своєї Батьківщини, держави, готовності до праці на користь народу, відповідальності за долю і честь народу, держави.

Важливим чинником формування громадянської самосвідомості учнів є розвиток творчої активності в обговоренні актуальних проблем економічного та духовного життя суспільства, політики. В юнацькому та підлітковому віці учні гостро сприймають проблеми духовного та національного відродження, суперечності економічного та політичного розвитку, процеси боротьби різних думок. Інтерес до гострих суспільних

проблем даної вікової категорії учнів розвиває потребу висловлювати особисті думки, судження, аргументувати їх у процесі дискусій, вносити соціальнозначимі доповнення у процес функціонування громадської думки.

Залучення учнів до обговорення історії становлення державності в Україні, проблем діалектичного розвитку національних культур сприяє розвитку пізнавальної активності, усвідомленню особистої причетності до громадянства. У педагогічному процесі предметом дискусій, обговорень можуть бути питання духовних цінностей народу, проблеми релігії та моралі, історії краю, держави. Вільний обмін думками з народознавчих проблем є важливою педагогічною умовою формування в учнів умінь та навиків демократичної боротьби думок. Усвідомлення особистістю цінності думок інших людей, значення самостійного внеску у процесі формування громадської думки сприяє розвитку соціальноцінної активної діяльності. У результаті творчого осмислення актуальних народознавчих проблем, в учнів формується розуміння особистої причетності до духовної спадщини народу, його культури. Розвиток таких якостей спонукає їх до активної громадянської діяльності по збереженню пам'ятників природи, культури, відтворенню народних традицій, обрядів. Свідома творча культурологічна діяльність учнів, розуміння цінності особистого внеску у розв'язання важливих проблем сприяє розвитку почуття поваги до людей іншої культури.

Чільне місце у процесі виховання громадянських якостей особистості займає розвиток умінь жити у гармонії з природою. Засвоєння учнями законів природи, вміння жити у гармонії з нею сприяє формуванню світоглядних понять, усвідомлення місця людини у природі як її невіддільної частки.

Українські перекази та легенди ввібрали себе і народні вірування, високе особистісне цінування людиною природи та її явищ. У них народ відає належне деревам і кущам, свійським тваринам і диким звірам, свійським і диким птахам, риbam і плазунам, комахам. Святістю та моральною відповідальністю людини овіяні легенди та перекази про землю та різні атмосферні явища, небесні світила. Українська духовна культура є виразником прадавніх законів співжиття людини у природі, любові, усвідомлення особистої відповідальності за свавілля у природі.

Вивчення на уроках природничого циклу навчальних предметів та у позакласній виховній роботі народного календаря, основних засад народної медицини розвиває в учнів розуміння духовності та високої моральної відповідальності співіснування людини і природи, особистої відповідальності за зміни в природі.

Залучення учнів до творчого засвоєння у педагогічному процесі народних вірувань, моральних законів співіснування людини та природи сприяє розвитку особистої культури. Важливим чинником підготовки учнів до самостійного громадянського життя є педагогічно доцільна практична діяльність у природі. Предметом такої діяльності є свідома участь учнів у очищенні джерел, русел рік, відтворення лісонасаджень, догляд за тваринами і птахами. Усвідомлення особистого внеску людини у природу розвиває в учнів потребу активної діяльності по відтворенню та примноженню флори і фауни для прийдешніх поколінь. Така діяльність розвиває елементи соціальної культури учнів, громадянської відповідальності за стан природи та культуру праці людини у природі.

У системі народної свідомості та знань чільне місце займає звичаєве право. Сукупність правових традицій та звичаїв склалася у процесі суспільно-історичного розвитку народу. Звичаєве право відіграло роль регулятора стосунків і поведінки людей; у ньому знайшли своє визначення основні засади шлюбно-сімейних відносин, спілкування, майнового становища та ін. Характерними ознаками українського звичаєвого права є обрядовість та демократизм. Усі правові дії супроводжувались традиційними обрядами та здійснювались привселюдно.

Основні засади правових традицій та звичаїв сформувалися за часів функціонування та розбудови держави в Україні у княжу добу. "Руська Правда", Литовський статут та інші правові акти, що склалися під впливом різних державницьких позицій, визначаються типовими українськими правовими традиціями: співвідношення права особи і відповідальності її перед спільнотою, визнання праці-джерела достатку.

Вивчення учнями звичаєвого права "ведення сліду", "грабежу", жіночого права розвиває в учнів розуміння особистої відповідальності за дотримання правового порядку; є позитивним чинником формування громадської думки, несприйняття посягань на майно громадян, їх життєві інтереси.

Засобом вікової соціалізації учнів у народному звичаєвому праві є "пам'ятковий прочухан", личкування, присяга. З метою недопущень майбутніми громадянами лжесвідчень з приводу суперечок на землі, членів сільської управи залучали до огляду земельних наділів кнаків (14-16 років). Обряд "прочухана" полягав у привселюдному засвідченні меж січення кнаків ("Тебе бито, щоб знав, де межу проведено!"). Присяга як традиційний доказ справедливості правових дій супроводжувалася цілуванням хреста та ікон, клятвою свого життя та здоров'я, хлібом і сіллю. Личкування відіграло роль підтвердження речових свідчень злочину. У процесі функціонування громадської думки, личкування ви-

ристовувалось як речовий доказ поганої поведінки підлітків перед батьками.

Удосконалення змісту педагогічного процесу на ґрунті народного правового світогляду сприяє розвитку правових засад майбутніх громадян; морально-психологічної готовності до активної законотворчої, державницької діяльності.

У системі громадянських цінностей особистості чільне місце займає відданість її ідеалам держави, нації; готовність служити своєму народові, захищати Батьківщину.

Гуманітаризація освіти, удосконалення її змісту на засадах народності та історичної правди розкриває перед учнями розвії інформації про походження українського народу, його самобутність та цінність духовного внеску у розвиток світової культури.

Свідоме засвоєння учнями історії українського народу, його духовних цінностей сприяє формуванню розуміння особистої належності до історичної та духовної спадщини народу, ідей патріотизму та ідентифікації себе із рідною землею.

Значний потенціал ідей українського патріотизму міститься у думах, переказах, піснях. Наприклад у народній пісні "Стоїть явір над водою" співають: "Ой поїхав з України козак молоденький, ой поїхав на чужину та там і загинув, свою рідну Україну на віки покинув. Велів собі насипати високу могилу, казав собі посадити в головах калину: будуть пташки прилітати калиноньку їсти, будуть йому приносити з України вісті". Про хоробрість та звитягу співає народ у пісні про козака Сопрона: "Гей, не знав козак, ой та й не знав Сопрон, а як славоньки здобути? Гей зібрав військо славне Запоріжське та й пішов Орду бити". Поранений та знекровлений, у ворожому полоні, Сопрон звертається до татарів з проханням: "Гей, хоч виведіть, а хоч винесіть мене на Савур-могилу, гей, нехай гляну, гляну - подивлюся на свою я Україну". Яскраві приклади героїзму, мужності, відданості ідеям народу, готовності до самопожертви заради високих цілей вчать учнів розуміння громадянського обов'язку служіння Батьківщині.

Розвиток нового демократичного устрою в Україні неможливий без активного залучення творчого потенціалу громадян які усвідомлюють особистісну належність до духовних витоків народу, цінність інших народів у діалектичному процесі творення культури.

Українське народознавство є дієвим засобом формування громадянської культури учнів-сукупності моральних, духовних, чинників, що визначають соціальну орієнтацію особистості, її пріоритети.

П. ІГНАТЕНКО

/ м. Київ /

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВСТВА

Зміцнення й утвердження Української держави ставлять на порядок денний надзвичайно важливе і невідкладне завдання - виховання свідомого громадянина й патріота рідної землі. Це стосується й учнівської молоді, якій через рік-другий відстоювати і примножувати перші здобутки нашої незалежності. Тому держава, її суспільні інститути, в т.ч. школа, а також сім'я, громадськість повинні дивитися в майбутнє, повсякчас дбачи про сьогоденні проблеми підростаючої зміни, проймаючи її тривогами. А тривожитися є чого. Як свідчать дослідження /О.Киричук/, 60 % старшокласників східних регіонів країни не ідентифікують себе з Українською державою. Дещо менший відсоток таких громадянських нігілістів у школах Західної і Центральної України, але він красномовний.

Крім важкого соціально-економічного становища країни, однією з головних причин цього явища є те, що державницька свідомість старшокласників була вражена т.зв. інтернаціональним вихованням, коли учням із найменших літ прищеплювалися почуття "радянської людини", любові до великої батьківщини /СРСР/, загальнонаціональної гордості і неповноцінності власної нації, комплекс зденационалізованого українця. Значний вплив справляють також батьки, які в переважній більшості населення України мають низький життєвий рівень і як наслідок - певне розчарування в незалежності України; засоби масової інформації, особливо тотальна антиукраїнська пропаганда як усередині країни, так і з боку північного сусіда надання переваги полікультурному й загальнолюдському у вихованні перед національними цінностями та ін.

Але чи не найголовніша з цього блоку причин є відсутність будь-якої системи громадянського виховання дітей та громадянської освіти населення: цим сьогодні, по суті, ніхто не займається ні на державному, ні на громадському рівнях, ні в школі та й у сім'ї. Але ж тільки чітка й всеохоплююча система громадянського виховання сприяла б формуванню свідомих громадян і патріотів України. Її мета - громадянизація усіх членів українського суспільства. Стосовно них, то вона має озброїти їх знаннями про Українську державу, історію її творення й становлення, прийнятих у ній правових норм і обов'язків та виховати високі громадянські якості,

серед яких - громадянська самосвідомість, гідність, обов'язок і відповідальність, мужність тощо.

Отже, громадянськість як цілісне особистісне інтегроване психологічне утворення передбачає формування в підростаючій особистості ряду важливих стійких рис і вищих особистісних почуттів - таких, як любов до Батьківщини - України, готовність самовіддано трудитися для її розквіту й процвітання і для максимального задоволення своїх матеріальних та духовних потреб, захищати її, підносити міжнародний авторитет; висока правосвідомість, сформована потреба дотримуватися правових норм і законів держави; досконале знання державної мови й постійна турбота про піднесення її престижу і функціонування в усіх сферах суспільного життя та побуту; повага до історико-культурних і державотворчих традицій українського народу і готовність продовжувати їх; усвідомлення своєї належності до рідного народу; діловитість, почуття господаря своєї землі, підключення про неї, екологію; моральна чистота й висока культура міжнаціонального спілкування та ін.

Дитина є громадянином уже за фактом народження і належністю до цього етносу, нації, народу, що проживають у даній країні. Але щоб стати повноправним, свідомим і активним громадянином, вона має пройти складний і тривалий процес у своєму розвитку - від споглядальної любові до отчого краю, Батьківщини, до громадянського самозначення, повної та свідомої самоідентифікації з державою. Цей процес пов'язаний з найрізноманітнішими внутрішніми й зовнішніми умовами розвитку особистості, з набуттям суспільного досвіду в кожному віковому періоді.

Виховати громадянина означає підготувати підростаючу особистість до участі в розв'язанні нагальних і перспективних завдань держави, до управління її справами і виконання функцій трудівника та господаря, керівника та виконавця, громадського діяча та захисника Батьківщини. І найперші уроки громадянськості діти мають діставати в сім'ї. Для успішного виховання в них цієї якості необхідно, щоб дитина жила в одному темпоритмі з усім народом. Адже громадянськість - це почуття нерозривного зв'язку з державою, усвідомлення відповідальності за її долю, безпеку, поступ на шляху прогресу. І перелом громадянськості дітей - у поведінці батьків, їхньому патріотизмі, вбоженні за біди й невдачі та гордості за успіхи Батьківщини, готовності стати на її захист, примножувати її матеріаль-

ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ КОРДОЦЕНТРИЗМУ

В структурі будь-якого національного характеру міститься консолідуюче його парціальні прояви ядро. Більшість дослідників вважає, що ним є притаманний українському етносу кордоцентризм, витлумачений як синкретична чуттєво-емоційна настанова, що зумовлює повноту й інтенсивність "тут-і-тепер" переживання. Кордоцентризм означає опору на духовну інтуїцію, яка забезпечує цілісне організмичне відчуття і оцінку ситуації, а тому виступає надійною основою провіденціалізму й життєвого самовизначення в різноманітних його іпостасях: ситуативно-прагматичному, моральному, екзистенціальному.

Зрозумілий так кордоцентризм в минулому не мав шансів виконати дієву соціокультурну функцію, більше того, - він залишався "реcesивною ознакою", яка не могла домінувати в світі, побудованому на культурі сили, і яка прирікала український народ на хронічну бездержавність.

Обвальний розпад тоталітарних систем в ХХ столітті, пом'якшення міжнародного психологічного клімату, заміна ідеологічного протистояння принципами гуманізму, соціального партнерства, культурно-національної інтеграції призвели нарешті до появи нових ціннісних орієнтирів, які не були затребувані попереднім світовим порядком. Таким чином, український кордоцентризм здобув історичний шанс здійснити свою формотворчу функцію в аспекті гармонізації міжнаціональних відносин, налагодженні діалогічних взаємодій між народами і державами, позбавлених диктату, місіонерських амбіцій, технократичних людиноненавистницьких утопій тощо.

Історичні перспективи традиційного українського кордоцентризму переплітаються з новітніми здбутками світової психологічної науки. Так, в сучасній гуманістичній психології /А.Роджерс, А.Маслоу та ін./ широко використовується поняття індивідуального досвіду, яке в основних своїх рисах співпадає з викладеним вище розумінням кордоцентризму. Індивідуальний досвід - це своєрідно інтерпретована суб'єктом власна "філософія серця", обіперта на унікальність пережитого моменту, що зумовлює творчу експансивність людини, її самоактуалізацію. Кордоцентризм - це свого роду внутрішнє, духовне око, яке "вбирає" зовнішній світ без оптичних /перцептивних/ спо-

не й духовне багатство.

Формування громадянськості в учнів передбачає оволодіння ними сумою знань про державу, її закони і морально-правові норми, державно-суспільні цінності й ідеали, права й обов'язки, про історичний процес українського державотворення. Учні мають глибоко засвоїти зміст таких фундаментальних понять, що становить "ядро" інтегрованого поняття громадянськості: "Українська держава", "українське суспільство", "Україна-Батьківщина", "українська спільнота", "національна ідея", "державно-національна символіка", "моральний обов'язок" та ін. Ці та інші поняття вивчаються на уроках багатьох шкільних предметів, у різних класах та протягом кількох років. Тому необхідно об'єднати подібні розрізнені економічні, екологічні, правові, моральні, культурологічні, історичні, лінгвістичні, етнопедагогічні, етнопсихологічні, військові та інші знання, наповнені громадянським змістом, в один інтегрований курс "Громадянознавство".

Громадянське виховання, що відбувається на тих же уроках та в процесі участі учнів у різноманітних заходах, які проводять школа, сім'я, державні інститути, громадські /товариства, клуби, об'єднання, фонди та ін./, повинно глибоко проїмати весь внутрішній світ учня, впливати на його почуття, волю, характер, на всю особистість. І цілком очевидно, що в його основу мають бути покладені українська національна ідея, історичний досвід, традиції, духовність рідного народу, який завжди переживав спадкове почуття державності, глибоку жагу свободи й незалежності. Тому зміст шкільних предметів, позаурочних і позакласних виховних заходів, середовище життєдіяльності учнів, у т.ч. й державно-суспільне, мають бути проїняті українсько-національним духом. А це чини можуть забезпечити високоефективні засоби, методи, принципи українського народознавства /українознавства/. В процесі засвоєння учнями духу українства, жагучого прагнення наших попередників і свідомих сучасних громадян побудувати незалежну й соборну, цивілізовану, демократичну й правову Українську державу в них розвиваються важливі громадянські якості, формується міцна потреба жити в такій державі з громадянською гідністю, здійснювати повсякденні чесні й суспільно значущі зчинки й дії, свідомо приймати та добровільно й відповідально виконувати її закони і правові норми, тобто повністю ідентифікувати себе з Українською державою.

творень, бо передбачає емпатію і конгруентність. Перша означає безрозличне безощіночне впочування в духовний простір іншої людини без втрати межі Я і не-Я, друга - переживання тотожності самому собі, природність поведінки без виставлених напоказ нецирих "фасадів".

У зв'язку з цим особистісно-орієнтований підхід до навчально-виховного процесу, декларований в Законі про освіту та поступово впроваджуваний в практику, виявляється закоріненим в український менталітет і знаходить методологічне підкріплення в суголосному йому роджеріанстві.

Одним із авторитетних методичних напрямків, розроблених в рамках недирективного клієнт-центрованого підходу К.Роджерса, є його "дитячий" варіант, розроблений К.Лендретом. Центрований на дитині психотерапевт вбачає своє завдання в тому, щоб розуміти і відображати емоційний стан дитини в процесі гри як найбільш природної і творчої діяльності, що дозволяє звільнити юну особу від нерациональних психологічних захистів, зжити неефективні психоповедінкові комплекси, розв'язати свої внутрішні конфлікти, перебороти невротичні стани і здобути право бути самим собою.

Цією пасивно /бо не маніпуляторська/ позицією дитячого психотерапевта на ділі обертається колосальним виграшем: дитина вчиться розпізнавати власний аутентичний голос, довіряти собі, духовно налаштовуватись на здійснення свого покликання.

Звідси випливає, що повсюдна організація психологічної служби в освітньо-виховних закладах передбачає врахування її етнопсихологічних передумов та модерних гуманітарних технологій, які органічно з ними сполучені. Апробована і запроваджена в багатьох дитячих садках та початкових класах середньої школи система ігрової психокорекції особистісних аномалій розвитку /психогімнастика/ знаменує безперечно прогресивне явище як досвід синтезу успадкованих етнопсихологічних задатків з науково обгрунтованими практичними рекомендаціями. З'єднання досягнень психологічної науки з багатющим досвідом української народної педагогіки дозволить виховати психічно здорову, з передовими поглядами людину, яка є повноцінним суб'єктом історії і само-розвитку. В цьому відношенні кордоцентризм як стрижнева риса українського національного характеру має солідні історико-психологічні перспективи.

О. КИРИЧУК, І. ТИСЯЧНИК
/ м. Київ /

ГРОМАДЯНСЬКЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ : ПРОЦЕС І РЕЗУЛЬТАТ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Людство на рубежі ХХІ ст. вступає в нову технологічну еру, що пов'язана із сучасним етапом науково-технічного прогресу, який активно впливає на людей та розвиток особи. Науково-технічна революція, примножуючи можливості людини в освоєнні планети і космосу, створення матеріальних благ, несе разом з тим багато негативних явищ: посилення технократизму і бездуховності, нестабільності життя, руйнування звичних світоглядних настанов і моральних орієнтирів, соціальні і екологічні катаклізми, стрімке зростання впливу антропогенних і енергоінформаційних факторів на природу і людину в глобальних масштабах, які ставлять під сумнів можливість збереження необхідних умов життя людства на землі.

В цих метаекологічних умовах особливої гостроти набуває проблема громадянського виховання і освіти: розвиток індивідуальності дитини; формування її особистості, як системної якості, що опосередковує її взаємодію із соціумом; виховання громадянськості як системної характеристики особистості, що усвідомлює свої права і обов'язки щодо суспільства, держави, розповсюдження серед молоді громадянських основ і демократичної системи цінностей; формування індивідуального досвіду активних і відповідальних дій в демократичному суспільстві.

Вихідною категорією на шляху визначення конкретного психологічного змісту поняття "громадянськості" як системної характеристики особи слугує **активність** - всезагальна пластивість матерії, характеристика живих істот, їх власна динаміка як джерело перетворення і підтримки власної життєдіяльності в умовах взаємодії з енергоінформаційним довкіллям.

Залежно від руху матерії (механічної, хімічної, біологічної, психічної, соціальної, духовної) розрізняють і форми активності. Для забезпечення життєдіяльності людини найбільшого значення набувають вищі форми активності - біологічна, психічна, соціальна і духовна, які розрізняються за системостворювальним підґрунтям класифікаційної ієрархії.

Біологічна активність включає в себе якісно-кількісні характеристики активності організму, що виявляються і процесах обміну речовин, природжених поведінкових актах (інстинктивних діях, безумовних рефлексів і т.п.), активному "подоланні середовища" (Н.А.Бернштейн). В подальшому біологічна активність виявляється в рухливості, гнучкості, швидкості, витривалості, фізичній силі і підготовленості індивіда.

Психічна активність є наслідком взаємодії біологічної природи людини і її енергоінформаційного простору (природного, предметного, соціокультурного доквілля) і виявляється як динамічна умова діяльності, як властивість її власного руху. Будучи суб'єктивним образом внутрішнього і зовнішнього світу людини, психіка виконує функції орієнтування в умовах і засобах життєдіяльності.

Активна природа психічного є однією із необхідних передумов соціальної активності - здатності індивіда робити значущі перетворення в світі на ґрунті привласнення багатств матеріальної і духовної культури. Вона знаходить свій прояв в процесах предметної діяльності в умовах спілкування, утвердженні індивіда в соціумі як суб'єкта "творчої" взаємодії із соціокультурним доквіллям.

Активна природа соціального виступає фундаментом духовної активності особистості, що має самостійну силу реагування і виявляється у її здатності до вільного діяння, вчинку; вільній, свідомій, внутрішньо необхідній оцінно-орієнтаційній діяльності особи стосовно свого зовнішнього і внутрішнього світу, своєї "Я-концепції".

На рівні людини духовна активність виступає як єдність її внутрішньої саморегуляції і зовнішнього функціонування. На цьому рівні вона породжується умовами взаємодії людини з природним, предметним і, особливо, соціокультурним доквіллям. З іншого боку духовна активність виступає як фактор, що визначає становлення і саморозвиток основних видів діяльності - фізично-оздоровлюючої, предметно-перетворювальної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної і т.п. (О.Киричук) і виникнення її нових форм, про що говорять К.Абульханова-Славська, В.Петровські та інші психологи.

В структурі духовної активності особливе місце займає самовизначення - процес пошуку і знаходження в координатах

ціннісно-сислової свідомості свого місця в житті, результатом якого є трансформація особистісних смислів в якісно нові психологічні утворення - світосприймальні настанови і диспозиційні структури, що репрезентують вищий рівень саморегуляції людини.

Як відомо, в загальнопсихологічному плані ідею самовизначення особистості висловив С.Л.Рубінштейн, який вбачав в ньому реалізовану самодетермінацію. У віковому аспекті проблема самовизначення була розглянута Л.І.Божович, яка виділила в ній такі складники як вибір життєвого шляху, пошук смислу і мети свого існування, знаходження свого місця в праці, міжособистісному спілкуванні, суспільних відносинах. Першу спробу компонентно-структурного аналізу поняття "самовизначення" зробив В.Ф.Сафін, який виділив такі компоненти цілісного акту самовизначення, як мотиви, цілі, здібності, характерологічні властивості.

В задачу нашого дослідження входило органічне поєднання теоретичних уявлень про самовизначення як "наскрізної" якості суб'єкта духовної активності і як властивості зрілої особистості з позицій системного підходу. Такий підхід до розуміння процесу самовизначення взагалі і до громадянського, зокрема, дозволить, в свою чергу, з'ясувати його структуру, функції і розвиток цього феномену на шляху прилучення старшокласника до істинних цінностей, якими є культурно-національні та вселюдські цінності. На цьому шляху, як відомо, людина зустрічається з проблемою вибору *мети, мотиву, вчинку*. Але не будь-який вибір є показником громадянського самовизначення, а лише той, в якому віддається перевага цінності більш високого порядку.

Ситуації, що ведуть до такого вибору, початково виникають на інтраіндивідуальному рівні, якому відповідає *прагматичне самовизначення*, що реалізує егоїстичні мотиви в сфері життєтворчої діяльності, безвідносно до інтересів інших людей і соціальних груп.

Процес прагматичного самовизначення спостерігається ще надовго до навчання дитини в школі. Проте інтенсивність його значно зростає в початкових класах, коли психічний розвиток дитини, зміна її статусу в системі офіційних і неофіційних стосунків породжує потребу в розвитку окремих сторін своєї індивідуальності.

На інтеріндивідуальному рівні виявляється соціальне (особистісне, колективістське) самовизначення, що опосередковує характер взаємодії індивіда із соціумом. Сензитивним періодом особистісного самовизначення вважається підлітковий вік (5-7 класи), коли учні прагнуть до сумісної діяльності, спілкування з ровесниками і старшими, до самоствердження себе в контактних соціальних спільнотах (сім'ї, референтних групах, класному колективі, гуртках, клубах і т.п.).

Рівню метаіндивідуальному - відповідає громадянське самовизначення, що уже спостерігається у старшокласників (8-11 класи), коли учні виявляють більшу схильність до серйозних, громадсько значущих справ, пов'язаних з професійним самовизначенням; коли вони виявляють готовність до праці на користь людям; до виконання певної ролі в суспільстві; до самостійності в рішеннях і діях. Відчуття причетності до життя свого народу є підґрунтям формування громадянських почуттів, розвитку національної самосвідомості, визначенням "себе в суспільстві" і "себе для суспільства".

Наведена ієрархія видів самовизначення на ітра-, інтер-, та метаіндивідуальному рівнях відображає логіку їх формування в онтогенезі, в процесі взаємодії з природним, предметним і соціокультурним середовищем.

Широкомасштабними дослідженнями, проведеними в навчально-виховних закладах Запоріжжя, Донецька та Івано-Франківська, встановлено п'ять основних суб'єктів виховного впливу на процес громадянського самовизначення старшокласників. Серед них: на першому місці сім'я в особі матері, батька, близьких родичів (рангове місце 3,9); на другому навчально-виховний заклад в особі вчителів (РМ -6,2); на третьому з невеликим відривом за собою масових інформацій і комунікацій - література, преса, телебачення, кіно (РМ - 6,7); на четвертому - референтна група у складі сестер, братів, друзів (РМ - 7,2); на п'ятому контактна соціальна група ровесників (РМ - 8,4). Саме в процесі взаємодії старшокласників з цими суб'єктами виховного впливу і формується образ "Громадянського Я", складниками якого виступають: "Я-фізичне", "Я-психічне", "Я-соціальне", "Я-духовне".

О. КИСІЛЬ
/м. Львів/

ЗВ'ЯЗОК МОВИ І ДУХОВНОСТІ В ІСТОРИКО - РЕЛІГІЙНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

Мовознавча проблематика досліджень Івана Огієнка охоплює не лише питання усіх розділів науки про мову, дані про фонетичну основу українського письменства, положення про розвиток української літературної мови та її зв'язок із діалектами, а й трактування мови як духовної сутності людини.

У праці "Українська культура" вчений зазначає: "Мова - це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості... Мова - це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова - душа кожної національності, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова - це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції." /Огієнко І. Українська культура. - к., 1994. - С. 136/.

У пошуках об'єктивних шляхів розвитку мови, тенденцій, що визначають її життя, факторів, що сприяють формуванню "культурної мови", мови майбутнього цивілізованого українського народу, вчений зіставляє, порівнює, підбирає аналоги в минулому, аналізує сучасний йому стан її розвитку, розглядає мовотворчість ряду письменників. Іван Огієнко зазначає, що Іван літературної мови - то ступінь культурного розвитку народу /Огієнко І. Рідномовні обов'язки. - Жовква, 1936. - С. 5/. В основі ж культури лежить віра. А в основі народної віри - дохристиянські вірування /Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу. - к., 1994. - С. 6/. На думку професора, сучасної духовної культури українського народу напевно й глибоко ніхто не зрозуміє, якщо не знатиме дохристиянських вірувань. Без цих знань стає неможливим розуміння духовного розвитку й історії української Церкви, повноцінне осмислення чистого Християнства, а також суспільного життя нашого народу, бо ця історія завжди тісно пов'язана з історією нашої віри. Як доводить Іван Огієнко, без належного знання дохристиянських вірувань неможливо зрозуміти й історії української культури та літератури, як давньої, так і нової, бо вона завжди твориться народними віруваннями, переказами, піснями - етнографічним матеріалом, що в значній мірі склався ще за дохристиянських часів.

У своїй історико - релігійній монографії "Дохристиянські вірування українського народу" Митрополит Іларіон /Іван Огієнко/ переконує, що українська мова формувалась під великим впливом дохристиянських вірувань - все це збереглося у ній і дотепер.

Основними рисами дохристиянських вірувань, як зазначає вчений, були анімїзм/оживлення/, анімізм /одухотворення/, антропоморфізм /очоловчення/ : усе навколо, як і люди, народжується, живе і помирає. Риси ці пережили багато століть і живуть у наших піснях, оповіданнях, казках, приказках, приповідках, повір'ях. Автор наводить багато прикладів : "Зима літо з'їдає, хліб поїдає, а діти вбиває" ; "На злодію шапка горить" /приповідка/ ; "Спи, щоб ти не встав!" , "Бодай ти сонця не бачив!" , "Іди до чорта вбивцю ; повір'я про те, що, хто сильно свище, той викликає великий вітер, хто ж свище тихо й лагідно, той викликає тихий вітер, тому при вітерні збіжжя звичайно тихенько присвистують, щоб вітер не пустував, а лагідно.

У своїй концепції Іван Огієнко пов'язує розвиток національної свідомості з духовним життям народу, його самосвідомістю, культурою, вірою. Вчений наголошує, що світогляд наших предків глибоко проник у мову, в якій ми живемо, і досьогодні. Ми говоримо : " Сонце сходить, заходить, сідає, встало, чи чим іншим." Наводить Іван Огієнко і цитату з твору Марка Тваровича : "Як захрестити себе навкруги, то чорт не приступить." "Енеїду" Гомера, який вважався богом, а не просто метафорою. Для первісної ж людини вони були повчальними прикладами. Іван Огієнко, в народних творах небесні світила, дерева, рослини, квіти, річки, звірі, каміння - усе живе й очоловічене. Наприклад, у "Слові о полку Ігоревім" , пам'ятці 1187 року, вся природа є живою, горю людини співають і квіти, і дерева, і птахи : "Туга ізійшла по Русской Землі. Ничить трава жалощами, а древо з Тугою к землі приклонилось." Для дохристиянської людини це було релігійною правдою, а не просто метафорою, як ми сприймаємо це сьогодні.

Різноманітні одухотворення широко відомі в сучасній поетичній мові. В цілому світі це вважається найвищим поетичним стилем. На думку Івана Огієнка, цей стиль започаткований ще в дохристиянський період, доказом чого є "Слово о полку Ігоревім".

Поетичне натхнення, за переконаннями наших предків, посиляють боги. Встаровину поетів називали ще й "пророками", від "ректи" - належно говорити; "боян", "баян" - від "бяти", розповідати. Хто не розумів віщості,

голосу, той був "невіглас", немудрий, темний. Слово, належно та своєчасно сказане, вважалось чудодійною силою - воно приносило добро або, навпаки, дуже шкодило. На ґрунті стародавньої віри в силу слова базуються всі наші закляття та замовляння. Дотепер залишилися звертання - закляття, як от "Іди, іди, дошкику, зварю тобі борщику!" Деякі з них перейшли в обряди. Наприклад, коли навесні хтось побачить диких гусей, журавлів чи ластівку, то підкидає до них що - небудь /солону, грудку землі, шапку до голови/ і говорить : "Гуси, гуси, вам на кубло, а нам на тепло!" Заприказках, звичайно, мають двоцленну форму, нерівноскладовий /а часом і рівноскладовий/ ритм. Деякі прокляття стали в нас буденними, часто вживаними : "Спи, щоб ти не встав!" , "Бодай ти сонця не бачив!" , "Іди до чорта вбивцю!" , "Іди під три чорти і чотири відьми!"

Іван Огієнко називає українських письменників, що змальовують живе життя, переповнене стародавніми віруваннями, пильними етнографами. Їхні свідчення є надзвичайно цінними, як "народні стародавні передання". Митці, описуючи життя народу, органічно включають відповідний етнографічний матеріал у свої твори.

О.Кобилянська в "Землі" подає такий заговор : "Скидав з себе ремінь і кидав його перед себе, чим загороджував приступ усьому лиху, хоч би те лихо було чи чим іншим." Наводить Іван Огієнко і цитату з твору Марка Тваровича : "Як захрестити себе навкруги, то чорт не приступить." "Енеїду" Гомера, який вважався богом, а не просто метафорою. Для первісної ж людини вони були повчальними прикладами. Іван Огієнко, в народних творах небесні світила, дерева, рослини, квіти, річки, звірі, каміння - усе живе й очоловічене. Наприклад, у "Слові о полку Ігоревім" , пам'ятці 1187 року, вся природа є живою, горю людини співають і квіти, і дерева, і птахи : "Туга ізійшла по Русской Землі. Ничить трава жалощами, а древо з Тугою к землі приклонилось." Для дохристиянської людини це було релігійною правдою, а не просто метафорою, як ми сприймаємо це сьогодні.

Кому чи трясцю одігнать,
Од заушниць чи пошептати,
Або і волос ізігнать,
Шепчу, уроки проганяю,
Гадюк умію замовлять...

У "Кобзарі" Т.Шевченка Митрополит Іларіон підмічає також багато замовлянь та ворожіння":

І ворожка ворожила,
Пристріт замовляла,
Талан - Долю за три шаги
З воску виливала.

З точки зору наявності різноманітних вірувань аналізує Іван Огієнко і "Чорну Раду" П.Куліша. Вчений наводить такі цитати: "Дриводили віщих бабів - шептух і знахарок. Виливали віск, зашептували, приговорювали, переводили Слесю через поріг."; "Коли п'ють, то рештками бризь-

кають під стелю й кажуть : "Щоб наші діти так вибрикували!".

Професор Огієнко вважає, що Панас Мирний також ретельно досліджував народні вірування, а потім описував їх у своїх творах : "Баба знахурка повернеться, аж тричі на слід сплине та ще й ногою розітре, проказуючи : "Згинь, зникни, сатано!"; "Кусає не холод, а дід Морозенко : він холод посилає."

Як бачимо, так званий "релігійний стиль" в українській літературі - реальне явище.

У нашому живому мовленні також істотно відбилися давні вірування в надприродну силу. І сьогодні можна почути такі вислови : "Яким вітром тебе занесло?", "Лихий полпугав", "Який диявол тебе приніс?".

Різних злих божків у віруваннях нашого народу було /і є/ так багато, до вони в нашій мові "створили" особливу складову форму - форму безпідметового речення з дієсловом на -ло. Наприклад, "руки йому відняло", "кудись його вхопило", "вже його понесло", "приперло до хати", "вже його звалило". Іван Огієнко вважає, що у всіх таких висловлюваннях мається на увазі Лихо, Нечисте, але, щоб зайвий раз не згадувати лиха, це слово замінюється особливих формою безпідметового речення. Ці речення в давнину не були безпідметовими - їхній підмет був кожному зрозумілим.

Пісні, особливо обрядові, прислів'я, приказки, оповідання, казки, заговори, заклинання, голосіння, колядки, щедрівки дають цінний стародавній матеріал. Беручи до уваги консерватизм змісту цього матеріалу, ми сьогодні маємо живими дохристиянські вірування нашого народу.

Мова наша, а в тому числі й фразеологія, складалася, на думку Івана Огієнка, за дохристиянських часів і має в собі багато такого, що, з християнського погляду, мало б змінитись. Але воно залишилось незмінним, збільшуючи тим наше двоєвір'я. Стародавні вірування, оповідання й перекази поєдналися з християнськими і створили апокрифи. Власне, в апокрифах у період християнства живуть дохристиянські вірування.

Підводячи підсумок сказаному, слід зазначити, що у своїй концепції Іван Огієнко трактує мову як явище найбільш людське, пов'язане з "духом", "душею народу", духовністю, з тими культурними пластами, які накладають на людину певні устої в сім'ї, система виховання, середовище. Світогляд народу отримує своє відображення в мові даного народу. Отже, саме через українську літературну мову слід вивчати менталітет українського народу.

РІДНА МОВА ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

У системі національного виховання рідна мова займає особливе місце, визначене її статусом і функціями в житті національної спільноти. Утвердження української мови в ранзі державної створює передумови не лише для підвищення її значимості в офіційній, загальноприйнятій комунікації, а й для зростання її питомої ваги у відродженні духовного буття нації - в освіті, науці, культурі, релігії. Провідний характер національної мови в процесах формування людської особистості ґрунтується на самій сутності мовної діяльності як способу пізнання дійсності, способу мислення, основи світосприймання. Ставлення до мови лише як до засобу спілкування, що було поширено в часи тоталітаризму, мало за мету передбачуване обмеження її впливу на свідомість, світорозуміння в межах національно орієнтованого соціуму.

Рідна мова є вирішальним чинником буття нації, впровадження національної ідеї, важливою умовою становлення і зміцнення "українського персоналізму" /О. Кульчицький/, структурування "української душі", національного менталітету. Інші чинники формування національної психіки /расові, географічні, історичні, соціопсихічні, культуроморфні, глибинно-психічні-ди/.: Енциклопедія українознавства. - Мюнхен-Нью-Йорк: 1949. - Т. 1/2. - С. 708-718/ зрештою діють у взаємозв'язку і через систему національно-мовних категорій. Адже сам процес засвоєння українською дитиною номінацій, що відтворюють довкілля у національно обумовлених виявах, є водночас усвідомленням феномену, який називається "світом українства".

У цих положеннях враховується онтологічний аспект, пов'язаний із психолінгвістичними, соціолінгвістичними і власне лінгвістичними параметрами української мови як однієї із найбільш розвинутих і багатих мов світу, що тягнеться коренями в далекі історичні часи, формувалася на самодостатньому народно-мовному підґрунті і в умовах довготривалих утисків і переслідувань зробила небачено сильний імунітет щодо посягань на її національну специфіку і окремість. Міцні фольклорні і національно-етнічні традиції визначили могутній розвиток усіх мовних стилів і жанрів. Такі перлини української творчої енергії, як всесвітньо відомі народні пісні і думи, українська класична літерату-

ра, засвідчили виражальні потенції українського слова.

Нестримному підвищенню ваги й значимості національної мови в житті суспільства сприяє й те, що із завоюванням державної незалежності опрацьовуються і впроваджуються принципи систематичного, науково обґрунтованого і методично виваженого оволодіння українською мовою всією молоддю, незалежно від її національної належності, починаючи з дошкільного віку і протягом усього періоду навчання. Адже досконале опанування мовою є процесом утвердження в свідомості мовців своєї національної ідентифікації, суверенних прав держави на самостійний національний розвиток. Разом із тим стан сучасних лінгводидактичних досліджень не повністю задовільняє потреби загальноосвітньої школи, передовсім щодо визначення пріоритетів мовної освіти як важеля національного виховання; не вироблена загальна концепція вивчення державної мови; продовжується орієнтація на засвоєння в першу чергу формально-граматичного матеріалу; не продумана система збагачення і розширення мовного арсеналу кожної молодої людини з опорою на світоглядні позиції; штучно створене протиставлення загальногуманістичної концепції національній ідеї веде до обмежень у засвоєнні національно-культурного мовного компонента. Принципи української етнопедagogіки, етнопсихології ще не знайшли достатнього розвитку в лінгводидактиці, а це в свою чергу збіднює, обмежує її функції в процесах національного і патріотичного виховання.

Невичерпні можливості формування національної свідомості молоді закладені у етнолінгводидактичному принципі ставлення до національної мови "як дзеркала народної культури, народної психології і філософії, в багатьох випадках як єдиного джерела історії народу і його духу" /Толстой Н.И. Язык и народная культура.- М., 1995.- С.15/, що вимагає нових підходів до проблеми співвідношень "мова і культура", "мова і етнологія", "мова і історія". В аспекті розв'язання цих завдань постає питання виховання на підвалинах національної культури, народних традицій мовної особистості як сукупності здібностей і характеристик людини, в основі якої лежить мовна свідомість - "психоглоса", що відрізняє певний національний мовний тип від інших /див.: Язык и личность.- Москва, 1989.- С.3-8/. Новий напрямок мовної освіти - етнолінгводидактичний - ґрунтується на засвоєнні мови через її співвідношення з народною культурою; метою такого ви-

чення є створення в навчальних цілях парадигми "мова, культура, обряди, звичаї, релігія тощо". Основний для сучасної школи шлях опанування мовним матеріалом - "від форми до значення" має принаймні бути поєднаним із більш результативним щодо завдань національно-освітнього виховання принципом "від значення до функції". Впровадження етнолінгводидактичного підходу важливе на всіх етапах вивчення мови, але для цього потрібно не обмежитись засвоєнням набору відомостей про народ, його історію, культуру, звичаї /зрештою, ці знання учень одержує і в ході опрацювання інших навчальних дисциплін/, а створити систему послідовного і цілеспрямованого формування у кожної особистості мовної "картини світу", що виходить із національних традицій, національної структури мислення.

Отже, йдеться не лише про здобуття засобами мови і на мовному матеріалі знань народних звичаїв, обрядів, історико-культурних пріоритетів, а передовсім про вироблення в молоді того світорозуміння, світобачення, яке характерне для українського народу, відповідає національному менталітету. Скажімо, з навчально-виховною метою доцільно опанувати лексичною групою назв рослин і дерев, поширених на теренах України, звернувши основну увагу на так звані етнографічні, власне народні рослини, які особливо цінуються в народній свідомості, наприклад, мальва, барвінок, любисток, васильок, м'ята, рута, ромашка, чорнобривець; калина, бузок, верба, тополя, липа, клен, явір, ясен, черемха тощо /див.: Енциклопедія українознавства. Словникова частина.- Т.2.- Париж-Нью-Йорк: 1955-1957.- С.492-493/. Розглядаючи народні традиції використання рослин у побуті, в обрядах і ритуалах, можна прослідкувати витоки переосмисленого, образного, а відтак і символічного сприймання назви поняття.

Так, червона калина здавна уособлює в українців дівчину, кохану /О.Потебня розглядав на цьому прикладі трансформації образу-ідеї світло, вогонь - червона калина - красна дівця" - див.: Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии.- Харьков, 1860.- С.2/; пор.: Дівчина, чорнява та рум'яна, як калина, встала, щоб вискочити на берег /І.Нечуй-Левицький/. Ці образні асоціації знайшли відбиток у весільному обряді "калину ламати"; уявлення про калину як но-

сія прекрасного, найдорожчого одержало розвиток в усвідомленні червоної калини як символу рідного краю, України; пор.: Цвіт-каліно, Україно, розцвітай! /М.Рильський/. В образах-символах рослин і дерев знайшли вияв міфологічні уявлення наших первнів про перетворення людини в рослину, про дерево як живу істоту; пор. в "Лісовій пісні" Лесі Українки: Лукаш. Я думав - дерево німе, та й годі. М а в к а. Німого в лісі в нас нема нічого. Пропущене через художнє уявлення слово-образ дерева як живої істоти знаходить широке втілення в українській поезії: "Таку пісню чорнобрива В степу заспівала, Зілля диво нарбило - Тополею стала"/Т.Шевченко/. Так через міфотворчість, обрядові дієства, народну символіку усвідомлюються глибинні підвалини словесної образності, сам дух народної поезії, основи народного світобачення.

Своє визначене місце в системі національно-мовної освіти мають посісти етнографізви-назви національного одягу, страв, предметів побуту тощо; їхня участь у творенні мовної картини світу не може недооцінюватись, оскільки без цих знань неможливе сприйняття народних звичаїв, обрядів, самих основ народного буття; не можна не враховувати їхньої участі у творенні художніх образів. Відсутність мовно-культурологічних коментарів значно утруднює сприйняття текстів класиків української літератури; пор.: Взяли очіпок грезетовий І кунтуш з усами люстровий, Пішли к Зевесу на релець /І.Котляревський/. Тому робота над українським словом має включати ознайомлення з українською етнічною культурою, зокрема шляхом словникового аналізу художніх текстів, звернення, принаймні в уривках, до праць провідних українських етнографів /наприклад: Воропаї О. Звичаї нашого народу.- Т.І-2.- К.: 1991; Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу.- К., 1992 тощо/. На тлі опрацювання цих матеріалів не лише збагачується словниковий запас школярів, з'ясовуються образно-метафоричні можливості мови, а й водночас іде процес пізнання й засвоєння самого духу народу, його високої культури.

У формуванні в молоді рис українського національного характеру важливу роль відіграє звернення до реальних фактів

історії свого народу, а відтак і до словникового складу мови на більш віддалених етапах розвитку. Багатий матеріал для історико-культурологічних екскурсів надає, зокрема, доба козащини. Опрацювання історичного мовного компонента того часу /назв військових угруповань, військових атрибутів, традиційного одягу, страв, побутових предметів, що характеризують життя козацтва, історичних приповідок тощо/, здійснене шляхом аналізу текстів наукових і науково-популярних праць, скажімо, "Історії запорізьких козаків" Д.Яворницького або уривків із художньої літератури /"Чорна рада" П.Куліша і под./, має на меті виховання почуття гордості за звитяжні подвиги наших предків, створює передумови для формування національно свідомої особистості, героїко-козацького типу українця /див.: Українська душа.- К.: 1992/. Наприклад, відомо, що козаки носили довгий чуб - оселедець; але лише в ході вивчення вживання цього слова - поняття можна дійти висновку, що воно набувало образного змісту : це був предмет гордості, символ честі; звідки зрозумілі звороти із цим словом: нагріти чуба, тобто дати прочухана або добряче попрацювати; нам"яти чуба, тобто побити, покарати, рвати чуби, тобто битися або впадати у розпач /див.: Кононенко В. Шляхами народних приповідок.- К.: 1994.- С.13-14/. Не можна обминути й той досить красномовний факт, що в часи УНР, ЗУНРу, у військовій практиці українського січового стрілецтва була досить широко відтворена військова термінологія козацької доби /пор. назви угруповань, військової старшини тощо/.

Невичерпною скарбницею знань про Україну, її народ, його звичаї традиції і обряди є українська художня література; у створених нею образах знайшли втілення риси українського національного характеру, принципи християнської моралі, розкривається сутність того виховного ідеалу, про який переконливо писав Г.Ващенко. І коли високі ідеї, що їх несуть твори красного письменства, передані добірним, дзвінким українським словом, що підтримано яскравим епітетом, метафоричним зворотом, опoетизовано художнім контекстом, його

вплив на свідомість і морально-етичні критерії молоді людини важко переоцінити. Особливе місце в виховному процесі може зайняти замовчувана заборонена в недалекому минулому література, зокрема, твори І.Багряного, В.Винниченка, В.Самчука, Є.Маланюка, Ю.Клена, О.Ольжича, які не лише являють собою нове бачення багатьох складних явищ і процесів суспільно-політичного життя, а й відкривають нові горизонти українського слововживання, новий образний світ. Неабиякий навчально-виховний потенціал містить українське поетичне слово. Його пафос, лірична і водночас героїчна тональність викликає ту внутрішню віддачу почуттів, настроїв і думок, що є міцними підвалинами людяності, ширості, доброти. Засвоєння ритмомелодійних основ українського віршування /скажімо, метричної системи Т.Шевченка і паралельної їй коломийкової ритміки/ прокладає шлях у народний мелос до джерел української пісні; зрештою молоді люди опановують мелодику самої української мови, її своєрідну інтонаційну структуру, яка в свою чергу опосередковано пов'язана з біоритмічною організацією мовної особистості.

Звичайно, в процесах оволодіння рідною мовою як способом мислення, сприйняття довкілля постає питання про особливості використання місцевого етнолінгвістичного матеріалу, зокрема, у вихованні почуття "малої батьківщини" - невід'ємної складової великої України. Значимість такого вивчення зростає в умовах постійного проживання етнічних груп /поліщуки, гуцули, бойці тощо/, кожна з яких характеризується специфічними виявами традицій, звичаїв, обрядів при збереженні спільної всеукраїнської етнічної парадигми. Ситуація доповнюється досить виразними ознаками діалектного слововживання, що теж вимагає корекції загального етнолінгвістичного підходу. Постає необхідність паралельного вивчення двох взаємопов'язаних етнічних і мовних систем - загальнонаціональної і етнічно своєрідної, літературної і народно-діалектної, з урахуванням правомірності і доцільності існування обох систем. Створення в свідомості дітей уявлення про місцевий діалект як про цілком життєздатний і визнаний засіб спілкування знімає недопустимі комплекси, утверджує почуття поваги до батьків

В. КОСТІВ
(м. Івано-Франківськ)

МЕТА І ЗМІСТ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У "Державній національній програмі "Освіта" ("Україна ХХІ століття")" головна мета національного виховання підростаючого покоління визначається таким чином: "набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури" (К., 1994.- С.15). Фактично програмний документ у галузі реформування сучасної освіти, навчання і виховання повторює лозунги, які проголошувались у побудові комуністичного суспільства: формування всебічної і гармонійно розвиненої особи.

Ми можемо погодитись з таким формулюванням лише за умови, коли такі цілі ставляться як ідеали суспільного національного виховання. Для молоді країни, яка тільки реорганізовується, змінює свій суспільно-політичний і господарсько-економічний устрій, ставити нереальні цілі на найближчу перспективу, - даремна, а то й агубна справа. Що вище вказана мета є нереальною (коли суспільство через різні причини не може забезпечити насамперед умови для необхідного задоволення і правильного формування соціально-економічних і біологічних потреб особи) ми переконались протягом двадцятого століття. Проголошена ж державна програма національного виховання може бути тільки нашим виховним ідеалом, для досягнення якого необхідно продумувати реальні цілі як найближчої, так і більш далекої перспективи, що матимуть відповідне наукове, навчально-методичне і матеріальне забезпечення на конкретних етапах їх реалізації.

Як вказує академік М.Стельмахович, національній природі української дитини відповідає орієнтація виховного ідеалу української народної педагогіки на визнання неповторної вартості кожної окремої людини, на піднесення повноправної індивідуальної особистості із своїм самопізнанням і повним себеявленням, утвердженням власного "Я" (Виховний ідеал української народної педагогіки // Початкова школа.- 1994.- № 2.- С.6).

Тому в центрі всієї виховної роботи ми повинні не просто ставити особистість, її всебічний розвиток, а індивідуальну своєрідність, оригінальність кожної конкретної особи, її унікальність. Звідси головною метою національного виховання є формування особистості громадянина Української держави у зоні найближчого, більш високого рівня розвитку основних її інтегральних якостей (психічного здоров'я, інтелектуальної зрілості, фізичної досконалості, моральної вихованості, громадянської, правової, трудової, господарсько-економічної, естетичної, екологічної культури, культури сім'янина).

Зона найближчого розвитку (термін Л.Виготського) передбачає регулювання діяльності і поведінки дитини з метою проектування і реалізації шляхів розвитку позитивної доміанти у цілісній структурі особи, підтягування відповідних "западаючих" ланок. Вибір оптимальної системи виховних умов і засобів з метою диференціації та індивідуалізації виховних зусиль всіх соціальних інститутів здійснюється в даному випадку на основі діагностики рівня сформованості основних вище вказаних інтегральних якостей особи.

Виявлення рівня розвитку інтегральних якостей повинно базуватись на науково обґрунтованих критеріях, показниках, методиках діагностування. Це дозволить насамперед накреслити орієнтир тих сприятливих умов у суспільстві, сім'ї, школі, дитячих позашкільних закладах, що забезпечать ефективне функціонування, в першу чергу, механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки особи, урізноманітнять її відносини з іншими в процесі спілкування та різнопланової діяльності, сприятимуть організації процесу самовиховання, самоудосконалення.

Реалізація такої мети відрізняється своєю спрямованістю на досягнення результату у конкретній виховній діяльності, адже з допомогою створеної шкільної психологічної служби можна, діагностуючи рівень сформованості вказаних інтегральних якостей особи, диференціювати та індивідуалізувати навчально-виховний процес. Звичайно, в умовах теперішньої неготовності практичних психологів до здійснення такої роботи (в чому проглядається, насамперед, слабе наукове забезпечення), - це справа майбутнього. Але й виховувати (так само, як і навчати) не можна, користуючись тільки орієнтацією на зміст національного виховання. Аналіз

шкільної виховної практики свідчить, що часто заходи, які проводяться класними керівниками, вчителями (сплановані відповідно до напрямів змісту національного виховання), не тільки не дають позитивних результатів щодо окремої дитини, але й сіють зневіру та апатію у практичних працівників освітніх установ. Вся їх виховна робота зводиться до проведення у кращому випадку окремих продуманих заходів, розрахованих переважно на всіх учасників. У цьому випадку не враховується ні зона актуального розвитку конкретного школяра, ні зона найближчого розвитку окремих його інтегральних якостей. Отже, як правило, вся вчительська виховна практика спрямована на "середнього" школяра, тобто здійснюється "наосліп". Тут головне - не результат, а сам процес діяльності.

Настала нагальна потреба ліквідувати цю "процесуальну" виховну діяльність вчителів-практиків, що здебільшого виходить і від проголошеної у державній програмі мети виховання (адже в ній акцент зміщено на основні виховні напрями).

Вже сьогодні ми повинні створювати в Україні такі умови, щоб за виховним процесом слідкувати у такій же мірі, як і за навчальним. І починати необхідно не з проголошення, а зі створення державної матеріально забезпеченої компетентної сімейної і шкільної психологічної служб. Завдяки цьому проектування і реалізація педагогічно доцільних умов і засобів впливу на дальший прогресивний розвиток особи школяра (аж до його професійного самовизначення) відбуватиметься на основі діагностики його домінантних позитивних і негативних якостей. У цьому плані важливим стає:

- виявлення відхилень у системі формування інтегральних якостей особи на рівні трьох підсистем: у механізмі функціонування внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки, у сфері реальних відносин, у результатах сформованості інтегральних якостей;

- регулювання діяльності і поведінки особи у зоні найближчого, більш високого рівня розвитку її інтегральних якостей;

- профілактика відхилень у розвитку особи через виявлення позитивної доміанти;

- компенсація "западаючих ланок" за рахунок "сусідніх ланок";

- реалізація процесу виправлення і перевиховання та ін.

С. ЛИТВИН-КІНДРАТЮК
/ м. Івано-Франківськ /

НАРОДОЗНАВСТВО - ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ЕКОЛОГІЇ
ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

До пріоритетних завдань побудови української національної школи, поряд із розробкою сучасних педагогічних технологій, методів особистісно зорієнтованого навчання, слід віднести і питання екології життєвого середовища дітей та дорослих в умовах навчального закладу як складної екосоціальної системи. Сьогодні ми змушені констатувати, що наші діти навчаються в складних, часто незадовільних умовах, стан фізичного та психічного здоров'я учнів має тенденцію до погіршення.

Традиційно умови навчання в радянській школі аналізувалися на основі системи санітарно-гігієнічних вимог та нормативів, які в наш час вимагають перегляду та уточнення. Психологічні характеристики життєвого середовища учня тривалий час залишалися поза увагою. В останніх наукових працях з питань шкільної гігієни виділяється кілька проблемних напрямів перебудови матеріального середовища навчального закладу. Це перш за все зменшення наповненості шкіл та класів, особливо розукрупнення міських шкіл-гігантів, а також приведення перенасичених навчальних програм у відповідність з ресурсами працездатності дітей та підлітків /Гірний О.І. Роль науки про гігієну в українській національній системі освіти// Український освітній журнал.-1994.-№1.-С. 83-93/.

Водночас особливої актуальності набувають розробки, в яких реалізується еколого-психологічний підхід до проблеми взаємодії людини і довкілля, зокрема дитини і сімейного оточення, учня і шкільного середовища. В сучасних роботах вітчизняних учених все більше отримують свій теоретичний і експериментальний розвиток такі напрями дослідження соціального середовища: структура соціального оточення та закономірності взаємодії окремих його компонентів, взаємодія сім'ї та школи, взаємозв'язок особистісного простору і соціуму тощо. Особливо плідно розробляється ця проблематика в аспекті пошуку шляхів гармонізації та збагачення життєвого середовища. Значний вплив у цій галузі дослідження мають ідеї Г. Костюка, роботи О.Киричука і його учнів та інших. Так, О.Киричук, аналізуючи проблеми екології розвитку особистості в Україні, приходять до висновку, що причиною кризових явищ в розвитку дітей /погіршення фізичного та психічного здоров'я, збільшення кількості невстигаючих учнів у закладах освіти, зр

тання проявів саморуїнуючої поведінки, зокрема алкоголізм, наркоманія тощо у підлітків і юнаків/ є передусім "всезростаюче відчуження сім'ї, навчально-виховних закладів, громадськості, суспільства від своїх вихованців" /Киричук О.В. Екологія розвитку особистості. Проблеми і шляхи їх розв'язання// Початкова школа.-1994.-№3.-С.4./ . В роботах І. Федоришиної будується динамічна система взаємного впливу в системах "особистість - соціальне середовище", виявляються варіанти цієї взаємодії, в яких успішність самореалізації особистості оцінюється не лише через характеристики досвіду індивіда, але й на основі характеристик середовища /Федоришина І.Л. Взаємодія особистості та соціального середовища та проблема розвитку// Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Тези доповідей та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції /За ред. Киричука О.В. та інших.-Розділ I, II частина.-Київ-Луцьк, 1994.-С.168-170./.

Вважаємо, що значні резерви в гармонізації та збагаченні довкілля дитини, як складових соціального середовища /школи, сім'ї/ та, що особливо важливо, соціального та природного компонентів життєвого середовища в цілому, має шкільне народознавство. Близькість еколого-психологічного підходу до побудови життєвого середовища дитини та ідей народної педагогіки відмічається в ряді праць М.Стельмаховича з цих питань /див., наприклад: Стельмахович М.Г. Українська етнопедагогіка//Радянська школа.-1989.-№6.-С.11-17./ Р. Скульський відстоює думку про те, що саме народознавство має стати надійною основою зближення та узгодження сучасних технологій та батьківських стратегій виховання дитини. Названий вчений вважає, що причина заблуканості "своєрідної прірви між сімейним та шкільним вихованням у тому, що в останні сім десятиліть народна педагогіка перебувала у стані занепаду, бо була відтісна офіційною педагогікою./.../. Між тим виховні ідеали та сім'ї дуже часто не співпадали. Тому часто спостерігалось роздвоєння, коли батьки давали дитині одні орієнтири, а школа - інші" /Скульський Р. Теоретико-методологічні засади ефективного використання українського народознавства в школі//Обрії 1995.-№1.-С.3./ . Вчений вважає, що важливим напрямком відновлення взаємозв'язку шкільного та сімейного середовища є використання шкільного народознавства з метою підвищення педагогічної культури батьків, формування в них готовності до конструктивного діалогу в системі "вчитель - учень - батьки".

Одним з перспективних напрямів гармонізації життєвого середовища підростаючої особистості в неповній сім'ї Л.Ковальчук, В.Костів

О. Максимович вбачають в системі прийомів, які багато в чому опираються на ідеї народної педагогіки. Мова йде перш за все про розширення та урізноманітнення життєвого середовища неповної сім'ї шляхом збагачення сітки міжособистісних стосунків з людьми, які здатні надати різноманітні види підтримки /використання соціального інституту хрещених батьків, батьківських рад тощо// див.:Новальчук Л., Костів В., Максимович О. Особливості становлення майбутнього сім'янина в умовах неповної сім'ї //Обрії.-1995.-№1.-С.4-7./.

Разом з тим, можливості використання народознавчого матеріалу метою гармонізації та нормалізації викривленого зв'язку між природним і соціальним середовищем дитини ще не стало предметом спеціального дослідження. Вважаємо, що необхідною ланкою реалізації еколого-психологічного підходу до проблеми взаємодії людини і життєвого середовища, учня в середовищі школи має стати розробка загальних показників якості життєвого середовища, зокрема шкільного у єдності його природного і соціального компонентів. Для цього пропонується аналізувати середовище особистості як складну екосоціальну систему, яка містить такі основні складові: соціалізоване природне довкілля, штучний матеріально-предметний простір, соціальне середовище, в тому числі особистісний простір. Розуміючи всю складність і комплексність даної проблеми, намітимо деякі загальні показники якості життєвого середовища. Представимо їх у вигляді таблиці, яка містить два варіанти врахування показників: позитивний і негативний.

Таблиця 1

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ЯКОСТІ ЖИТТЄВОГО СЕРЕДОВИЩА

ПОЗИТИВНА ЯКІСТЬ /наповнене, багате, гармонійне/	НЕГАТИВНА ЯКІСТЬ /збіднене, одноманітне, перевантажене/
1	2

1. Близькість до природи, наповненість індивідуального зв'язку з нею, високий рівень її розуміння.	1. Віддаленість від природи, відсутність зв'язку з нею, низький рівень її розуміння.
2. Чистота оточуючого середовища /вод, повітря, ґрунтів, надр, інформаційного простору тощо/.	2. Забрудненість оточуючого середовища.
3. Структура життєвого середовища: а/ різноманітна, складна/ багатство фауни і флори, наповненість штучного середовища тощо/;	3. Структура життєвого середовища: б/ одноманітна, проста, стандартизована /зникнення деяких видів тварин і рослин, уніфікованість штучного середовища тощо/;

1.

2.

відкрита, тісно зв'язана у взаємодії природного і штучного середовища;	б/ ізолюваність, заблокованість штучного середовища від природного;
конструктивна, гуманістична спрямованість, стосунків в малих та великих групах;	в/ наявність деструктивних субкультур, їхнє протистояння іншим типам соціального середовища /кримінальна субкультура тощо/;
якому не суперечить віковим психологічним особливостям людини.	г/ перевантаженість інформаційного простору, в тому числі одноманітним змістом.

Вважаємо, що заслуговують на увагу спроби моделювання локального життєвого середовища учня з урахуванням приведених показників з метою активізації позитивного конструктивного ставлення особистості до свого психічного та фізичного здоров'я, виникнення відповідних спонукань до збереження природи та покращення стану занедбаного довкілля. Місцем такого роду моделювання з успіхом може стати перш за все навчально-виховний заклад, зокрема загальноосвітня школа. В процесі становлення локального збагаченого шкільного середовища роль народознавства безсумнівна. Передусім це стосується такої складної проблеми, як відновлення тісного зв'язку соціального та природного середовища, зближення підростаючої особистості з флорою та фауною рідного краю, налаштування на спілкування з природою. Особливо корисними можуть стати розроблені спільно вчителями народознавства, біології та практичним психологом різноманітні ситуації взаємодії дитини з природним середовищем: 1/ ситуації споглядання природи; 2/ спостереження, розуміння та аналізу природних явищ; 3/ ситуації "занурення" в природні процеси; 4/ раціонального використання природних багатств; 5/ "співпереживання" природі та примноження її багатств.

На становлення екологічних цінностей учнів, їх активної природоохоронної спрямованості значний вплив здійснюють перлини народно-педагогічного досвіду /прислів'я, приказки, прикмети тощо/. Вивчення багатства народної музики, зокрема пісні, сприяє поверненню дитини до звуків живої природи на противагу засиллю сучасних ритмів, що передусім відтворюють звуковий світ штучного середовища. Крім того, використання народної пісні як засобу активної музичної терапії щодо формування стресостійкості в структурі психічного здоров'я учнів може бути здійснене на основі співдружності вчителів музики, народознавства та практичного психолога.

ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

Гуцульська школа є, безперечно, українською національною школою, але із своїми регіональними особливостями. А особливості зумовлені, по-перше, природничо-кліматичними умовами. По-друге, мало орної землі, більшість випасів і лісів, що зумовлює специфіку господарювання. По-третє, Гуцульщина відзначається своєрідним фольклором, народним мистецтвом, одягом, архітектурою, звичаями, обрядами, традиціями, говіркою тощо.

Багато своєрідності є й в історії краю /тривале перебування під пануванням іноземних держав - Польщі, Австрії, Румунії, Угорщини, Чехословаччини/, боротьба за національну незалежність /пришківство, січові стрільці, УПА/.

Регіон має свою історію розвитку освіти, але в питанні освіти Гуцульщина була найвідсталішою в порівнянні з іншими регіонами України.

Ці фактори помітно відрізняють Гуцульщину від інших місцевостей навіть нашої області. Тому стала необхідною Концепція Гуцульської школи як регіональної української національної школи, що означає, власне, максимальне врахування особливостей Гуцульщини в реалізації Державної національної програми "Освіта" /"Україна XXI століття"/.

Щоб ідея регіональної школи не залишалась декларативною, Гуцульська освітянська рада виробила і прийняла програму "Освіта Гуцульського краю", в якій передбачено шляхи використання педагогічних можливостей гуцульщинознавства /песичного та пісенного фольклору, історії Гуцульщини, природи, народного мистецтва, традицій, звичаїв і ін./.

Їх практична реалізація повинна максимально наблизити освіту до життя, забезпечити здійснення в найширшому обсязі краєзнавчого принципу у вивченні предметів, виховання учнів на кращих традиціях культури, мистецтва, народної педагогіки, прищеплення реального, а не абстрактного патріотизму.

Працюючи кілька років за програмою гуцульщинознавства яворівські педагоги переконались, що її реалізація сприяє пробудженню інтересу до вивчення свого краю і тим самим взагалі інтересу до навчання. Особливо важливі такі практичні види діяльності, як запис фольклору, складання словника гуцульських говірок, збір різноманітних експонатів, зокрема виробів художніх ремесел для музею, виявлен-

ми і опис пам'яток природи, архітектури та історії, створення топографічних карт і словників своєї місцевості, дослідження родоvodu і складання літопису сім'ї та ін.

Без цього ми не збережемо кращі надбання матеріальної і духовної культури попередніх поколінь, не зможемо їх розвивати і передавати нащадкам.

Питання, які органічно переплітаються з матеріалом навчальних програм, вивчаються на уроках. Цілісну систему вивчення гуцульщинознавства доповнюють позаурочні заняття, які проводять класоводи, класні керівники, вихователі, керівники гуртків, а також практичні види діяльності школярів.

Таким чином, різноманітні форми вивчення гуцульщинознавства посідають важливе місце в системі національного виховання школярів. Особливе значення має формування в учнів українського патріотизму на основі виховання любові до рідного краю, його природи, історії.

Тут мова йде не лише про виховання гуцула, а передусім-українця, європейця, що живе в центрі Європи.

Однак у багатьох школах задовольняються проведенням певної кількості заходів народознавчого, патріотичного чи іншого змісту без належного аналізу процесу формування особистості школяра.

Окреслюючи систему виховної роботи в школі, необхідно взяти за основу такі фундаментальні принципи, як народність-використання народознавства і його гуцульської складової, тобто гуцульщинознавства; культуровідповідність виховання - розкриття культурно-історичного шляху корінного та інших народів України, прилучення учнів до традицій і звичаїв, оволодіння певним видом художніх ремесел, природовідповідність виховання - врахування вікових, фізіологічних, психологічних і статевих особливостей школярів, а також регіональних і національних; гуманізм виховання - постановка вихованця в центр навчально-виховного процесу, повага до особистості дитини, виховання дітей ширими, людяними, милосердними; демократизм - подолання автоританої педагогіки, взаєморозуміння і співпраця вихователів і вихованців; єдність школи, сім'ї і громадськості - організація родинного виховання, координація виховних дій і впливів школи і сім'ї, використання надбань народної педагогіки, забезпечення збереження і примноження духовної єдності поколінь.

Щоб здійснити систему національного виховання учнів, педагоги повинні глибоко усвідомити мету і завдання національного виховання.

Головною метою національного виховання є формування у школярів

національної свідомості, любові до рідного краю, свого народу, бажання працювати задля розквіту України, готовності її захищати.

Національна ідея реалізується через вирішення таких основних завдань, як розвиток пізнавальної діяльності і культури розумової праці /розвиток інтересу в дітей до знань, вироблення умінь самостійно вчитися і застосовувати набуті знання в практичній діяльності/; утвердження на національному ґрунті принципів загальнолюдської і християнської моралі /правди, справедливості, доброти, патріотизму, працелюбства, інших чеснот/; формування правосвідомості /виховання у школярів поваги до законів України, державної символіки, дотримання морально-правових норм у поведінці/; формування працьовитості/вироблення трудових вмінь і навичок, потреби в праці на основі інтересу до певного виду трудової діяльності, виховання господаря, уміння працювати в умовах справжнього ринку/; формування екологічної культури /оволодіння знаннями про природу рідного краю, залучення школярів до активної екологічної діяльності/; художньо-естетичне виховання /естетика поведінки, побуту, праці, прилучення учнів до одного з видів декоративно-прикладного мистецтва, народної поетичної і музичної творчості/; фізичний розвиток /турбота про здоров'я, утвердження здорового способу життя, залучення школярів до систематичних занять певним видом спорту/.

Розв'язання цих взаємопов'язаних між собою завдань сприяє формуванню поглядів і переконань учнів, розвитку почуттів, прагнень, інтересів і здібностей.

Але педагогу важливо знати не тільки, що виховувати, але й як виховувати. Тому система виховної роботи повинна бути чітко спланована. Приступаючи до складання плану, потрібно враховувати рівень вихованості учнів, ситуацію в даному населеному пункті, стан родинного виховання і можливості школи.

Важливо, щоб план був цілеспрямований на кінцевий результат, щоб можна було передбачити виховні можливості кожного заходу, що проводитиметься в школі.

Чітко продумане планування позаурочної виховної роботи без загальних фраз, дублювання, враховуючи досягнуте і недоліки в попередні роки, встановлення конкретних термінів, визначення виконавців і відповідальних за організацію і контроль забезпечують системність і конкретність національного виховання.

В школах Гуцульщини система виховних впливів повинна відповідати укладу життя і характеру гуцулів, гуцульській вдачі. Необхідно відроджувати і утверджувати такі риси батьків і дідів, як щедрість, доброту, готовність допомогти один одному в будь-якій ситуації і одночасно нетерпимість до підступності, лицемірства.

З цієї метою необхідно цілеспрямовано і творчо впроваджувати в практику роботи програму гуцульщинознавства, створювати свої програми в кожному районі Гуцульщини. Дарма, що дехто може дорікати, що треба виховувати учнів у дусі соборності України, а не якогось національного відокремлення. Мова йде про використання гуцульщинознавства в контексті українського національного виховання.

Та інакше й не може бути. Адже виховання дитини починається із засвоєння родинних звичаїв, побутових взаємин і господарської діяльності дорослих, духовних і культурних традицій своєї місцевості. Від покоління до покоління передаються від старших до молодих рідна мова, фольклор, національні традиції, норми християнської моралі, різні види трудової діяльності. Поступово в шкільні роки йде засвоєння культурно-історичної спадщини своєї нації.

Педагоги і батьки не повинні закривати очі на все те негативне, що нас оточує. На жаль, взаємини дорослих не завжди такі, щоб бути прикладом для дітей. Економічні і соціальні негаразди викликають роздратування, заздрість, конфлікти, приниження. Нерідко сусіди або й родичі один одного обмовляють, безчестять. За таких обставин про любовність говорити не доводиться.

Але ми маємо зразки моральної краси: доброти, щирості, милосердя, готовності на самопожертву, тобто все те, що християнська мораль називає любов'ю до ближнього, притаманну нашим батькам, дідам і прадідам. Вони не втрачали цих моральних якостей навіть у найтрагічніші моменти свого життя і нашої історії.

Автор усвідомлює складність ситуації в країні, неоднозначність і оцінок підходів до організації виховної роботи в школі, але впевнений, що в творчих пошуках педагоги забезпечать національне виховання школярів. Важливо лише нам усім усвідомити: нинішні труднощі є перехідними, а ми формуємо людину ХХІ століття. То ж мусимо стати вище буденних злигоднів. До цього нас зобов'язує високе звання-учитель.

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА ЯК ЧИННИК ВИХОВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМОЇ ОСОБИСТОСТІ

Курс "Зарубіжної літератури", впроваджений у школах України у 1991 році / 5-11 класи, 544 години / - нова навчальна дисципліна, що дає змогу учням прилучитися до багатьох надбань світової культури. До його впровадження твори окремих зарубіжних письменників вивчалися у курсі "російської літератури" /звісно - російськомовною/, що відповідало ідеологічному догматові про те, що саме завдяки російській мові народи СРСР пізнавали духовні здобутки інших національних культур, а тим самим демонстративно підкреслювалася неповноцінність, вторинність мови й культури українського народу. Як не прикро, але й сьогодні в окремих регіонах України повсюдно "зарубіжну літературу" в україномовних школах /й вузах/ вивчають російською мовою, що можна кваліфікувати не інакше як овідоому продуману антидержавну діяльність окремих діячів від освіти, спрямовану на формування у молодих українських громадян почуття національної меншвартості, а звідки й схильність перед чужою мовою й культурою на шкоду рідній.

Зарубіжна література - один з важливих предметів, що дає змогу пізнати не лише світову культуру, а й поглибити свої знання в українській духовності. Цьому сприятиме вмiле поєднання проблем розвитку й утвердження літератур та мов у різних країнах світу в умовах існування постійно гненої та переслідуваної української культури. Адже від часів Петра I й до недавнього часу було видано понад 30 різних "указів", що вимагали припинення книго-друкування українською мовою, закриття недільних українських шкіл та Києво-Могилянської академії, заборони українського національного театру та друкування нот українських пісень, скасування української преси. Указом Сенату Російської імперії від 1908 р. культурна та освітня діяльність в Україні взагалі вважалась "шкідливою". Ще 1769 р. був виданий Указ Синоду Російської церкви про видучення у населення українських букварів та українських текстів з церковних книг. Політика Російської імперії впродовж усього часу її існування полягала у тому, щоб утримати національну літературу, крім російської, на рівні "неповних" літератур. Звідки й надмірний "вплив" російської літератури на українське письменство доби "національного відродження" ХІХ ст. Українська нація також отакала поступово "неповноцінну" - найкращі духовні сили, в тому числі й вище духовенство та дворянство, запрошувалися до співпраці

в вищих щаблях урядового апарату Росії /згодом СРСР/ на неукраїнських теренах.

Малогідний сьогоднішній статус української мови - наслідок багатоліткової великодержавної політики, спрямованої на вросійщення українського етносу. З усього видно, що тоталітарна система досягла своєї мети - у багатьох громадян України різних поколінь сформувалося почуття національної ідентичності, батьки й діти розмовляють різними мовами, виробляється еневага, а то й ненависть до всього українського.

Завдання української національної школи - зламати цей антидержавний та антинародний стереотип, який глибоко вкорінився й має тенденцію до поширення. Тому мовою викладання зарубіжної літератури в україномовних школах повинна стати найбільш чужою українськомовна, як державна. Спекуляції довкола цього питання окремих освітянських працівників-українофобів спрямовані на подальше зміщення позицій російської мови на шкоду не лише українській мові, а й культурі та державі в цілому. Очевидно, що без державної політики в чітко окресленій національній програмі розвитку й утвердження української культури процес становлення України як держави буде надто сповільнений, а то й проблематичний.

Всвітлення питань рецепції зарубіжної літератури в Україні, розвитку української критики, перекладу впродовж століть дає змогу фахівцям в українській та зарубіжній літературі показати, що й в умовах нестійких годин, заборон та припинень українська література була оприлюднена на тiснi взаємних в багатьма літературами світу. Майже всі українські письменники ХІХ - ХХ ст., володіючи багатьма іноземними мовами, брали найактивнішу участь у перекладацькій справі, у процесі взаємобогачення та взаємодії національних культур. Тим самим вони збагачували рідну літературу новими темами, сюжетами, образами, художніми засобами, новаторськими тенденціями, що сприяли її поступові перекоші європейською дорогою. Саме активна перекладацька діяльність українських письменників допомагала українській літературі бути на відповідному стадійному рівні розвинутих національних літератур світу.

Отже, неважаючи на невважливо-гдумливе ставлення до самотності української літератури та мови з боку певної частини "інтелігенції", процес духовного розвитку в Україні не припинявся.

Творчий та перекладацький доробок класиків української літератури свідчує, що від І.Котляревського й до наших днів майстри пера увічлювали, що українська культура повинна творчо засвоювати все корисне

не та високоестетичне в інших культур. Водночас необхідно наголосити, що поряд з чималими здобутками української перекладацької справи за останні десятиліття /6-томник У. Шекспіра, 8-томник П'єр де Мопассана, 4-томник Г. Гейне, 5-томник А. Франса, 10-томник О. Бальзака та ін./, у 20-30 р.р. ХХ ст. у Києві-Харкові було створено високохудожні переклади майже всіх класичних творів світової літератури. Проте причетні до цієї подвижницької справи перекладачі, редактори, видавці були репресовані, а їхні переклади опинилися у спецохових наукових бібліотек, а стале недоступні для широкого загалу.

Підсумовуючи свою 40-літню діяльність у галузі літератури і науки, І. Франко в передмові до збірки поезії "Із літ моєї молодості" /Львів, 1914/ писав, що він служив рівним націям, бо писав свої твори, статті, перекладав не лише українською, а й польською, німецькою та російською мовами. "Та окрізь і завжди, - продовжує Каменяр, - у мене була одна провідна думка - служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям. Тим двом провідним словам я, здається, не опроневірився досі ніколи і не опроневірюсь, доки могого життя". Так поступали й інші українські письменники, що неастанно дбали про розвиток рідної мови й культури, збагачуючи їх шляхом своєї активної участі у перекладацькій справі.

Свідомившись з численними перекладами П. Куліша, М. Старшицького, І. Франка М. Драгоманов зауважив, що саме переклади п'єс Шекспіра, "Фауста" Гете дадуть змогу довести "московським націоналістам", що "це не мова лише простолюддя, як запевняють московські нікчеми, а мова цілої нації, політичне майбутнє якої ще попереду, але чие місце на право самостійного розвитку в шерей цивілізованих народів уже завойоване і не може бути зайнятим ніким іншим" /Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці. У 2-х т. Наукова думка, 1970. - т. II, с. 145/.

У боротьбі за утвердження української мови й національної культури широко використовувалася й перекладна література. Прикладом патріотичної функції українських перекладів у складних умовах України кінця ХІХ ст. може послужити оповідання французького письменника Альфонса Доде "Останній урок" /ж. "Зоря", 1866, №9/, перекладене письменницею, перекладачкою й педагогом Марією Чайченко /1863-1928/ дружина Борися Грінченка/ та громадсько-освітньою діячкою Марією Грушевською /1860-1953/ дружина Михайла Грушевського// ж. "Літературно-науковий вісник", 1899, т. VIII, кн. 12/. Переклади були надіслані у Галичину, оскільки в умовах тогочасної Східної України їх неможливо було

опублікувати після Валувеського та Емського указів про заборону українського слова в Російській імперії.

Короткий зміст оповідання дає змогу збагнути всю його актуальність для тогочасної поневоленої України. А. Доде веде зворушливу розповідь про старого вчителя французької мови, який прийшов у клас провести свій останній урок з рідної мови, оскільки пруссаки, що захопили Ельзас - Лотарингію, наказали вчити дітей тільки німецькою мовою. Свій останній урок з рідної мови вчитель перетворив в урок патріотизму, пробуджуючи у дітей найкращі почуття любові до вітчизни. Вчитель наголошує на словах провансальського поета Ф. Містрала: "Поки пригнічений народ твердо володіє своєю мовою, він ніби володіє ключем од своїх кайданів".

Згадані переклади немов висловлювали думки українських патріотів, що рівними шляхами мужньо боролись за право української мови на існування у жорстоких умовах царських переслідувань, виконуючи чітко виражену соціально-політичну та дидактичну функцію, спрямовану на захист рідної мови, виховання патріотизму, національної гідності та самоповаги.

У творах багатьох зарубіжних письменників вчитель знайде численні філологічні паралелі, що їх можна спроектувати на співзвучні в українській історії проблеми, надто коли йдеться про любов до батьківщини, самопожертву в її ім'я /твори Дж. Байрона, В. Гюго, Ю. Словацького про патріотизм України Івана Мазепу, козацька тема в історико-літературних дослідженнях П. Меріме та в поезії представників "української школи" польських романтиків/. Лебедина пісня Адама Міцкевича - поема "Пан Тадеуш", хоч і оспівує пристасну любов поета до своєї вітчизни, вчить молоді будь-якої країни шанобливому ставленню до традицій, звичаїв свого народу, плекає шире почуття шани до рідної землі:

О Литво, краю мій! Ти на адором"я схожа
Яка ти дорога, лиш той збагнути може,
Хто втратив рав тебе. Як видиво живе,
Тебе маюю я, бо туга серце рве.

переклад Максима Рильського

Сьогодні, коли українська культура та наука розвиваються в умовах самостійного державного статусу України, маємо змогу об'єктивно, а не тенденційно-кон'юнктурно пізнати свою національну ідентичність та визначити своє місце і роль у розвитку та збагаченні світової духовної скарбниці. Однак йдеться не про вилучування ремінісценцій в інших національних літературах у творах українських письменників, не про встановлення переважного впливу на українське писемство тих чи інших зарубіжних літератур, а передусім про відтворення складного процесу взаємодії різних літературних систем у процесі розвитку української літератури.

В.МОСКАЛЕЦЬ
/м.Івано-Франківськ/

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІДЕАЛ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ШКОЛІ

У науковій літературі, присвяченій національній школі, виражені прослідковується тенденція до пошуку її складових, серед яких найчастіше називаються: народознавство, історія, мова, вірування, фольклор, мистецтво, традиції, символіка, прикмети. Такі пошуки, безумовно, обхідні і плідні, але, слушно поставив питання у часописі "Рідна земля" директор української національної школи м.Кіровограда В.Каюков: "Де ті ідеали, які б були стрижневими в роботі школи? Як допомогти школярам визначитися в житті?"

Нагадаємо, що ідеал загалом являє собою найбільш бажаний варіант. Він посідає чільне місце у системі диспозицій характеру особистості та суспільностей. Вся їх життєдіяльність, в кінцевому рахунку, підпорядкована ідеалу, спрямовується ним. Ідеал особистості чи суспільності ґрунтується на розумінні ними сутності людини і смислу її життя. Як же, в свою чергу, спирається на якісь релігійні, філософські, психологічні концепції людини.

Історія показує, що всі стабільні, потужні нації, які існували в минулому чи існують тепер, відповідно, мали або мають ідеал, глибоко вкорінений у національний характер, а отже, і у душі людей. Як ідеал втрачає здатність полонити людські душі, інтегрувати систему диспозицій національного характеру, залишаючись лиш в ідеології, нації втрачають свою потужність.

Стрижень ідеалу тієї чи іншої нації нелегко визначити коротко і однозначно - при цьому втрачається чимало суттєвого, важливого. І ж, завжди можна вичленувати таку цінність, ідею, яка в національному ідеалі дещо "випинається" наперед. Наприклад, у американців такою цінністю є свобода особистості, у англійців - джентельменство, шляхетство.

Історія також показує, що сповнення національного ідеалу високими духовно-моральними цінностями і тверда воля неухильно втілюють свій ідеал у реальні відносини - необхідна і першочергова умова всякого прогресу народів. Це безпосередньо впливає з глибинного змісту з самого духу християнської цивілізації.

Якщо умовно викинути народи за мірою наростання їх цивілізованості, культури, розвиненості, динамічності, прогресивності, то можна не помітити наростання свободи духу і діяльності та індивідуалізму, в розумінні здатності і бажання брати відповідальність на себе за результати своєї діяльності і за все, що діється навколо, ініці-

тивності, самостійності, наполегливості, вміння володіти і керувати самим собою, віддаючи державі мінімум функцій для захисту своїх інтересів, і, разом з тим, шанування як чогось священного, недоторканого свободи і прав кожної людини. Такий індивідуалізм, який можна назвати екзистенціально відповідальним, утворює стрижень характеру, плекання якого є провідним завданням шкіл цивілізованих націй.

Необхідно підкреслити, що екзистенціальна відповідальність є духовною, на відміну від юридичної, адміністративної, тощо. При комуністичному режимі було надто багато відповідальних посад, відповідальних осіб і ще більше притягнутих до відповідальності за сфальсифіковані чи справжні злочини. Але, відповідаючи, всі ці відповідальні не були господарями своєї відповідальності, вона не була пов'язана з їх внутрішніми потребами, диспозиціями, стремліннями їх духу.

У відповідності з комуністичними ідеалами система навчання і виховання в колишньому СРСР була орієнтована на колективізм, психологічну основу якого утворювала беззастережна відданість "керівній і спрямовуючій силі", загальноприйнятим догмам, слухняність, готовність до виконавської кар'єри та активності "в світлі рішень" чергових "історичних" партійних форумів. Такому колективізму духовність, екзистенціально відповідальний індивідуалізм, критичний інтелект є смертельна загроза. У психолого-педагогічній літературі багато говорилось про необхідність розвитку особистості, її здатності до внутрішнього вибору, але, "на вибір" пропонувались лиш комуністичні цінності. За будь-який інший вибір - ідейно-політичний, релігійний, соціальний, естетичний, моральний - чигала жорстока кара.

Думається, що сприятливим для комуністично-більшовицького тоталітаризму психологічним підґрунтям в надрах української нації було очікування "правди". Історична доля українського народу склалась так, що своєї власної сили, активності, волі, зрештою, розуму йому не вистачало, щоб здобути свободу і створити свою незалежну національну державу. В результаті в українській психіці поступово утвердилось підсвідоме і свідоме сподівання, що національне, соціально-економічне, політичне, релігійне звільнення прийде ззовні. Якась благодатна зовнішня сила нарешті утвердить справедливість, "правду" і воздасть усім гнобителям. Спересердя бажємо навіть "Ганса з авфонтом", який бодай порядок навів би, чи "здатися Австрії в полон".

Якщо спробувати висловитись образно, то можна сказати, що в українському народі сформувалось самопочування, самосвідомість обездоляної вдови, яка чекає сватання порядного газди, що, нарешті, за-

хистить, зігріє й нагодує. Символ України - червона калина - прекрасна, але безталанна, беззахисна жінка. На Першому Українському Педагогічному Конгресі у Львові в 1935 році образом-символом України був названий Г.Сковорода - злидар у пошуках морального добра /"правди" - В.М./ та естетичної краси. Гадаю, що це очікування "правди" зробилось стрижнем українського національного ідеалу, надавши йому пасивно-утриманського змісту та нерефлексованого, підсвідомо-інтуїтивного характеру.

Марксистсько-ленінська утопія про правду для всіх трудящих, що буде утверджена революційною пролетарською партією, і т.і., припасувалась до стрижня українського національного ідеалу - очікування чуда-правди. У чималій кількості людей виникла ілюзія, що комунізм - це і є той рятівник, що нарешті принесе "правду", за яку видавався обіцяний для всіх добробут. Неосвічені, духовно нерозвинені люди нездатні зрозуміти, що добробут заради добробуту це ідеал тваринності, бездуховності, хтивості.

Але, поглиблене етнопсихологічне вивчення основних рис українського національного характеру - кордоцентризму, інтровертизму, релігійності, індивідуалізму - переконало, що всім цим рисам іманентні доглибні засади духовності, екзистенціальної відповідальності.¹ Це вагома, потенційно плідна і сприятлива для духовно-морального, а отже і для всілякого іншого розвитку нашої нації психологічна основа. У багатоманітній діяльності, підпорядкованій духовному піднесенню особистості і мас, необхідно принагідно враховувати цю основу, спиратись на неї, використовувати її. Це важливий народознавський аспект національної виховної діяльності школи.

А почати, мабуть, варто з корекції змісту нашого національного ідеалу у відповідності з іманентним духові християнської цивілізації духовним, екзистенціально відповідальним індивідуалізмом. З такого погляду український національний ідеал, адаптований для нашої національної школи, може орієнтовно звучати так: Правда - в свободі духу.

Якщо ідеал української національної школи набуде такого змісту то провідну роль у вихованні екзистенціально відповідального національного характеру учнів в ній будуть грати предмети естетичного циклу, оскільки ідейно-емоційним стрижнем художніх образів, мистецтва є свобода духу, як показало психологічне дослідження.²

¹ Москалець В.П. Психологічне обґрунтування української національної школи. Львів. 1994. С.57-75.

² Там же. С.75-101.

Вивчення предметів естетичного циклу, підпорядковане вихованню цих якостей характеру, як свобода духу та екзистенціально відповідальний індивідуалізм, вимагає спеціальної методики. Така методика, названа художньо-естетичною екзистенціальною грою, була розроблена і апробована у двох школах та гімназії м.Івано-Франківська. Її основний принцип полягає в тому, що найістотнішим змістом художньо-естетичного сприймання є вільне, спонтанне, аутентичне впочування в ідейно-емоційний стрижень художніх образів - в свободу духу, вперемому духовного начала людини над її біологічною та соціальною природою, над інстинктами та імперативами соціуму. На нашу думку, саме джерело трагедійності людського буття, а отже, і людської нещасливості. Знаходячи в художніх образах споріднене колізіям власного духу, людина переносить свої переживання в ці образи, глибоко вживає їх, тобто, впочувається в них, а отже, емоційно ідентифікується з ними, що є розвитком найглибших - емоційних - психологічних засад духовності, екзистенціально відповідального індивідуалізму.

Як приклад наведемо декілька висловлювань учнів на уроках української літератури у Івано-Франківській гімназії, організованих як художньо-естетична екзистенціальна гра вчителькою Г.В.Марків:

ІІ.В. Тухольці мали найцінніший скарб - волю. Вони були вільними, а тугар Вовк залежав від князя і від татарів. Воля для нього це щасття. Воля це свобода душі, коли ти можеш думати і вибирати сам, а не прище, що гірше. Найбільша неволя - духовна, коли не можеш сам думати, отаеш тупий, покірливий. Наша Україна прагнула незалежності, а ми не мали духовну волю, могли чинити так, як їм хочеться, роздумати кожен по-своєму, вносити різні пропозиції, заперечення.

Г.Ц. А я думаю, що Захар і Максим Беркути - невірники, бо вони не були від волі громади, живуть для неї, в її інтересах.

Учителька. Цікава думка. Поставимо питання так: Для самих Захар і Максима їх служіння громаді - неприємний тягар чи радість ствердження власного бажання?

А.К. Служити з власного бажання то є свобода і радість. Тому Захар і не почувався невірником, коли опинився в неволі. Але, менше вразило, як тяжко було вибирати Мирославі. Піти з батьком - це було зрада, а він зрадник. Стати на бік тухольців, але цим зрадити рідного батька... Вона не вільна через все це...

Ми бачимо, вільне впочування в художні образи-символи підносить людину до інтелектуально-емоційного осягнення проблеми екзистенціального вибору - психологічного стрижня сучасної гуманістичної філософії і психології.

НАРОДОЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ Б. ГРІНЧЕНКА

Значення українського народознавства у вихованні учнів є однією з головних проблем педагогічної спадщини Бориса Грінченка.

Так, у підручнику, написаному Б. Грінченком та Марією Загірньою, "Рідне слово" / "Українська читанка" / з підзаголовком "Перш після граматики книга для читання". переважають жанри дитячого фольклору, особливо багато пісень календарно-обрядової народно-поетичної творчості, адже тут реалізовані прагнення авторів до ідеї національного виховання, яка ґрунтується на традиціях народознавства. Спеціальний розділ мав назву "Рідний край", в якому дохідливій для дитячого віку формі розповідається про українську землю: "Наша мова зветься українською мовою. Наша земля зветься Україною. Свою рідну українську мову ми любимо найбільше од усіх мов на світі..."

Але ми повинні і других усіх людей любити і поважати. А всі другим людям повинні робити добро".

Наголосимо, що написані ці рядки в той час, коли навіть слова "Україна", "український" були крамольними і заборонялись...

Вихованню національної свідомості сприяли й крилаті вислови такого характеру: "Козацькому роду нема переводу", "Наша дума, наша пісня не вмре, не загине", "Слава не поляже, а розкаже, що діялось в світі, і чия правда, чия сила і чиї ми діти".

Серед письменників, твори яких пропонувалися для читання, насамперед спадщина Тараса Шевченка, його вірші: "Садок вишневи коло хати", "Тече вода з-під явора", "Сирота", "Весна" / уривок з поеми "Гайдамаки" /.

Також представлені твори Леоніда Глібова, Євгена Гребінки, Пантелеймона Куліша, Михайла Коцюбинського, М. Шашкевича. Як бачимо, у написанні підручника автори орієнтувалися на найбільш значні досягнення української літератури для дітей.

Зразки народної творчості мали не лише навчальне, але й виховне значення, виражаючи значний народознавчий потенціал, мали певне соціальне спрямування: "Щоб лиха не знати, треба своїм плугом на своїй ниві орати", "Чужа праця - боком вилазить", "На чужу працю ласий не будь" і т.д.

Народнопоетична творчість була й основою у позашкільному спілкуванні вчителів та учнів. У рукописних фондах ЦНБ АН України зберігається біографія Насті Грінченко, написана її матір'ю. Думаємо, що вона досить переконливо характеризує ставлення сім'ї Грінченків-вчителів до простого люду, ті духовні принципи, яких вони дотримувались у вихованні дочки та учнів Олександрівської школи: "Співати рано почала. Того ж таки 1887 верталися ми ввечері додому, підходимо до дверей - вони вдвох співають - Настя і Олександра, і вона співає зовсім так, як треба. Років чотирьох вона вже співала в шкільному хорі, бо там же в нас співали українські пісні й колядки..."

У "Граматиці для науки читання і письма домінують зразки народної творчості, особливо приказки та прислів'я, які мають морально-етичне спрямування і виражають багатолітний досвід народу. Ось деякі з них: матері не купити, ні заслужити; наша мова - не попова; багато говориш - мало зробиш; коли праве діло, то ками зміло; хто раз збреше, тому вдріг нема віри; не доведе горілка до добра; наука в ліс не заведе, а з його виведе; хоч чоловік убогий, а слово його чисте; кривда людська боком вилазить; хліб усьому голова; Україна наша мати; кожен край має свій звичай; наша дума, наша пісня не вмре, не загине.

Зразки дібрані таким чином, щр містять, здебільшого, лексичний матеріал, добре відомий учням-першокласникам, особливо родинно-побутового характеру, разом з тим враховано аспект національного виховання: "Наша мила Україна - то наш рідний край. Українська мова - наша рідна мова."

Розділ "Читання після азбуки" теж переважно містить фольклорні жанри: народні пісні, прислів'я, приказки, загадки, байки, оповідання, художні твори Л. Глібова, П. Куліша, Тараса Шевченка, власні художні твори. Заключний урок закінчується пророчими словами Великого Кобзаря:

Учітєся, брати мої,
Учітєся, читайте,
І чужого научайтєся
Й свого не цурайтєся.

Головним досягненням "Граматики для науки читання і письма" є те, що Б. Грінченко в страхотливий час національного гноблення створив якісно новий Буквар і навчав дітей рідної мови, застосовуючи при його впорядкуванні норми українського правопису, які ґрунтувалися на традиційно усталених нормах. Разом з тим, домі-

чущим фактором в доборі дидактичного матеріалу став народознавчий матеріал, що давало змогу навчати дітей рідної мови у її найдосконалішому і найпрекраснішому вияві - народній творчості. Таким Б.Грінченко приходив до висновку необхідності переходу на навчання рідною мовою у вищій школі.

У роботі "Якої нам треба школи" /1912 р./ він наголошує, щоб по середніх школах якомога швидше заведено науку української мови, українського писемства та історії українського народу; щоб такі саме науки заведено й на університеті та це треба там українського народознавства. А якийсь час так побуде, то ми вже придбаємо таких людей, що і науку, і українську мову добре знатимуть і погтимуть і для університетів і для гімназій і книги до науки покладати, і самим бути учителями по гімназіях та професорами по університетах".

Закінчується робота основною, програмовою думкою, яку Б.Грінченко вважає першочерговим завданням: "Нам треба зараз же науки української мови, історії українського писемства, історії українського народу і українського народознавства по гімназіях та університетах".

Народознавче спрямування мав і шкільний підручник з історії України для молодших школярів "Як жив український народ". Обсяг його сягав тридцяти сторінок, виклад матеріалу, безперечно, враховує вікові особливості дітей середнього і навіть молодшого шкільного віку. У науково-популярній формі подається кілька оповідань, що розповідають про найсуттєвіші віхи в історії України: "Де живуть українці і скільки їх", "Наші предки і перші князі", "Татарське лихоліття", "Козаки", "Богдан Хмельницький", "Кріпацька неволя і визволення" і т.д. Наголосимо, що і зміст цієї праці правдиво відображав історію українського народу, мав призначення дати не тільки новий обсяг знань, але й сприяти формуванню національної самосвідомості.

Разом з тим Б.Грінченко підходив до висвітлення історії України із справді наукових позицій, він був прихисником тієї концепції вітчизняної історії, яка складалася під впливом видатних істориків, особливо М.Грушевського.

Приділялася певна увага і висвітленню історії освітньої думки: "Український народ здавна був дуже охочий до просвіти і за старого ладу по всій Україні скрізь, при кожній церкві, були нижчі школи, по городах середні, а в Києві була вища школа -

академія. Наука в тих школах була тією мовою, якою народ говорив - українською. Народ залюбки в їх учився.

"Народ бачив, що все, що було освічене, говорило московською мовою, що наука скрізь була тією ж мовою, а ту мову українську, якою він говорить, усі зневажали, глузували з неї, зущаються. І народ став думати, що тільки московською мовою і можна освічуватися, тільки через неї і можна стати тямущим, ученим чоловіком. Цією мовою говорили пани, і народ став звати її "панською" мовою, а свою українську - "музицькою", "хохляцькою". І став він "панську" мову шанувати, а свої мови соромитись".

На жаль, в історії педагогіки впродовж багатьох років про жорстоке національне гноблення, особливо в ХІХ столітті, говорилося тільки побіжно, власне Б.Грінченко одним із перших подав досить повну характеристику причин занепаду освіти, науки на Україні того часу, вказав на єдність проблем соціальних і суспільних, вказав на значення мови в розвитку освіти, культури. Відчувачи, що український народ зберіг свої кращі культурні, мовні, естетичні досягнення у різноманітних фольклорних жанрах, він не тільки звернувся до народознавства, але й започаткує його широке використання в навчанні та вихованні.

Із фольклором Б.Грінченко пов'язав і свої історичні праці, написані для народної школи. Так досить яскраво він описує язичницькі вірування, що в своїй першооснові мали походження від первісного фольклору наших предків і, на противагу офіційній церкві, що була складовою частиною тогочасної освіти, дослідник говорить про язичницьку пору як закономірний історичний період в розвитку світобачення, культури й моралі українського народу, його гуманістичне начало.

"Були в наших предків і свята, празники. Одно свято принадало на той час, що тепер Різдво, се було свято Коляди. То святкували народження сонця, бо хоч тоді ще була зима, та вже сонце повертає на літо, і дні довшають. На честь молодому сонцю співали пісень - коляд. Як став наш народ християнською віри, то в колядках та в щедрівках співають про Діву - марію та про святих".

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Поступ держави до прогресу визначається не тільки рівнем її економічного, політичного, культурного життя, але й в першу чергу духовним розвитком, в основі якого лежить пріоритет особистості, як найбільш вагової цінності і вирішальної сили будь-яких процесів у суспільстві. Виходячи з твердження, що справжнім творцем культури життя народу є духовна особистість, виховання духовності повинно стати психолого-педагогічним стрижнем української національної школи.

Вивчення психологічних механізмів духовності неможливе без врахування багатогранності даної проблеми. Однобічність у її розгляді створює серйозні перепони на шляху до гармонійної інтеграції особистості, продукує дії чисто "вибіркового", "механічного" плану, порушує процес самопізнання та самовдосконалення.

Духовність є складним, глибинним утворенням особистості, інтегрованим, розвиваючим її аспектом. Гармонійно, духовно розвинена людина-це творча, активна особистість у різних сферах людського буття, адаптована до соціальних умов/професійна діяльність, родинне оточення/, адекватно сприймаюча навколишній світ. Проте духовність-це не є якесь загальне, абстрактне поняття, що не піддається аналізу. На рівні дослідження психологічних механізмів самого процесу духовного розвитку індивіда-це є процес/робота/перш за все внутрішньо-особистісного плану.

Відіграючи роль макросвіту, зовнішній соціальний рівень включає особистість у систему соціальних зв'язків, відношень, залучаючи її до виконання функцій члена певної соціальної групи. На рівні мікросвіту (внутрішній світ особистості) відбувається психологічний процес сприйняття в першу чергу власного образу "Я"; формується індивідуальність, відношення до себе/самооцінка/і ін. Особистість є активне утворення, так як її внутрішній світ "працює", а не пасивно засвоює зовнішні дії. Рівень духовного розвитку визначається на основі тих мотивів, пілей, уявлень, котрими керується людина у своїй поведінці. Отримана інформація, що пройшла через призму внутрішнього світу особистості, внутрішніх регуляторів поведінки, опіюється, критично опрацьовується і трансформується у її власну позицію.

У гармонійно розвиненої особистості процеси інтеріоризації

і екстеріоризації відбуваються збалансовано, що дає загальну картину гармонії між зовнішнім світом/диспозиція особистості, спілкування, діяльність/і внутрішнім світом/адекватність відображення навколишнього/.

Становлення особистості відбувається через розвиток самосвідомості, усвідомлення своїх соціального та особистісного статусів, власної самоцінності, свободи волі і відповідальності. В процесі самопізнання особистості через внутрішній діалог зростає здатність до вольової саморегуляції. Розвиток самосвідомості, як найважливішої частини внутрішнього світу, є джерелом саморозвитку особистості.

Духовність є здатністю до творення, з точки зору вищих людських цінностей, свідомого і діяльного ставлення до світу, іншої людини, до себе. У межах свідомого саморозвитку виділяється поняття "самовдосконалення", як здатність бути суб'єктом психічної активності, спрямованої на свідоме самопізнання, самоаналіз, самопрограмування, самокорекцію, самоконтроль та саморегуляцію окремих особистісних властивостей, згідно бажаного ідеального образу "Я" і внутрішньою "картиною світу". Досягнення гармонії між власним життям і навколишнім світом вимагає від особистості великої концентрації психічної активності на суб'єктивному рівні, оскільки, по суті, відбувається перебудова змісту свідомості, переоцінка "Я-концепції" в житті людини, зміна звичних установок і ціннісних орієнтацій. Результатом такої духовної діяльності є досягнення особистістю її цілісності, виникнення здатності до духовного саморозвитку, самоактуалізації.

Формування духовно розвиненої особистості висуває серйозні вимоги до самого вихователя, на рівні зв'язків: "викладач-студент", "вчитель-учень". Психокорекційна робота повинна бути спрямована як на індивідуальний/психосинтез/, так і на груповий/тренінгові методики/підходи.

У практиці психологічної науки є свої вагомі результати по вирішенню даної проблеми/Р. Роджерс, Ф. Перлз, Я. Морено, К. Руддестам, М. Хілі, Л. А. Петровська, Т. С. Яценко і ін./, в працях яких дається глибинний аналіз внутрішніх проблем особистості/механізми психологічного захисту/на шляху до її самореалізації, а також методи, спрямовані на формування цілісності особистості/самоаналіз/.

За допомогою групових форм роботи/соціально-психологічний тренінг, психогімнастика, психодрама, рольові ігри, психологічний малярник і ін./формується рефлексивні знання особистості шляхом отри-

мання суб'єктом досвіду актуалізації його емоційних переживань, інтелекту і поведінки. Практика активного навчання у всіх ланках професійної освіти показує, що з допомогою його форм і методів можна ефективно вирішувати завдання, які важко піддаються в традиційному навчанні: а/формувати не тільки пізнавальні, але й професійні мотиви й інтереси; б/розвивати системне мислення спеціаліста, включаючи пілісне розуміння ним не тільки природи й суспільства, але й себе, свого місця в світі; в/давати пілісне уявлення про професійну діяльність; г/вчити колективній аналітичній і практичній роботі; д/формувати соціальні вміння і навички взаємодії та спілкування, індивідуального й спільного прийняття рішень; е/виховувати відповідальне ставлення до справи, соціальних цінностей і уставов професійного колективу; є/оволодівати методами моделювання, соціального проектування.

Результати спостережень в ході групової роботи зі студентами дають змогу стверджувати, що вона сприяє гармонізації особистісної структури суб'єкта, підвищує його загальну культуру спілкування, спонукає до необхідності власного вдосконалення і відповідальності за свій розвиток, за реалізацію своїх потенційних можливостей. Дана робота оптимізує імпресивні можливості суб'єкта, що допомагає йому краще розуміти як власну поведінку, так і поведінку інших, розширяє можливості адекватної експресії/вираження/свого внутрішнього стану/Т.С.Яценко/. Отримані результати даної роботи дозволяють стверджувати, що участь в груповій роботі робить рефлексію більш реалістичною, а усвідомлення особистісної структури відбувається не тільки на самоспоглядальному рівні, але й на рівні конструктивних змін і вирішень внутрішніх протиріч.

Одним із шляхів духовного розвитку особистості є метод психосинтезу, який передбачає вирішення таких задач :

1. Досконале знання особистості.
2. Контроль її різних елементів.
3. Усвідомлення істинного "Я" - відкриття або створення об'єднуючого центру.
4. Формування або реконструкція особистості навколо нового центру. /Р. Асаджиолі/.

Метод психосинтезу, як динамічна концепція психологічного життя, використовує технічні прийоми психологічної дії, націлені як на розвиток особистості/вдосконалення/-особистісний психосинтез, так і на її гармонійну координацію і всезростаючу єдність з "Я"-духов-

ний психосинтез.

Практичний психосинтез включає :

- аналіз і дезинтеграцію позасвідомих комплексів/психодинаміка/, прихованих тенденцій, перебуваючих на стадії ігнорування на різних психологічних рівнях;
- розвиток аспектів особистості, які є відповідальні її "ідеальній моделі", з метою якнайповнішого розкриття здібностей або якостей для її самовираження ;
- координацію і підпорядкування різних психологічних енергій і функцій, створення точної організації особистості.

Виходячи із вищесказаного, можна констатувати: духовний розвиток людини відбувається шляхом "Я-включеності" особистості у процес вирішення нею особистісно важливих проблем, здійснюється завдяки досягненню нею самореалізації та самоактуалізації.

Зрозуміло, що психокорекційна робота/індивідуальна, групова/ вимагає сьогодні від спеціаліста не тільки "досконалості" власної структури образу "Я", але й високого професіоналізму в підході до такої складної і багатогранної структурної організації, як особистість.

Завдання, яке стоїть сьогодні перед психолого-педагогічною наукою у формуванні духовно розвиненої особистості полягає в тому, щоб спрямувати зусилля педагогів, психологів на пошук таких методів і форм роботи, які були б націлені на інтегральне навчання, сприяє не тільки розвитку індивіда, але й спонукає його до процесу виявлення і усвідомлення власної істинної духовної природи, з метою побудови під її началом гармонійної особистості.

Останнім часом формування та розвиток духовності школярів пов'язують із широким використанням народознавства в педагогічному процесі. Особливі надії вони вбачають у залученні учнів до святкування народних свят, які у значній частині співпадають з релігійними, до вивчення релігієзнавства тощо.

Українське народознавство приховує у собі величезний виховний потенціал. Проте ефективне його використання стає можливим при дотриманні викладених вище психологічних умов і закономірностей відновлення духовності.

УРАХУВАННЯ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
УЧНІВ В ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ

Кожне нове покоління людей в будь-якому суспільстві виховується не тільки в соціальних умовах, але й в певному національному середовищі. Тут дитина від народження попадає під вплив як економічних, соціальних відносин, так і національно-особливих явищ: специфічних моментів образу життя, форм культури і побуту, народних звичаїв і традицій, переймає від дорослих багатство національної мови, відчуття певної симпатії до духовних цінностей свого народу. Все це поступово приводить до формування особливих рис національної психології. Отже національно-психологічні особливості - це реально існуючі в суспільній свідомості соціально-психологічні явища, які виступають як специфічні форми функціонування загальнолюдських властивостей психіки. Своєрідність національної психології виражається не в яких-небудь неповторних психологічних рисах, а в їх неповторному поєднанні, прояві в певних звичаях, історичних традиціях, в діяльності, поведінці, поступках.

Структура національно-психологічних особливостей людей складається з декількох сфер: мотиваційної /працездатність, діловитість, старанність, обачність і т.п./; інтелектуально-пізнавальної /своєрідність сприймання і мислення, наявність специфічних пізнавальних і інтелектуальних якостей, швидкість розумових операцій, оперативність уявлень тощо/; емоційної /динаміка протікання почуттів, особливості вираження емоцій і т.п./; вольової /стійкість вольових процесів, тривалість вольових зусиль, національна установка на вольову активність/; комунікативної /характер взаємодії, спілкування та взаємовідносин між людьми, згуртованість та відчуженість і т.п./. Етнопсихологічні особливості, концентруючи у своєму змісті національну специфіку соціально-психологічних феноменів, мають здатність детермінувати характер функціонування цих психологічних явищ. Вони також не завжди піддаються безпосередньому впливу об'єктивної дійсності, що робить їх більш консервативними і стійкими. Дослідження етнопсихологічних особливостей учнів передбачає вивчення вихователем національної самосвідомості, інтересів і ціннісних орієнтацій, потреб і мотивів, комунікативної діяльності, етнічних стереотипів.

Психологія становлення підростаючої особистості залежить від

її соціального статусу в суспільстві, засобів життєдіяльності, інститутів соціалізації, рівня етнопсихологічної культури школяра, його внутрішнього світу, направленості інтересів. Традиційна педагогіка до останнього часу вивчала дітей і підлітків перш за все як об'єкт і продукт діяльності дорослих: як дорослі уявляють собі дітей, виховують, дисциплінують, прилучають до культурних цінностей, норм. Такі суб'єкт-об'єктні взаємовідносини є неповними, не-ефективними, суперечать самій суті українського менталітету, основною психологічною рисою якого, як підкреслює відомий етнопсихолог В. Янів, є відчуття своєї індивідуальності. Щоб вийти на нове бачення проблем виховання необхідно розглядати учня не тільки як продукт навчання і формування зі сторони дорослих, а й як автономну соціокультурну, етнопсихологічну реальність, своєрідну субкультуру, яка наділена власною мовою, традиціями, фольклором, функціями, структурою.

При неадекватному реагуванні соціального оточення на внутрішній стан, внутрішні потенції і можливості школяра у особистості виникають негативні соціально-психологічні новоутворення. Вчителі, практичного психолога не можуть не турбувати ці питання, а також умови і фактори становлення деформованих індивідів. Наше сьогодні свідчить, що в сучасній суперечливій ситуації, коли відбувається глобальна трансформація суспільного ладу, важливо зберегти підлітків від стану соціальної фрустрації, попередити її прогресивне зростання. Інакше діти сконцентрують у собі ті соціально-психологічні характеристики "маргіналів", які будуть створювати труднощі при їх інтеграції в соціальні структури.

Характеризуючи відносини між поколіннями з точки зору етнопсихології, слід зазначити, що в традиції українського народу від старших до молодших передавати свій соціальний, моральний досвід, виступати в ролі оберегів і носіїв традицій. Вчені відмічають, що тільки завдяки глибокому відчуттю традиції український народ не перетворився на етнографічну масу. В той же час варто підкреслити, що сучасні молоді люди вибірково ставляться до цінностей, що їм передають. Більше того, вони вносять елементи новизни в життя і тим самим збагачують його.

З давніх давен відомо, що етнопсихологічною рисою українського народу є дуже уважливе ставлення до старших, до батьків. Інтровертована по своїй психологічній суті українська душа завжди шукала соціального резонансу, розуміння, співчуття, контакту з най-

близькими, насамперед з родиною. Чим більше самотня людина, ізольована від зовнішнього світу, тим більше тепла і любові шукає вона серед своїх близьких /М. Шлемкевич, Б. Цямбалістий, О. Кульчицький/. Характерною ознакою сьогодення є те, що відносини батьків і дітей стали більш гнучкими, рухливими, рівноправними. Більшість молоді і підлітків автономно вирішують свої справи, менше радяться з батьками. Спостерігається суттєва розбіжність в сприйнятті одного покоління іншим: дорослим здається, що молодші недооцінюють їх і переоцінюють себе, а підлітки, навпаки, нарікають на несправедливість і нерозуміння з боку дорослих. В загальному проглядається така тенденція: чим більше соціально значимих змін відбувається за одиницю часу, тим помітнішими стають розбіжності між поколіннями, тим складнішими стають механізми трансмісії, передачі культури від старших до молодших, тим більш вибірковими, селективними є позиції молодших до соціальної і культурної спадщини.

Традиційні взаємовідносини між людьми є найважливішими етнопсихологічними механізмами регуляції спілкування і діяльності в суспільстві, вони детермінують вироблення системи моральних стосунків, впливів, в цілому виховання підростаючої зміни. Однак тут також виникають проблеми. В першу чергу у зв'язку з тим, що дитина, вихована в душі глибокої шани до традицій, певних моральних норм, які деколи пов'язані з досить специфічними культурними умовами, має відносно унікальний і, звідси, соціально обмежений набір стереотипів, ритуалів і уявлень. Попадаючи в іноваційну систему соціалізації, в інші умови виховання, що вимагають високої компетенції до іновацій, високої адаптованості¹, готовності сприймати і засвоювати велику кількість стереотипів і уявлень, які можуть бути і суперечливі в порівнянні з тими, що засвоєні раніше, підліток не в змозі все це самостійно осмислити без допомоги вихователя /батька, вчителя, практичного психолога/. Якщо така підтримка є, то учень веде себе більш впевнено, рішуче. Однак допомоги дорослих дитина подекуди не знаходить ні в сім'ї, ні в школі. Все це може спричинити девіантну поведінку школяра і появу досить великої кількості делінквентів /підлітків з асоціальною поведінкою/.

1. В. Янів звертає увагу на послаблену в українців здатність адаптуватися до тих чи інших соціальних явищ, що ускладнює згадану проблему і актуалізує виховну роботу.

Сам факт усвідомлення національно-психологічних особливостей нової групи не містить у собі упередженості проти інших етносів. Але так справа триває до тих пір, доки здійснюється констатація цих відмінностей. Проте дуже легко від такої констатації перейти до оцінки іншої групи і тоді можливі викривлення її образу. Психологічно при цьому виникає явище етноцентризму - схильності сприймати всі життєві явища з позиції "своєї" етнічної групи, що розглядається як еталон. Вихователю повинен знати, що така ситуація виникає в першу чергу при міжетнічному спілкуванні, при міжетнічній взаємодії дітей різних національностей. Дана проблема у зв'язку з ростом міжнародних відносин стає надзвичайно актуальною. Ефект негативізму, взаємного непорозуміння може бути знятий при створенні певних умов організації міжетнічного контакту: визнання умовної рівності сторін, наявність обстановки відкритості і довіри, повага до традиційних норм, цінностей, правил поведінки, спробу життя тощо.

Етнопсихологічний аналіз - це, насправді, звичайний психологічний аналіз, але тільки не абстрактної людини в абстрактному суспільстві, а конкретних людей в конкретному соціальному середовищі, специфічному в етнічному відношенні. Саме тому великий інтерес являють для вчителя комплекс проблем, пов'язаних з впливом традиційних етнокультурних норм і цінностей на спілкування і взаємодії дітей - близьких і далеких, рівних і тих, які мають різний статус, різної статі і віку. Знання етнопсихологічних особливостей свого народу, а також інших народів, їх мови, засобів вербальної і невербальної комунікації, традицій, звичаїв сприяє адаптації і індивідуалізації в іноетнічному середовищі, допомагає знаходженню ефективних шляхів розв'язання етнічних конфліктів, виявленню джерел росту національної самосвідомості, розвитку міжетнічних контактів.

ДЕРЖАВНИЦЬКА СВІДОМІСТЬ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ ЗАСОБАМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Становлення української державності висуває перед виховними закладами і психолого-педагогічними науками завдання діагностування рівня державницької свідомості учнівської молоді та з'ясування й ефективного використання механізмів і засобів її формування. Це особливо стосується старших школярів, оскільки така свідомість у них почала формуватися ще в імперській державі. Трансформація "союзної" державницької свідомості в українську, національну – процес досить важкий, адже для останньої в рамках наддержави фактично не було ніякої об'єктивної основи /хоча й існувала псевдодержава УРСР, але громадянство було загальносоюзним/. Всілякими засобами нівелювалася й українська етнічність, що також є передумовою державницької свідомості.

Педагогічні спостереження і діагностичні "зрізи" свідчать, що імперська свідомість, особливо в зросійшених регіонах України, звичайно ж, притаманна значній частині юнаків і дівчат. Фокус такої свідомості – в переконаннях, що державна влада повинна бути сильною і патерналістською за характером, адміністративно-бюрократичною за формою реалізації. Держава вважалася надцінністю, більш значущою, ніж існування окремої людини. Саме державні успіхи дають можливість її громадянам керуватися не критичною установкою, що "ми" кращі, добріші, порядніші, ніж "вони" /інші держави і народи/, що в "нашій" державі завжди є вороги, які її бояться. Ідеальним образом такої держави-імперії для вказаної частини учнівської молоді є колишня СРСР, відродження якої дехто прагне ще й нині.

І все ж у державницькій свідомості переважної більшості юнаків та юнок утвердилася істина, що ніяких перспектив на відновлення колишньої наддержави не існує, що вони живуть у іншій країні, хоча й з "прозорими кордонами". Образно кажучи, вони прокинулися від "союзного сну". Але чи всі молоді люди ідентифікували себе психологічно з нашою новою державою, чи з'явилася в них саме українська державницька свідомість? На жаль, стверди

відповісти на це запитання неможливо. В державницькій свідомості багатьох старшокласників ще існує своєрідний перехідний період. Через економічні негаразди, негативні соціальні явища й аномічні процеси /безробіття, злочинність, проституція та ін./, недостатнє підтримку молоді з боку держави в юнацтва подекуди виявляється скепсис до самостійності і незалежності України, приглушуються патріотизм і громадянськість. Про це свідчать хоча б відповіді на анкетні питання старшокласників деяких київських і миколаївських шкіл. Так, на одне з них "Чи поважають Україну в світі і за що?" 30% респондентів /із 120/ відповіли негативно і навіть іронічно: "Поважають за взірєць того, як треба швидко дійти до злиднів", "За таких "успіхів" яка може бути повага?", "Поважають, мабуть, лише ті африканці, які ходять босоніж, бо українці все ж таки в якомусь взутті", "Зовнішньо ніби поважають, а в душі сміються" та ін. Зрозуміло, що відчуття соціальної незахищеності, відсутність перспективи, впевненості, що змінити на краще нічого не можна, спричиняє в зазначеній частини молоді появу досить низької оцінки і себе, і української держави, її історії та особливо сьогодення. Така кризова, "перехідна" державницька свідомість аморфна, поверхова, еkleктична в ідейному плані, має фрустраційну вираженість.

Водночас результати того ж опитування свідчать і про те, що в учнівської молоді переважає етнічно акцентована державницька свідомість. Вона виявляється в тих українських юнаків і юнок, які усвідомлюють коріння, ядро національної культури, головні цінності свого етносу. Так, відповідаючи на зазначене запитання, вони підкреслюють, що "Україну в світі поважають за мужність і стійкість її народу, за гуманістичні традиції, за культурні досягнення", вважають, що вона прогресивніша від багатьох держав стосовно дотримання прав етнічних меншин, миролюбності та ін. Такі юнаки й дівчата не тільки розуміють історичну об'єктивність появи і самостійності Української держави, а й глибоко переконані, що в справу державотворення треба робити власний посильний внесок. Своєю громадською активністю вони ніби підтверджують думку, яку ще у ХУІІІ ст. висловив відомий французький мислитель Ж.-Ж.Руссо: "Якщо хтось каже про державні справи: "Яке мені діло?" – то слід вважати, що держава загинула"/Россо Ж.Ж. Об общественном договоре. – СПб., 1907.– С.163/.

Загалом же громадянську поведінку /ПІ/ можна виразити за формулою ПІ-ЖЗхДС, де ЖЗ - життєва задоволеність, а ДС - державницька свідомість. Репрезентувачі відношення між цими чинниками у вигляді добутку, ми хочемо підкреслити, що немає такої громадянської поведінки, зумовленої лише індивідуальною, егоїстичною задоволеністю життям за відсутністю державницької мотивації /що яскраво ілюструється нині фактами кримінального бізнесу/ чи, навпаки, розвиненою державницькою свідомістю при нульовій задоволеності своїм часто лимпенським життям. Адже якщо один із множників дорівнює нулеві, то й добуток буде рівним нулеві. Все ж варто відзначити, що в значній частині молодих етнічних українців за мінімальної життєвої і матеріальної задоволеності громадянська поведінка виявляється масштабно, інтенсивно саме завдяки високій державницькій свідомості.

Хоч етнічна державницька свідомість і має чіткість та інтенсивність, проте вона цілком прийнятна лише в умовах мноетнічної держави. В багатонаціональній же вона хвилює тим, що корінний етнос у процесі державотворення може виявляти пасіонарність і тим самим "відштовхуватись" від інших уявних чи реальних "протидержавних" етнічних сил /за відомим гаслом "Україна - для українців"/, тобто проявляти деякий шовінізм чи навіть ксенофобію. Тому на терені Української держави, в якій проживають громадяни більш ніж сто національностей, доцільною є демократична державницька свідомість, яка толерантно реагує на "етнічні тіла" в державному організмі, бо зумовлена ідеологією громадянського цивілізованого суспільства, у центрі уваги котрого стоїть правова і моральна захищеність особистості кожного громадянина. Ця толерантна в ідейному, етнічному та релігійному аспектах державницька свідомість конституційована універсальними, загальнолюдськими цінностями науки, культури, демократії. Саме вона включає в себе як первісно притаманну, зумовлену соціальними, природними, біологічними та іншими чинниками, потребу людини належати до певного державного організму, так і потребу в тому, щоб цей організм був гуманним до своїх "атомів" - громадян, не позбавляв кожного з них індивідуальної свободи і своєрідності.

Формування із різноетнічних юнаків і юнок справжніх українських громадян успішно відбувається тільки на базі вивчення

українського народознавства чи українознавства як "системи знань про Україну, що є феноменом історичної, національної, духовної цілісності" /П.Кононенко/. Адже в процесі громадянизації у державницькій свідомості молодих людей різних етносів, які мешкають в Україні, проникає /саме проникає, а не примусово нав"явується/ сукупність знань про корінний український етнос - його політичну історію та історію розвитку державних інститутів, геополітичний простір, матеріальну і духовну культуру, економіку тощо. Водночас здавна помічено, що українству притаманна відкритість, здатність і готовність зрозуміти ті етноси, які проживають на українській землі, акумулювати їх світоглядні й духовні цінності, синтезувати прогресивні елементи їхньої культури з власними культурними надбаннями. Все це сприяє виробленню у всіх українських громадян єдиного бачення державних завдань і проблем, появи тотожності в інтерпретації явищ суспільно-державного буття, консолідації всіх громадян перед зовнішнім тиском і загрозою інших країн знищити нашу незалежність, зміцненню певності в нормальності, природності, вірності своєї ідентифікації з Українською державою.

У державному і шкільному компонентах змісту середньої освіти великий масив українознавства вивчається на уроках різних предметів і в різних класах протягом кількох років, тобто вони розрізнені в просторі й часі. Тому вчитель повинен мати струнку систему подачі цих знань у певній послідовності й взаємозв'язку. Цьому сприяє групування матеріалу блоками: 1/ етногенез українців; 2/ їхня мова; 3/ історія; 4/ матеріальна й 5/ духовна культура та 6/ особа як представник народу. Згруповані в такі блоки знання доцільно оформити у вигляді нарисів-розповідей, що в сукупності складають своєрідну хрестоматію для вчителя, яку можна використати на конкретному уроці під час вивчення тієї чи тієї теми. Наприклад, коли йдеться про державну символіку, вчитель, розповідаючи про український герб - тризуб, може не лише навести історичні відомості про його появу, а й яскраво, розмаїто тлумачити його за принципом тріади: це може бути і образ нуклеарної родини /батько-мати-дитина/, і три життєдайних стихії /вода-земля-повітря/ і три влади в державі /законотворча, виконавча, судова/. Така образність, забезпечена позитивною емоційністю, помітно сприяє прийняттю свідомістю школярів символу, з яким у них асоціювались негативні почуття.

В. ПОСТОВИЙ
(м. Київ)

УКРАЇНСЬКА НАРОДОЗНАВЧА ОСНОВА
ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В СУЧАСНИХ
УМОВАХ

Народознавство, як галузь людинознавчої науки, існує вже давно. Воно концентрує в собі різноманітні аспекти знань про кожен окремішній народ. Чи не найпершим українським народознавцем був відомий літописець Нестор. Так Нестор Літописець розповідає про звичаї, обряди і характер народів які живуть біля Києва. Безумовно, що його суб'єктивна оцінка прикрашає вдачу полян, облагодує їх, робить зразком для наслідування. Так в нашій історії з'являється один із перших зафіксованих духовних ідеалів.

Зважаючи на обставини, високий професійний рівень Нестора, можна з певністю твердити, що він і сам наслідував значною мірою форму і стиль крадих досягнень Візантійської писемної культури. І як Греція та Візантія усі навколишні народи називали варварами, так і Нестор доколишні племена показує грубими, малокультурними, примітивними в своєму духовному розвитку. Та ці доволі точні спостереження й узагальнення мають сьогодні неабияке значення для пошуку витоків нашої етнопедагогіки й етнопсихології, українського народознавства.

Складні процеси національного відродження в українській державі створюють нові педагогічні умови вдосконалення навчання й виховання дітей у школі і сім'ї. До них найперше належить оновлення змісту навчальних предметів з урахуванням загальнонаукового та українознавчого характеру. Якщо загальнонауковий аспект змісту має відображати найвищі досягнення світової науки, то народознавчі характерні зв'язки з життям і розвитком українського народу, його світогляду, культури, традицій, обрядів та ін. Цей аспект є найважливішим і найделікатнішим, оскільки на дослідника, педагога, культуролога завжди чатує небезпека тенденційного ставлення до інших теоретичних підходів, оцінки життя і значення інших народів.

Новий злет науково - педагогічних ідей, зняті "табу" і застороги покликали до життя сьогодні безліч теорій. Серед них найбільш помітними є ультрамодерні. Їх прихильники швидше від зару - біжних авторів цих проектів, пропонують перетворити українські школи, середні навчальні заклади в такі собі суперколежі, суперлицеї, супергімназії. Кінцевим продуктом їх діяльності мають бути підготовлені на основі новітніх навчально - виховних технологій, суперспеціалісти ділового світу.

Вони сверддуть, що такому випуснику буцімто буде легко орієнтуватись в житті не тільки серед своїх співвітчизників, а й у світовій системі.

Іншим теоретичним напрямом є впровадження ідей національної школи. Вона також знайшла своїх палких захисників і послідовників. Багато з них в часи тоталітарної системи, зазнавши утисків і переслідувань, адміністративних обструкцій сьогодні намагається надолужити згаяне.

Прихильники обох теоретичних напрямів часто забувають, що перед ними діти, які ще не здатні витримати їх теоретичний валентаризм і практичних випробувань. Це діти українського народу, які народилися в конкретно-історичний період, що характеризується певними соціально - економічними й суспільними відносинами, традиціями, звичаями, системою сімейного виховання.

Саме тому народознавча основа виховання дітей в сучасних соціально - економічних умовах України набуває надзвичайно важливого значення.

Завдання в справі виховання учнівської молоді в школах України вбачаємо насамперед у відродженні ідеї української самостійної й незалежної суверенної держави на основі історії, культури й освіти, самобутності і права українського народу. Ось чому важливим концептуальним положенням в реформуванні освіти кінця ХХ та напочатку ХХІ століття має бути ідея української національної школи як за формою, так і за змістом. Вся система навчально - виховної роботи має бути підпорядкована цій ідеї. Вона має найприроднішим чином розвиватися не тільки в так званих українсько мовних школах, а й в школах з іншими мовами навчання. Звичайним же має бути розуміння й врахування національних особливостей контингенту цих шкіл і ні в якому разі не допускати проповідування й заохочення

ворожнечі на національному ґрунті, протиставлення й возвеличення одних народів чи соціальних груп іншим за будь-якими причинами чи ознаками.

Виховання має зрештою забезпечити високий рівень національної свідомості як підростаючих поколінь, так і дорослих громадян України.

Тільки на таких засадах можливе здійснення справжнього реформування школи, освіти, культури, відродження національної духовності й громадянської зрілості українського народу, забезпечення йому належного змісту серед народів світу.

Всякі інші підходи можуть забезпечити тільки вторинність самооцінки особистості, продовжити розвиток національного, духовного нігілізму й обмеженості, загальмувати процес історичного відродження народу й становлення суверенної української держави.

В процесі виховання дітей дошкільного і шкільного віку регіональні, географічні та демографічні умови відіграють особливу роль, яка враховується при здійсненні загальноосвітньої і виховної мети в усіх навчально-виховних і освітніх закладах України.

Виховання учнівської молоді має відповідати потребам і запитам суверенної Української держави, культивувати позитивні національні почуття, прикмети і особливості, зберігати й захищати зміст духу нації, її психіки. Разом з тим конкретність змісту виховання має бути спільним для всіх громадян України й зумовлюється це особливостями суспільно-історичного часу, політичними й економічними умовами. Цей підхід має забезпечити виховання учнівської молоді відповідно умов і обставин життя нації, психіки народу, визначити напрями її політичного, економічного, морального й культурного розвитку, кристалізувати характер і свідомість нації.

Важливим складовим завданнями виховання дітей у сім'ї і школі є виховання духовності, що будується на основі визнання пріоритетів гуманістичної й демократичної культури, моралі, етики й естетики, ідеології національного відродження, державного суверенітету України, громадянських прав і свобод кожної людини.

Структуризація завдань виховання учнів школи при цьому здійснюється з урахуванням їх вікових особливостей, вивчення предме-

тів гуманітарно-історичного та культурно-мистецького циклу й поки що особливого предмета народознавства, яке має бути одним з важливих основ виховання дітей в сучасних умовах. При визначенні і підготовці програм, посібників і підручників, змісту цих предметів перевага має надаватись національним особливостям України в контексті загального. Причому мають чітко дотримуватись принципи об'єктивності, гуманізму, демократизму й науковості оцінки явищ і процесів, соціальної справедливості й національної рівності. В цьому процесі виховання учнівської молоді важлива роль відводиться обов'язковому вивченню учнями всіх шкіл України української мови і літератури, історії і географії України як окремих предметів.

Основою духовного виховання дитини є передача їй певними педагогічними способами і методами морально-етичних ідеалів, ідей, уявлень народу, виражених в народній творчості, у повсякденній поведінці та поглядах і ставленні батьків, вчителів, інших учасників виховання до виконання найважливіших громадянських обов'язків.

Формуючими началами духовності дитини є морально-етичне та естетичне виховання. Це найповніше виявляється в передачі дітям батьками, старшими членами сім'ї, школою, громадськістю соціального, суспільного досвіду, закріпленого в знаннях, уміннях та навичках, світогляді, а також традиціях, звичаях та обрядах, якими люди оволодівають з раннього дитинства і аж до глибокої старості.

Сучасна сім'я сьогодні має стати справжнім осередком формування основ гуманістичної моралі в дітей і молоді. Головними напрямками цього процесу є морально-етичне виховання, що виховує культуру взаємовідносин і стосунків між людьми, та естетичне виховання в найширшому його розумінні, що викликає музичне, художнє та емоційно-чуттєве. Практичне здійснення цих напрямів формує світогляд, свідомість людини, її життєву позицію як основу сутності особистості.

Виховання дітей на кращих традиціях українського народу, на прикладах життя достойних наслідування його представників є основою і вищим критерієм духовної спадкоємності поколінь. В процесі освоєння культурних скарбів народу, його моральних цінностей

в дітей і молоді формуватися морально-естетичні почуття й переко-
нання, що згодом мають стати ідеалами.

Розробляючи технологію і програму виховання школярів України
на основі народознавства сьогодні необхідно з урахуванням вікових
особливостей визначити конкретні мінімуми освоєння ними культур-
но-мистецьких цінностей, оволодіння певними видами художньої тво-
рчості. Так протягом усього періоду навчання в школі кожен учень
обов'язково має засвоїти і вміти виконувати певну кількість на-
родних пісень, танців, уміти грати на музичному інструменті, част-
ку народно-мистецької спадщини і т. ін. Таку кількість мають визна-
чити спеціалісти.

Окрім того, кожен учень протягом періоду навчання в школі
має обов'язково побувати у всіх областях та найбільших містах і
культурних центрах України. З цією метою має бути створена широ-
ка мережа туристсько - краєзнавчих баз, спортивних, культурно -
освітніх центрів. При чому, ця робота має розпочинатися з першого
класу з відвідування визначних і пам'ятних місць свого району, об-
ласті.

Здійснення цього підходу дозволить педагогічним колективам
школ розгорнути виховну роботу з учнями, створить умови, які зна-
чною мірою сприятимуть різнобічному вихованню школярів, піднесен-
ню їх культурно-освітнього рівня та національної свідомості.

Отже, українська народознавча основа виховання дітей в сучас-
них умовах є тим чинником, що зумовлює його педагогічну ефектив-
ність і сприяє взаємному збагаченню ідей народної та офіційної
педагогіки. По-перше, значно розширюються можливості здійснення
морально-етичного виховання дітей в сім'ї шляхом розвитку культу-
ри взаємовідносин, збереження міжпоколінних зв'язків, спадкоєм-
ності традицій та ідеалів. По-друге, значний потенціал формуван-
ня духовності, підвищення національної самосвідомості учнів має
школьнє народознавство, а також інші предмети гуманітарного та
культурно-мистецького циклу, які забезпечують становлення сис-
теми цінностей підростаючої особистості в значній мірі забарв-
лених етнічним досвідом.

ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО В ПОБУТІ І ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Побут - це одна з найважливіших сфер життєдіяльності інди-
віда, бо саме в ній відбувається духовне, фізичне відтворення сус-
пільства. Тут задовольняються основні потреби членів суспільства,
реалізуються їхні життєві плани. Зрозуміти значимість побуту в
соціалізації підростаючих поколінь допомагає, на нашу думку, роз-
гляд його через категорію "спосіб життя". Цей останній, відби-
ваючи різні сторони життєдіяльності людей, фіксує її істотні, ти-
пові риси, характеризуючи те спільне, що є в багатоманітних проя-
вах життя народів, соціальних груп, індивідів. Побут можна, оче-
видно, визначити як обумовлене об'єктивними та суб'єктивними чин-
никами повсякденне життя людей за межами виробництва та громадсь-
ко-політичної діяльності.

Відомі зміни в способі життя нашого народу привели до втрат
багатьох рис, притаманних українцям, в значній мірі знівельовали і
зденационалізували його. Але побут має велику перевагу перед інши-
ми сферами - здатність до відтворення, відновлення своїх органіч-
них рис, закодованих в соціальній пам'яті поколінь. Як найконсер-
вативніша сфера способу життя побут стійкіший до руйнівних впли-
вів, менше підлягає адміністративним впливам, ніж інші сфери, навіть
в умовах тоталітарного режиму і при відсутності тієї автономності
приватного життя, що властива громадянському суспільству

Не будемо все ж применшувати шкоду, нанесену традиційному
життю народу, особливо селянства як основного носія українського
побуту. Розселення, відрив від землі, від всього традиційного
способу існування породжував соціальну маргінальність, що става-
ла основою для поширення бездуховності, екологічної безвідповідаль-
ності тощо. Національні особливості в побуті було в значній мірі
нівельовано. Технізація і уніфікація побуту розширюють його
загальнолюдські основи. Відмова від архаїчного, звичайно ж, пот-
рібна, але при цьому не повинні відкидатися дійсно національні
традиції. Оновлення, модернізація побуту не повинні робити його
безнаціональним. З іншого боку, не можна прагнути до модернізації
за рахунок витіснення національного. Розглянемо це на деяких прик-
ладах.

Архітектура села в минулому відрізнялась консервативністю

В виборі стилю, матеріалів, слабкою сприйнятливостю до всього нового, ненаціонального. Як наслідок існували значні відмінності в архітектурі різних національностей, навіть часто тих, що проживали на одній території. Національна специфіка в архітектурі була настільки виражена, що можна було говорити про наявність відносно чистих національних стилів. Сьогодні архітектура села, хоч і залишається в більшій мірі національною ніж архітектура міста, все ж зазнає змін. В основі розвитку сільської архітектури лежать дві тенденції: з одного боку, поглиблення використання і розвиток традиційної народної архітектури, а з другого – вплив сучасного міського будівництва, застосування сучасних індустріальних методів. Поєднання названих тенденцій означає збереження та розвиток всього цінного, що нагромаджене традиційним досвідом народного сільського будівництва та відмову від усього застарілого, що вже не відповідає новим побутовим та естетичним потребам сільських жителів, а особливо молоді. Значних змін зазнав інтер'єр сільського житла. В ньому поєднуються нове, модерне з традиційно-народним, але відчувається потреба в рекомендаціях фахівців. Раніше такої потреби не було, бо народні естетичні уподобання передавалися від покоління до покоління. Великі зміни відбуваються і в одязі сільських жителів. Тут менше стає національного, росте вплив міської моди. І все ж в ній не затухає національний вогник. Для сучасного одягу села характерне використання багатой традиційно-народної художньої спадщини, трансформованої відповідно до сучасних смаків. Відчувається потреба активізувати роботу народно-художніх промислів, що належать до різних форм власності, вирощувати фахівців, що знають народно-традиційні форми одягу. Це могло б набирати поширення за такою схемою. Майстри підприємств художніх промислів України створюють найрізноманітніший одяг – унікальні високохудожні малосерійні роботи для виставок та масові вироби. А на підприємствах швейного профілю можуть виготовлятися купони і навіть готові вироби, в яких враховується національний крій і національна схема розташування вишивок.

Сфера цієї стихійності в розвитку матеріального побуту зростає, бо виникає об'єктивна потреба в цілеспрямованій роботі по вивченню традиційної народної культури та в поєднанні її з сучасними естетичними смаками. Так, об'єднання в свій час талановитих народних майстрів та художників в державні та кооперативні підприємства на чолі з Головним управлінням художніх промислів оживило роботу по збиранню й вивченню художніх досягнень минулого,

використанню кращих зразків декоративного мистецтва,

Вподобання і смаки сільських жителів сьогодні відкриті для прийняття кращих зразків інтернаціонального побуту. Разом з тим, про естетичну привабливість українського народно-прикладного мистецтва говорить використання його за кордоном. Наприклад, тканини Санкт-Петербурзького шовкового комбінату прикрашені гуцульським орнаментом. Підприємства країн СНД використовують багаті зразки українського народного одягу, що зберігаються в Державному музеї етнографії та художнього промислу НАН України. Художники-ювелієри з цих країн використовують традиційні українські прийоми оформлення /окантовка, еліпсація/ одягу.

Українське суспільство сьогодні мусить усвідомити, що без спеціальних заходів виробництво народних художніх промислів можуть поступово зникнути, оскільки ручна праця народних умільців створює вироби значно дорожчі, ніж фабричні. Крім цього, в зв'язку з відомими причинами деякі вироби народного прикладного мистецтва виявилися забутими і їх треба відроджувати.

Щодо співвідношення традиційного і нового дуже показово є національна кулінарія. Специфічно національне в потребах їжі особливо стійке, бо воно пов'язане з національними смаками і обумовлено фізіологічними причинами. Тому поняття національної кулінарії сьогодні більш виявлене, ніж, скажімо, національного одягу. Сільські жителі віддають перевагу традиційній національній кулінарії. За результатами соціологічних досліджень в країнах Східної Європи саме національній кулінарії надають більш як 80 % узбеків, 70 % грузинів, 40 % молдован і т.д. Щодо українців, то вони не просто розглядають національну кулінарію як найбільш прийнятну, а й як предмет національної гордості, адже традиційні українські страви відомі всьому світові. Тут важливо відмітити інше – українська національна кулінарія збагачується за рахунок вживання інтернаціональних страв. Спостерігається також тенденція влаштовувати раціональну структуру харчування, що будується на науковій основі з врахуванням думки медичної науки. При цьому не заперечується цінність національного, воно лише вводиться в раціональне русло, адже надмірне захоплення лише стравами національної кулінарії, якщо воно складається стихійно, може наносити навіть шкоду здоров'ю. Велика частина населення України, наприклад, має надмірну вагу.

Зміни відбуваються і в такій сфері як сімейно-шлюбні відносини, вона зазнає часто негативних впливів, що порушують традиційні ціннісні орієнтації. Багато цінних звичаїв і традицій українсь-

кого народу, що ввібрали досвід морального життя цілої низки поколінь, виявилися забутими і їх потрібно відроджувати. Тільки на основі відродження народної моралі можна здолати дуже розповсюджене сьогодні легковажне ставлення до шлюбу, до сім'ї. Однак відроджувати треба розумно, щоб не повертатися до деяких архаїчних звичаїв, які не відповідають культурним та естетичним запитам сучасної людини. До таких звичаїв можна віднести, наприклад, такі, що склали механізм громадського контролю за інтимною сферою життя наречених та ін., що їх називають етнографіями.

Зміни в сфері сімейно-шлюбних відносин проявляються і в тому, що долаються стереотипи та упередженості відносно людей іншої національності, іншої конфесії. Наведемо тут лише деякі дані з результатів етнографічних досліджень. Показовим щодо цього є село Борсків Тивровського району Вінницької області. Жителі селадебільшого росіяни, нащадки виселених з Росії старообрядців. В довоєнні роки тут укладалися лише однопонаціональні шлюби. Наречених брали в старообрядських селах з-під Жмеринки. Після війни становище стало змінюватися. Спочатку міжонаціональні шлюби укладали тільки юнаки, що служили в армії і привозили звітти наречених. Тепер майже всі шлюби, що укладаються в селі, змішані. /Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім.М.Т.Рильського НАН України. - Ф.І4-5. - Од.збер. 452. - С. 26/.

Зник звичай перехрещення нареченої в старообрядську віру, який, за розповіддю жителів села, здійснювався так. Біля старообрядської церкви стояла бочка з водою, в яку й занурювали наречену, якщо вона належала до іншої конфесії. Лише після цього вели її під вінець.

Партійно-політичне керівництво за радянської доби, до речі, добре розуміло значення обрядотворчої діяльності. На всіх щаблях влади - від місцевої ради до Уряду, існували комісії з питань "нових радянських обрядів", які займалися виробленням та впровадженням обрядів. Видавалася література, відповідні атрибути й т.п. Влада добре розуміла значення цієї роботи. "Досягнути, - писав В.І.Ленін, - можна вважати лише те, що ввійшло в культуру, в побут, в звички". Звичайно, традиційна українська обрядовість не потребує нав'язування зверху, народ як обрядотворець протягом своєї історії виробив прості й мудрі звичаї, традиції і обряди. Сьогодні потрібно відповідна політика держави, яка сприяла б національному відродженню як українців, так і національних меншин України, а таке відродження потребує науково обгрунтованих заходів розвитку побутової життєдіяльності народу.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕТНОЦЕНТРИЗМУ

Актуальним завданням суспільного виховання є врахування етнопсихологічної орієнтації відростаючого покоління. Педагогі повинні мати чітке уявлення про психологічні причини етнічних конфліктів та шляхи їх розв'язання на основі підвищення рівня національної самосвідомості.

Загострення міжонаціональних відносин в останні роки властиве багатьом країнам світу. Протистояння націй чи менших етнічних груп іноді набуває воєнничого характеру і в нашій країні. Джерелом напруженої ситуації відчуття загрози втратити власну самобутність, спричинене тенденцією відносити до "поганого" все "чуже" і "не наше". Така тенденція є одним з проявів етноцентризму, як соціальної форми егоцентризму, що визначає сприймання людиною культури іншого народу через призму власної, оскільки сприймання оточуючої дійсності кожним членом етнічної групи обумовлене системою культурно-історичних цінностей, народних традицій і звичаїв.

Вивчення етноцентризму розпочато ще давньогрецькими філософами Ксенофаном, Гомером, Гесіодом. Виникнення етноцентризму вони пояснювали унікальним складом мислення кожного народу, системою стереотипів, які склалися в результаті асиміляції нації. Результатом такої світоглядної установки є рангування націй чи менших етнічних груп за принципом їх внеску в розвиток цивілізації. Важливо, що таке явище яскраво проявляється уже в шкільному віці, коли на основі етноцентризму виникають різноманітні психологічні бар'єри: свідомі і не свідомі, особистісні і соціальні, які спричиняють підвищену самооцінку і проявляються в зверхньому ставленні до однокласника, що належить до іншої нації.

Загроза втрати власної самобутності нації викликає контрнаступ на уявного ворога у формі агресивного ставлення до його цінностей. Такий психологічний захист - це своєрідний, хоч і не завжди раціональний, вихід з ситуації, яка стала небезпечною для народу і його культури.

Національні орієнтири, національні почуття у людей формуються спонтанно в ході соціалізації особистості і переважно в умовах сімейного виховання.

Становлення інтернаціональних поглядів вимагає спеціально організованої освітньо-виховної роботи педагогів в умовах шкільного колективу, де формується особливий тип міжособистісних відносин, які характеризуються високою діловою згуртованістю і ціннісно-орієнтаційною єдністю. Спільне навчання представників різних націй формує прихильність особистості не тільки до національних надбань, але і суспільно-значимих цінностей іншого народу.

Широко розповсюджене уявлення, що етноцентризм - це відмиральчий пережиток і розвиток цивілізації веде за собою стирання національних відмінностей.

Зростання впливу масової комунікації, стандартизація технічних засобів навчання, суцільна комп'ютеризація не завжди виступають факторами, які сприяють викоріненню джерел етноцентризму.

В навчальних закладах різних країн спостерігається яскраво виражена національна диференціація, яку мимоволі захоплюють засоби масової інформації, що здійснюють сильний вплив на формування свідомості підростаючого покоління, загострюючи увагу на міжетнічних відмінностях.

Ключовим поняттям проблеми виступає етнічний стереотип, що витікає з етноцентризму і проявляється в емоційно забарвленому, схематизованому і примітивізованому стандартному образі представника конкретної етнічної групи. В силу недостатнього рівня розвитку інтелектуальної та емоційно-вольової сфер психіки, молодим людям важко створити умови для позитивної міжгрупової взаємодії. Прикладом цього може виступати недовіра і зневага до однокласника з іншої етнічної групи, сумніви з приводу його інтелектуальних здібностей. В результаті вибірковості сприймання і його податливості навіванню з боку значущих дорослих, в т.ч. педагогів, у школярів будь-яка неоднозначна інформація фільтрується через призму усталених поглядів.

Стереотипна манера розгляду людей і подій містить очевидні небезпеки. Глибоко вкорінившись, вона може

привести до неправильної адаптації в школі і навіть до нещастя - дитина може пережити сильний шок в процесі співставлення стереотипізованої картини з реальністю.

В результаті появи особистісного досвіду, який суверенить етнічному стереотипу, відбувається коракція установок, що стосуються оцінок психоповедінкових інваріантів інших національностей. Це приводить до зміни категоріальної структури сприймання індивіда. Відбувається перебудова загальної ієрархії особистісних цінностей.

Можна визначити умови, які сприяють зміні етнічного стереотипу: по-перше, слід забезпечити особистісно значущий стимул для позитивного сприймання інших етнотипів, по-друге: акцентувати увагу на тому, що найбільш сприятливе враження про одного представника "чужої" групи не знецінює сильні сторони іншого національного характеру. Таким чином, відбувається свого роду "відщеплення" окремих індивідуальних якостей від узагальненого портрету. /Взагалі-то вони, такі, але мій товариш не зовсім підпадає під цю характеристику.../

Етнічні стереотипи характеризуються значною інерційністю, яка проявляється в тому, що нація змінюється повільніше, ніж відбувається соціальні перетворення всередині неї.

В процесі частеї міфологізації, етнічні цінності набувають стійкості і недеторканості, тому їх переоцінка вимагає у педагогів великої делікатності, стриманості і терпіння, адже зміна символічного світу індивіда травмує його як представника певної нації, з яким він себе ідентифікує. Наприклад "героїчна праця народу", "подвиг на війні" і т.п. - символи, трансформація яких болючо позначається на формуванні національної самосвідомості.

В становленні і збереженні національної самобутності народу важливу роль відіграє мова, як основна причина конфліктів в багатонаціональній державі, а також фактор єднання всередині етнічної групи. Мова - це дух народу, звідси і сильне прагнення народів до збереження і розвитку рідної мови.

Емоційну сторону етноцентризму складають національні почуття. Виявленні етапи становлення етноцентризму. Перший етап пов'язаний з дошкільним віком. Дослідження, проведені в дитячих садках, показали, що вже в 4 - 5 років 3/4 дітей могли назвати свою національність, а в 6 - 7 років її знали вже всі діти. /Р.М.Грановська/.

Другий етап становлення національної самосвідомості відповідає віковому періоду з 8 до 15 років. Для нього характерне порівняно усвідомлене ставлення до свого народу, прояв інтересу до культури та історії свого народу і як наслідок до культури інших народів.

Третій етап характерний старшим школярам, йому притаманне глибоке усвідомлення своєї етнічної приналежності та менталітету, а також мотивації вибору національності /при батьках різних національностей/.

Можна відмітити, що напротязі тривалого часу уявлення індивіда про приналежність до певної етнічної групи можуть змінюватися.

Отже важливим справою виховання майбутнього громадянина є налагодження сприятливих міжособистісних взаємин, які ґрунтуються на глибокому знанні особливостей національного характеру.

З цього погляду - етноцентризм є серйозною і дискусійною проблемою психолого-педагогічної науки. Висловлюються альтернативні думки на джерела, функції, фактори і механізми його формування.

Практика навчання і виховання підростаючого покоління не повинна культивувати національній упередження, а долати природний етноцентризм вихованців, формувати широкий гуманістичний світогляд і культуру міжнародних взаємовідносин.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

ПЕДАГОГІКИ НАРОДОЗНАВСТВА

Найскладнішою проблемою педагогічної науки та навчально-виховної практики завжди була й надалі залишається проблема змісту освіти. У Державній національній програмі "Освіта" записано: "Оновлення змісту освіти є визначальною складовою реформування освіти в Україні і передбачає приведення його у відповідність з сучасними потребами особи і суспільства" /Державна національна програма "Освіта"/Україна XXI століття/К., 1994.-С.ІІ/Виділено мною - Р.С./.

Один із шляхів вирішення цієї проблеми - це науково обґрунтоване введення у навчальний план школи нових предметів вважувати раціонального уцілення тих, що вивчаються, та їх педагогічної трансформації. До таких нововведених навчальних предметів, які в останні декілька років набули широкої популярності серед освітян, належить народознавство.

Якщо судити за досвідом шкіл Прикарпаття і Галичини в цілому, то специфічною особливістю запровадження народознавства у шкільну практику було те, що, по-перше, цей процес був реалізований без традиційного "опору", зумовленого педагогічним консерватизмом частини освітян.

По-друге, запровадження народознавства у навчально-виховну роботу школи відбулося блискавично швидко.

По-третє, цей процес, образно кажучи, протікав "лавиноподібно". Він носив масовий характер і був надзвичайно широкомасштабним.

Таке блискавичне входження народознавства у шкільну практику, а також те, що пов'язані з ним педагогічні проблеми до недавнього часу практично зовсім не досліджувались у науково-методичному плані, зумовили ситуацію, коли педагогіка, як це не раз уже бувало в минулому, виявилась не готовою відповісти на цілий ряд актуальних питань, які хвилюють освітян. Інакше кажучи, педагогічна наука опинилась позаду навчально-виховної практики. За таких обставин широкомасштабне запровадження народознавства у практику загально-

освітніх шкіл та інших навчально-виховних закладів послужило вагомим чинником усвідомлення об'єктивної потреби у розвитку відносно самостійної галузі наукових знань, що дістала назву педагогіки народознавства, та започаткування досліджень у цій галузі.

"Педагогіка народознавства - напрямок у сучасній педагогіці і шкільній практиці, який забезпечує практичне засвоєння учнями /в процесі розвитку творчих традицій, звичаїв і обрядів, в діяльності, поведінці/ культурно-історичних, мистецьких надбань батьків, дідів і пращів". Вона об'єднує здобутки народної педагогіки і досягнення психолого-педагогічної науки, а також сучасних наук про людину, народ" /Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. Основи національного виховання. Концептуальні положення.-Умань, 1993. -С.29 /

На даний час педагогами-науковцями і практиками нагромаджено об'ємний масив емпіричного матеріалу з питань використання народознавства у навчально-виховній роботі різних ланок системи освіти, а також чимало цікавих методичних знахідок, що можуть служити основою для теоретичних узагальнень.

Проте характер розвитку та здобутки будь-якої галузі знань, в тому числі педагогіки народознавства, зумовлюються не тільки нагромадженням нею емпіричним фактажем, але й повнотою та глибиною осмислення її теоретико-методологічних проблем.

Вироблення надійних теоретико-методологічних орієнтирів має особливо велике значення для тих галузей знань, які, образно кажучи, перебувають у стадії ембріонального розвитку, які тільки започатковують своє формування. До таких галузей знань належить педагогіка народознавства.

Коло методологічних проблем цієї галузі знань - надзвичайно широке, а їх наукове вирішення - процес у вищій мірі трудомісткий. Одне лише виявлення та постановка цих проблем потребує чимало зусиль і часу. "...У багатьох випадках, - пише академік і віце-президент АПН України С.У. Гончаренко, - виявлення суперечностей, що визначають проблему дослідження, буває важчим від розв'язання самої проблеми" /Гончаренко С.У. Методологічні характеристики педагогічних досліджень. //Вісник академії педагогічних наук.-К., 1993, № 1.-С.13/.

В галузі методології педагогіки шкільного народознавства таких суперечностей /а значить й проблем, які чекають свого дослід-

ження та вирішення/ є чимало.

Не претендуючи на вичерпність, розглянемо деякі з методологічних проблем на рівні їх постановки.

Першорядна з них - це проблема наукового обґрунтування об'єктивної потреби /чи принаймі педагогічної доцільності/ запровадження народознавства у навчально-виховний процес школи і, значить, започаткування досліджень в галузі його педагогіки. В аспекті її вирішення необхідно знайти достовірну відповідь на такі запитання: "Чим зумовлено запровадження народознавства в педагогічний процес школи?"

Існують такі освітні та виховні завдання, які неможливо належним чином розв'язати відомими в теорії та практиці педагогічними засобами, відмінними від народознавчих? В якій ролі доцільно використовувати народознавство в школі? Чи воно повинно бути: а/ предметом вивчення? б/предметом дослідження; в/ предметом практичного застосування? г/ системою засобів виховання? Яке місце та роль народознавства в: а/навчальному процесі? б/виховному процесі школи?"

З'ясування цих та інших подібних питань дає змогу осмислити об'єктивну потребу в дослідженнях проблем педагогіки народознавства, визначити її предмет, проблематику, місце в системі психолого-педагогічних дисциплін, розкрити характер її взаємозв'язків з суміжними науками, а головне - виробити теоретико-методологічні орієнтири вирішення проблеми змісту шкільного народознавства.

Приведені запитання чекають свого вирішення передовсім тому, в числі опублікованих праць з проблем шкільного народознавства практично немає таких, у яких було б дано належне наукове обґрунтування необхідності чи педагогічної доцільності його використання у навчально-виховному процесі школи. А коли й зустрічаються окремі спроби такого обґрунтування, то вони здійснюються виключно на так званому "принципі здогадки". В результаті сама ідея використання народознавства в школі сприймається освітянами як само собою зрозуміла та прийнята річ, хоч далеко не кожен усвідомлює його реальні освітньо-виховні можливості. А тому не дивно, що частина педагогів, які ще нещодавнім недавно надмірно переоцінювали народознавство, виявляють

тепер байдуже /а деколи й нігілістичне/ ставлення до нього.

На шляху наукового вирішення поставлених вище питань є чимало суперечностей, які належить подолати.

Найголовніші з них стосуються проблеми змісту шкільного народознавства.

На рівні загального теоретичного уявлення, навчальних планів і програм ця проблема, на наш погляд, вирішується більш-менш задовільно, чого не можна сказати про її вирішення на рівні шкільних підручників і навчальних посібників. Участь педагогів і психологів у їх підготовці - більш, ніж скромна. Найчастіше творцями навчальної літератури з народознавства, в тому числі підручників і навчальних посібників для учнів загальноосвітньої школи та студентів вузів, є професійні науковці-етнографи.

З одного боку - це прогресивне явище, бо участь етнографів у підготовці шкільних підручників і посібників є гарантом належного рівня науковості їх змісту.

З іншого боку, процес розробки змісту шкільного народознавства на рівні шкільних підручників і посібників супроводиться й деякими негативними явищами.

По-перше. Спеціалісти в галузі наукової етнографії, які створюють шкільні підручники, на жаль, не завжди можуть у належній мірі дотриматись тих психолого-педагогічних та методичних вимог, які ставить перед авторами навчальної літератури для учнів теорія змісту загальної освіти, шкільного підручника, зокрема. Це, передовсім, стосується вимог, що випливають із принципів забезпечення міжпредметних зв'язків у змісті освіти, його доступності, зв'язку з практикою, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів тощо. Свідченням їх порушення є те, що деякі досить змістовні посібники з народознавства хибууть надмірними обсягами. Тому їх адресують надзвичайно широкому колу читачів /учням, гімназістам, ліцеїстам, студентам і викладачам вузів/, хоч всі, в тому числі автори, добре знають, що за рівнем підготовки до оволодіння їх змістом ці категорії читачів істотно відрізняються між собою.

По-друге. Науковці-етнографи, що є авторами навчальної літератури з шкільного народознавства, не завжди розрізняють народознавство як науку і народоз-

навство як навчальний предмет і часто безпідставно утотожують їх.

А між тим, педагоги та психологи добре знають, що навчальний предмет і наука /чи інша галузь знань/ - не одне і те ж. Що навчальний предмет - це педагогічна модель відповідної галузі знань, яка охоплює її головні поняття, найважливіші факти, теоретичні положення, закони, правила, - словом, все те, що складає її основи /основи науки, техніки, літератури, мистецтва і т.п./. Ґрунтовне знання навчального предмету зовсім не означає ще знання науки.

Утотоження цих понять призводить до безплідних намагань внести у зміст шкільної освіти всі здобутки наукової етнографії. Цим, очевидно, пояснюється те, що окремі посібники з народознавства є досить об'ємними /деколи понад 600 сторінок/. Якщо врахувати, що навчальний план школи завжди хибував надмірним перевантаженням, то такий обсяг посібників насторожує.

Запорукою подолання відзначеної суперечності, на наш погляд, є творча співпраця у розробці змісту шкільного народознавства представників різних галузей наукових знань: українознавців, етнографів, педагогів, психологів та інших. І не тільки науковців-теоретиків, але й методистів і практичних працівників установ освіти.

Друга суперечність, що стосується проблеми змісту освіти з шкільного народознавства, породжена дискусіями з приводу співвідношення між двома галузями наукових знань, якими є українське народознавство та українознавство.

Прихильники українознавства, яке в наш час стало предметом відродження, вважають, що народознавство, як і краєзнавство, країнознавство, суспільствознавство, є спотворений більшовицькою ідеологією варіант українознавства, що воно служило засобом утвердження ідеї "радянського народу", а тому в школі має поступитися українознавству.

Прихильники народознавства переконують нас у тому, що українознавство є не що інше, як українське народознавство.

У Державній національній програмі "Освіта" вказується на необхідність вивчення в установах освіти україно-/народо-/знавства. Тому не дивно, що перше питання, яке виникає перед освітянами, полягає в тому, щоб з'ясувати, що ж належить вивчати у школі: на-

родознавство чи українознавство? Чи може ці терміни є синонімами? А якщо ні, то в чому різниця між народознавством та українознавством? Яке співвідношення між ними? Яке місце мав би посідати кожен з цих предметів у педагогічному процесі школи? Які педагогічні можливості та освітньо-виховні функції кожного? Які зв'язки цих предметів з іншими навчальними дисциплінами, що вивчаються в школі?

В пошуках відповіді на ці та інші подібні запитання ми виходимо з того, що визначення чи уточнення предмета народознавства та українознавства є прерогативою та компетенцією методологій цих галузей знань.

А щодо їх використання в педагогічному процесі школи, то ми керуємось положенням, яке визнала Міжнародна конференція "Роль вищих навчальних закладів /інституцій/ у розвитку українознавства" /жовтень, 1992р./ і яке визнає найбільший прихильник українознавства в нашій країні, відомий вчений шановний проф. П. Кононенко. Суть цього положення полягає в тому, що: "1/ україно-і народознавство мають між собою як спільну основу, так і специфічні відмінності; 2/ народознавство ідентифікується з наукою про феномен українського етносу /народу, нації/ в межах України та у зв'язку з національними меншинами; українознавство - наука про український етнос у межах України та всієї планети. /Кононенко П. П. Українознавство.-К., 1994.-С.37/.

Виходячи з цього, питання про витіснення з шкільної практики народознавства українознавством /чи навпаки/ вважаємо не коректним, бо кожна з цих галузей знань має право на ідентифікацію через відповідний навчальний предмет чи окремі його розділи.

Більше того. Ми вважаємо, що питання про назву цього предмету не є принциповим. Адже його педагогічні можливості визначаються не назвою, а передовсім мірою його відповідності педагогічним цілям, змістом і методичним забезпеченням.

На наш погляд, зміст навчального предмету, що найбільшою мірою ідентифікує соціально-культурний досвід українського народу, має синтезувати здобутки народознавства, та українознавства, передовсім ті, які служать ефективними педагогічними засобами формування особистості, її загальнолюдської та громадянської культури.

Керуючись принципом педагогічної доцільності, ми допускаємо,

створити навчальний предмет, незалежно від його назви, за своїм змістом, структурою і змістом може дещо відрізнятися як від наукового народознавства, так і від наукового українознавства. Важливо, щоб він був максимально придатним для розв'язання навчально-виховних завдань, які стоять перед школою, батьками учнів, і нашим суспільством.

Запорукою подолання відзначеної суперечності ми знову ж таки вважаємо у творчій співпраці українознавців, етнографів, педагогів, психологів, представників інших галузей знань.

До числа теоретико-методологічних проблем педагогіки народознавства належить проблема взаємозв'язку між цим навчальним предметом з іншими дисциплінами, що вивчаються в школі.

Народознавство відзначається масштабністю об'єкта дослідження. Цією проблемою предметом можуть бути питання історичного змісту /як, наприклад, походження українського етносу/, різні пласти народної культури /виробничо-трудова, побутова, пісенна, хореографічна та ін./. Воно охоплює відомості про природу, екологію, державу, міграційні процеси тощо. Тому в процесі розробки змісту шкільного народознавства необхідно ретельно враховувати, яку інформацію з цих питань містять у собі інші навчальні предмети /історія, географія, природознавство /, і цим самим запобігти можливе її дублювання.

Одна із функцій методології науки - це вироблення системи понять, з допомогою яких вона описує предмет свого дослідження.

Останнім часом педагогічна теорія і практика збагатили цілим рядом відносно нових понять, як, наприклад, "загальнолюдські цінності", "духовність", гуманітаризація", "демократизація", "національна свідомість", "самовідомість", "культура міжнародних відносин", "моральна культура", "художньо-естетична", "правова", "екологічна", "мовна", "трудова", "громадянська" та багато інших. Вони інтенсивно входять у сферу професійно-педагогічного спілкування. Проте їх використання часто хвибує формалізмом.

Розробка понятійного апарату - це не тільки проблема методології педагогіки народознавства, але й методології педагогіки в цілому. В цьому плані проблематика педагогічної науки співпадає

з проблематикою її окремої галузі, якою є педагогіка народознавства. До такого роду проблем відносяться також проблеми принципів використання шкільного народознавства, його методів, засобів, організаційних форм тощо.

І, нарешті, ще одна теоретико-методологічна проблема - це проблема взаємозв'язків в народній педагогіці та науковій /або, як її часто називають офіційно/.

Ми пережили той період, коли з відомих причин офіційна педагогіка нехтувала здобутками народної. Тепер подекуди спостерігаємо нігілістичне ставлення до наукової педагогіки. На це є чимало причин.

Але ні та, ні інша крайність не може бути виправдана. За нашими переконанням, наукова і народна педагогіка мають розвиватися в органічній єдності та взаємозв'язку. Вони повинні взаємно збагачуватися, бо тільки за цієї умови ми можемо розраховувати на повноцінні педагогічні знання.

Глибоке осмислення цих та інших теоретико-методологічних проблем допоможе виробити чіткіші орієнтири подальших досліджень в галузі навчального народознавства в цілому та шкільного, зокрема.

Судячи за матеріалами, які були надіслані на нашу конференцію, можна з впевненістю сказати, що наша сьогоднішня робота буде певним вкладом у розв'язання цих проблем. Я з приємністю хочу відзначити, що крім педагогів, у розробку проблем педагогічного народознавства і зокрема, його теоретико-методологічних проблем, активно включилися психологи. Це дає підставу сподіватися, що у близькій перспективі практичні працівники освіти отримають обґрунтовані рекомендації та методичні розробки з питань педагогічного народознавства.

Частина матеріалів нашої конференції більшою чи меншою мірою охоплюють різні аспекти практичної навчально-виховної роботи з використанням шкільного народознавства. В цьому ми вбачаємо прогресивне явище, що засвідчує налагодження взаємозв'язків офіційної та народної педагогіки з педагогічною практикою.

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНИХ ПРОЦЕСІВ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ШКОЛІ НА ЗАСАДАХ НАРОДНОСТІ

Широко побутуюча думка про те, що виховання у будь-які часи й епохи має соціальну заданість настільки очевидна і переконлива, що віддавна сприймається в педагогічній науці й практиці як логічна лема. Однак, соціальна зумовленість природи такого явища як виховання особистості, формування її відмітних якостей і рис не применшує необхідності певної керованості процесами соціалізації людини. І проголошення найгуманніших принципів улаштування людського повсякдення на засадах, скажімо, демократизації чи гуманізації, не звільняє ті чи інші людські спільноти від відповідальності за конкретні обриси життєвого шляху окремого індивіда. Цей висновок знаходить багаторазове потвердження і в народній мудрості, і в людинознавчих науках, і виконує генеруючі функції в напрацюванні нових ідей щодо виховання, його змісту, мети, організаційних форм та оцінки результатів вихованості.

Сьогодні вже досить чітко в роботі національної школи і численних позашкільних виховних структур простежуються тенденції до переоцінки змісту і кінцевих результатів соціалізації молодої людини. Зважаючи на це, різні виховні інституції української держави все більше опікуються тим, аби з перших днів прилучення дитини до громадського життя на всіх горизонтах її олюднення послідовно забезпечувались процеси формування її духовності, моральності. Аби кожному індивіду були забезпечені надійні соціальний захист і охорона його життя і здоров'я, все необхідне для повної самореалізації його особистісного потенціалу, здібностей та нахилів. Всі ці процеси охоплюються нині широким поняттям гуманізації становлення та розвитку особистості і розглядаються як одна із вагомих складових соціальної програми державотворення.

Безперечно, наголошення гуманістичних моментів у формуванні нової людини має дуже давню і глибоку історію. Вже й в нинішньому столітті, на різних рівнях державної ієрархії і з різними ступенями наукової аргументованості, проблеми гуманізації навчання і виховання, формування гуманістичного типу особистості не раз ставились і визнавались як пріоритетні в освітянській політиці. Задля цього неодноразово апробувались різні методичні схеми і альтернативні моделі формування духовності у молодих людей, постійно змінювалась і вдосконалювалась стратегія й тактика досягнення поставленої мети, однак

питання все більше загострювалось і ініціювало все глибші конфлікти між поколіннями.

Попри всі досягнення української педагогіки, і виховної практики зокрема, на сьогоднішній день низка питань "особистісного" змісту лише окреслені для означення проблеми, або ж знаходяться на початковому етапі наукового вивчення та практичної реалізації напрацьованих вже результатів. Серед них і проблеми активно-творчих можливостей людини та її морально-інтелектуальної свободи, дефіциту духовності, громадянської і людської відповідальності за зміст свого життя, поєднання гуманітарної культури індивіда з реаліями його повсякденного побутування. Все це поєднується зараз однією вимогою гуманізації роботи національної школи і такої організації процесів навчання й виховання, щоб вони всіма своїми засобами утверджували визнання людини як найвищої соціальної цінності та сприяли найповнішому розкриттю її здібностей і задоволенню її особистісних потреб.

Орієнтуючи роботу національної школи на формування гуманістичного типу особистості, треба виходити з того, що реалізувати державницькі запити суверенної України може лише людина-громадянин, сповнена гарячими почуттями патріотизму та з високим рівнем національної самосвідомості, глибокою духовністю, трудовою активністю, морально-естетичною, фізичною, екологічною і правовою культурою. Досягти такого зразка у виховній практиці реально лише за умов наповнення змісту роботи національної школи національними духовними цінностями, віднайшовши в кожному навчальному предметі достойне місце для народного світогляду, національної моралі, етики, естетики, психології і багатьох інших ознак українського менталітету.

Усвідомлені і пізнані на сьогоднішній день закономірності продикувують особливу вагу комплексного, системного вирішення проблеми гуманістичного виховання. Настав час з особливою відповідальністю зрозуміти, що на відміну від дискретності процесу розвитку живої матерії, за схемою кількісно-якісних накопичень, механіка виховання має послідовно-лінійну динаміку. В даному випадку тут спеціально дистанціюються ці два поняття одного і того ж явища - процесу соціалізації особистості, з метою наголосити збитковість послаблення чи нейтралізації активності виховного впливу на особистість людини. Звертаючись до категорії послідовно-лінійних залежностей дії і результату у вихованні, не можна не помітити ознаки функціональної прогресії у співвідношенні наголошених компо-

нів. Тобто, ослаблення дії виховного впливу по одній якійсь полі відлунює зниженням ваги особистісного потенціалу загальнолюдських чеснот у структурі повсякденного життя цілого покоління. Наголошені тенденції не новітні. Свого часу, вони добре усвідомлені були вже емпіричною практикою народної педагогіки. Показово першопочатки пробудження інтересу української людності до свободи керованого управління процесами становлення підростаючого покоління продиктовані, насамперед, побутово-практичними міркуваннями. Життєві реалії були такими, що, з одного боку, кожний індивід сам мав забезпечити собі все необхідне для задоволення фізіологічних потреб /їжа, вбереження від холоду, стихії, хижих звірів і т. ін./. А з другого - від ступеня готовності індивіда /одомітника/ до реалізації цих функцій залежало, в значній мірі, задоволення життєвих потреб всього роду-племін. Наприклад, в колективному /груповому/ полюванні, в охороні стійбища чи поселення різних небезпек /скажімо, розливу вод, лісових пожеж тощо/. Інтереси були настільки простими, що приводять до думки навіть своєю інстинктивною природою. До певної міри їх можна спостерегти у високоорганізованих тварин. Однак, з розвитком людини в більш складній структурі поцікавленості певної спільноти в молодому віці починають переважати соціально-історичні аргументи. В міру того, як людина все більше усвідомлює можливість впливати з певною доцільністю на окремі сторони свого життя, вона набуває здатності передбачати і проектувати майбутні кінцеві результати своєї діяльності. А відтак, накопичує певний багаж фактологічних знань, які, в подальшому, служать орієнтиром до того, як краще організувати свої стосунки з різними елементами насамперед природного, а потім і соціального, довкілля. Зокрема, на основі тваринного емпіричного досвіду вироблялась певна соціально-побутова система, що передбачала ієрархію залежностей як між людьми, так і між індивідами і тим чи іншим явищем природи.

На різних етапах соціального розвитку людство по-різному визнає пріоритетні цінності свого життя, а відповідно - і вагу тих якостей особистості, що в цілому забезпечували реалізацію означених пріоритетів. При цьому похідні народні критерії виховання дуже часто мали варіативний характер. Зокрема, займали різне місце в народно-побутовій ієрархічній системі загальнолюдських вартостей на основі громадської оцінки конкретної зони виховного впливового комплексу особистісних рис і якостей молодої людини.

Тобто, дещо різні риси і якості особистості визнавались найвагомішими в позитивній оцінці людини сім'єю, дитячим гуртом, парубоцьким товариством, сільською громадою чи іншим соціальним середовищем. До того ж, і сам морально-етичний зміст тих чи інших загальнолюдських якостей, означених однією і тією ж сигніфікативною категорією, мав своє смислове наповнення, або ж з певними відмінностями, у кожного окремого осередку. Скажімо, поняття і прояви сміливості у підлітків і в дорослих членів громади. Це ж можна сказати і щодо таких рис характеру, як мужність, відвага, наполегливість та ін.

Логічно, що нинішні прагнення до духовного самооновлення українського народу спричинили і переоцінку вартості багатьох людських якостей. При цьому певними еталонами морально-етичної ревізії стають не якісь задані ідеологічні парадигми, але споконвічні загальнолюдські цінності. На цій хвилі зароджуються нові підходи до пояснення суті і змісту тих чи інших рис людини, знаходяться нові методичні прийоми утвердження в людині істинно людського; по-новому осмислюється народний виховний досвід і сутність особистості гуманістичного типу.

В означеному контексті дуже перспективним є такий напрямок гуманізації громадського життя, котрий передбачає відродження совісті народу, совісності, як внутрішньо-регулюючої поведінку і вчинки особистості системи імунітетів проти байдужості, жорстокості, лицемірства, підлості. Певних результатів в цьому напрямку реально можна очікувати в цілеспрямованій виховній роботі з людьми різного віку, проте найбільш сприятливі для цього дитячі і юнацькі роки. Тому відродження совісті народу має стати сьогодні найважливішим завданням національної школи у формуванні справді нової людини, людини гуманістичного типу, вільної від заформалізованих схем своєї поведінки і збагаченої цінностями загальнолюдської моралі.

Синтезуючи викладені позиції на ґрунті народного досвіду трансформованого в програму національного виховання зростаючої особистості, слід забезпечити особливо пильну увагу педагогічної громадськості до культивування серед дітей та молоді людяності, духовності, совісності, трудової активності, морально-естетичної виразності, фізичної досконалості, екологічної і правової свідомості. На засадах комплексного, системного формування цих якостей і характеристик, у поєднанні педагогічної науки і народної виховної практики висока мета і реальні результати можуть зійтись в максимальному наближенні.

РОЛЬ І МІСЦЕ УКРАЇНОЗНАВСТВА В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ШКОЛИ

Головною вимогою, вихідним принципом відродження національної школи є реалізація у вихованні та навчанні підростаючого покоління ідеї народності на основі засвоєння позитивних традицій національних культур українців та інших народів, що проживають на Україні, відродження ролі школи в розвитку культури народу.

Це зумовлює важливість використання у навчально-виховному процесі такого могутнього чинника як народознавство.

М. Грушевський, вважаючи створення національної школи однією з "найсильніших заповук" національного відродження, підкреслював, що її націоналізація - то значить можливо ліпше, можливо основніше пристосування школи до потреб української суспільності, її життя, її завдань і обставин. Основним засобом виконання цього завдання українськими педагогами визнано народознавство.

Народознавство, а в українській школі - українознавство, має пронизувати весь навчально-виховний процес, входити "в плоть і кров" кожної дитини через мету, зміст, форми і методи роботи. На першому українському педагогічному конгресі /Львів, 1935 р./ В. Пачовський наголошував: "І ми українці вважаємо хребетним стрижнем школи пройняті національним духом науки українознавства, в якого склад входить мова, література, історія, пластичне мистецтво, музика українського народу та географія земель заселених Українцями".

Стаючи основою навчально-виховного процесу, українознавство має бути не окремим предметом, а основою навчання взагалі і осередком виховання, - підкреслювали українські педагоги.

Розуміння ролі українознавства у вихованні зумовило зростання активності педагогів у пошуках його змісту та засобів.

Аналіз показує, що в більшості шкільних колективів уже пройдено той етап, коли українознавству відводилась агітаційна роль, виконання якої вимагало використання зовнішньо ефектних, а інколи і розважальних засобів. Їх застосування було оправдане необхідністю привернути увагу учнів, батьків, громадськості до того величезного комплексу знань і науково-педагогічних концепцій, що їх об'єднує фундаментальне поняття "українознавство". Сучасний етап відзначається тим, що від вузького, фрагментарного використання українознавства

інознавства в школах переходять до такої діяльності, яка б дозволила охопити всі його сторони.

Такий підхід зумовив необхідність розширення шляхів реалізації ідей українознавства в навчально-виховному процесі сучасної школи. Стало зрозуміло, що уроків і позакласних заходів з українознавства явно недостатньо, а необхідно, щоб його ідеї "пронизували" навчальні програми з усіх предметів. Тобто вимагається кардинальної зміни змісту шкільної освіти і виховання.

Використання українознавства має допомогти досягненню мети школи - формування і розвиток соціально активної, гуманістично спрямованої особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, системою наукових знань про природу, людину, суспільство, почуттям національної самосвідомості, готовою до професійного самовизначення.

Вивчення та аналіз досвіду роботи закладів та установ освіти переконує в необхідності посилення використання українознавчого матеріалу для вирішення таких виховних завдань. Перш за все зусилля педагогів необхідно спрямувати на використання українознавства для утвердження в свідомості вихованців українства в широкому розумінні цього слова. Дитина, учень має пізнати, що належить до великого народу, який має славу і багату історію, відомих і шанованих у всьому світі предків, багату і неповторну культуру, філософію і мораль, мистецтва і ремесла, має невмиручі традиції боротьби за свою волю і державу. Виховна діяльність має забезпечити формування в учнів гордості за свій народ, прагнення зберігати і примножувати його культурно-історичні цінності і традиції, бажання побудувати незалежну державу і утвердити її серед цивілізованих країн світу, готовність стати на захист завоявань свого народу і при необхідності віддати за це своє життя.

Українознавчий матеріал відкриває великі можливості для відродження високої моральності українців. Українські та зарубіжні дослідники завжди відзначали високу моральність українців, джерелом якої була українська сім'я, що створювалася за взаємною згодою хлопця і дівчини. В цьому було джерело вірності у коханні і родинному житті. Звідси найвища чеснота в українців - вірність землі-годувальниці, народові, Батьківщині-матері, прагнення зберігати волю і незалежність. А найганебнішою якістю вважалася зрада.

Носієм, берегинєю високої моральності в українців, за думкою дослідників, була жінка. Чужинці залишили нам багато свідчень про вірність українських жінок. Так, візантійський імператор Маврикій

у VI ст. писав: "Жінки їх чесні понад людську можливість".

Народна українська педагогіка засуджує легковажну поведінку дівчини і парубка, до найвищої моральної риси нареченої вона підносить незайманість. Зрозуміло, що народні звичаї з часом змінюються, але дівоча честь в українців завжди високо цінилася і цінилася зараз.

Фольклор та література донесли до нас ідеал української жінки - люблячої матері, вірної й ніжної дружини. Найяскравіше змалював ідеал дружини автор "Слова о полку Ігоревім" в образі княгині Ярославни, яка тужить за своїм ладом. Її плач по чоловікові - це одна з найзворушливіших сцен у світовій літературі.

Високе моральне становище жінки в нашого народу пояснюється і тим, що в українців, як і у всіх хліборобських народів, в центрі уваги стоїть матір з її ошадністю, запопадливістю, із тихою, але постійною турботою про майбутнє потомство, для якого треба заховати і зберегти плоди землі. Хліборобство духовно пов'язало українця з землею, яку українці ототожнюють з матір'ю-годувальницею. Поеднання культу землі з культом матері дає українській вдачі ніжність, лагідність, доброту з бажанням допомагати іншим.

Вивчення українознавства, використання його виховних засобів, дасть можливість учням побачити ті моральні риси, які були притаманні нашим предкам, співставити і порівняти їх із сучасним станом у суспільстві, зробити правильні висновки.

Зрозуміло, що поповнення знань з українознавства має поєднуватися з практичними діями, які формують повагу до дівчини, сестри, матері і таким чином знання стають керівництвом до дії, формують привычку правильної поведінки.

Думається, що українознавство з його багатим матеріалом, допоможе відродженню високої моральності українців, сприятиме усуненню тих моральних деформацій і перекосів, які характерні сучасному суспільству.

Вивчення українознавства має своїм завданням показати вихованцям, що постійним ідеалом української етнопедагогіки є людина праці, горда і свідомо своєї гідності. Цьому ідеалу притаманні фізична сила, витривалість, вправність, впевненість у собі, готовність до співпраці, взаємодопомоги. Ця робота допоможе вирішити третє вузлове завдання у використанні українознавства - відродити у свідомості вихованців і їх діяльності високу працьвитість, яка завжди була притаманна українцям.

Використання українознавства у навчально-виховному процесі покликано сформувавши в учнів розуміння рушійних сил життєдіяльності людини, розкрити під цим кутом зору особливості українського характеру, допомогти розробити програму самовиховання. Як відомо, головними духовними рушійними силами життєдіяльності людини є розум, почуття і воля. Вони так тісно пов'язані між собою, що вдосконалювати їх одну без зміни другої не можливо. В українському характері, як стверджують дослідники, почуття часто беруть верх над розумом, а волі для виконання задуманого не вистачає.

Знання особливостей українського характеру допоможе учням зрозуміти звернені до української молоді /а, значить, і до них/ слова І. Франка про необхідність готувати себе до нової історичної доби, яка має наступити для нашого народу, невтомно працюючи над собою. Розкриваючи програму самовдосконалення, праці над собою, Каменяр писав: "Здобуйте знання, теоретичне і практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих і статечних мужів, повних любові до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомно, тихою працею. Таких мужів потребує кожна нація і кожна історична доба, а вдвоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичній житті всміхнеться хоч трохи повна горожанська і політична свобода".

І така доба для нашого народу наступила. І вона вимагає відповідно підготовлених людей, щоб змагання українців за свою державу не потерпіли невдачі. І вивчення українознавства допоможе пізнати не лише найкращі риси українців, але і причини наших помилок в минулому, зрозуміти їх ціну, уникнути їх у сучасному і майбутньому.

Знання психології та характеру українця допоможе педагогам так організувати навчально-виховний процес, щоб його результатом була розумна особистість, яка вміє підпорядковувати розумові свої почуття і якій не бракує волі для досягнення задуманого. Для цього необхідно знайти оптимальне співвідношення між впливами на розум, почуття і волю вихованців і таким чином сформувавши особистість, яка знає потреби нації, прагне їх успішно вирішити.

Такий підхід дозволить реалізувати мету національного виховання українця, яка полягає в тому, щоб підготувати його до здійснення найвищого ідеалу нації, до чинної творчої участі в розбудові рідної духовної й матеріальної культури, а через неї до участі в уселюдській культурі.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА РЕЛІГІЙНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ

Відомо, що останнім часом наша статистика, нарешті почала приділяти увагу таким раніше "соціально небезпечним" показникам, як, наприклад, кількість віруючих або ж кількість членів релігійних організацій. Але нагадаємо, що саме ця "чесна" статистика ще нещодавно стверджувала, що в Україні налічується всього 5-6% віруючих, а тепер уже ця цифра сягнула аж до 70%. Чи правильні ці показники з погляду іншої науки, яка має справу з цифрами, - соціології, та науки, що турбується про стан людської душі, - психології?

Вочевидь, за останні три-чотири роки релігія не стала та й не могла стати "состоянием души и образом жизни", як казав великий російський письменник Л. Толстой, для такої значної кількості людей.

Безумовно, стан глибокої кризи в економіці не міг не вплинути на соціально-психологічну ситуацію, зокрема на духовне, моральне, а не тільки матеріальне існування особистості. Адже "епоха перевертнів", як її часто називають наші зарубіжні колеги, не могла не залишити в душах й розумі людей глибокого та болісного шраму. Відчуття неспокою, невпевненості в завтрашньому дні, безпорадність у житті вимагає від особистості незвичного для неї раніше напруження - для протистояння тим руйнівним силам, що знищили не тільки економіку, а й стосунки між людьми, їхні ідеали, духовні наміри.

Все вищезгадане і спричиняє сьогодні намагання звернутися /або повернутися/ до релігії як одному, якщо не єдиному, незмінному, стабільно існуючому інституту суспільства, - тої частини так званого "соціокультурного середовища", в якому існує кожна людина.

Починаючи з першого кварталу 1995 р. соціологічна служба "Соціс Геллап Україн" почала послідовно вводити в свої анкети та інші види опитувань запитання, присвячені ставленню людей до релігії та церкви. Одним із нетрадиційних таких запитань було таке: "Чим для Вас особисто є релігія?" З десяти варіантів відповідей на перше місце вийшло судження: "Релігія-це традиції, які треба поважати". Його вказали 43,6%.

Зрозуміло, в народі, який нараховує 70% віруючих, навряд знайдеться стільки людей, що могли б дати саме таку відповідь на це запитання. На другому місці - судження, яке трохи висвітлює "стан душі" респондентів: "Релігій допомагає мені заспокоїти душу" - 40,1%. На третьому - ще більш важливе: "Релігія є моральною опорою мого життя" - 26,6%. Ще більш правдивими здаються з точки зору реальності, що нас оточують сьогодні, наступні відповіді, які поділили четверте й п'яте місця: "Я не відчуваю потреби у релігії" - 12,8% та "Релігія дає мені надію на спасіння та вічне життя" - 12,6%. Ці дані свідчать про наявність паритету /поки що/ між потенційно віруючими і невіруючими в Україні.

Можна втішатися тим, що "відсутність потреби в релігії" ще не є вродженим атеїзмом, до якого привчали нас останні сім десятиліть. Наявність цього, безумовно, є наслідком виховання та життя в радянську епоху, коли всіляко доводилася ця сама відсутність потреби в релігії та й сама релігія була викреслена з нормативів поведінки особистості.

Ми виховали кілька поколінь "бувших атеїстів", як вони тепер себе називають. Шукаючи моральних стрижнів у аморальному суспільстві "грошоманії" та безнадії, дедалі частіше погляд самої молодої людини, яка тільки починає свій самостійний шлях, звертається до святих образів Бога.

Серед учасників опитування, яке відбувалось за моделлю населення України, можна із загальної кількості "потенційно віруючих" виділити 10,9% респондентів, котрі відповідали, що "Релігія формує моє уявлення про Бога, про людину і світ в цілому".

Для соціологів та соціальних психологів дуже важливими є проблеми виховання в людях, в молодому поколінні не тільки віротерпимості, але й толерантного ставлення до осіб інших національностей.

За даними досліджень НДІ проблем молоді Мінмолодьспорту України в молодіжному середовищі вже налічується 46-48% релігійно спрямованої молоді /самоідентифікація або, як кажуть у таких випадках психологи, самовизначення особистості/. Серед цієї молоді 75% православних, 5% - протестанти, 2% - греко-католики, інші - представники різних релігійних напрямів. Наймолодші - протестантські громади, створені прихильниками так званих "історичних Церков".

Серед тих, хто висловлює бажання приєднатись до різних релігійних організацій, більшість складають жінки віком до 25 років, переважно домогосподарки, а також молодь із сільської місцевості, учні шкіл та студенти. Цікаво, що серед представників різних національностей, які бажають вступити у відповідні релігійні організації, на першому місці виявилися поляки та євреї /вони висловили бажання приєднатись до католицьких та, відповідно, іудаїстських релігійних громад та організацій/.

Кількість молоді, яка повністю чи частково індеферентна до релігії, тобто практично не має релігійних настроїв, коливається в різних регіонах України від 35% до 61%. Можна констатувати, що на сьогоднішній день більшість української молоді продовжує залишатися поза релігійним впливом.

Однак з наведених вище досліджень можна зробити висновок, що для більшості молоді в Україні ставлення до релігії стало за останні 3-4 роки або ж винятково позитивним, або ж більш поважним і толерантним. Визначено також досить високий рейтинг релігії як культурно-історичної цінності в громадській свідомості молодого населення України.

Майже 70% опитаної молоді вважають, що релігія може сприяти їхньому моральному оздоровленню. Саме такі характеристики релігійності, як добро, честь, совість, милосердя, моральність, толерантність у ставленні до представників інших конфесій та національностей, переважають в уявленнях сучасної молоді щодо релігії.

Це особливо важливо в сучасних умовах різких змін у шкалі моральних та ціннісних орієнтацій молоді та й усього суспільства. Цей фактор може стати вирішальним і найбільш дієвим у співробітництві світських та релігійних організацій, яке в цей важкий період "перекосів" у галузі духовності, зростання злочинності та аморальних вчинків, загального зниження ролі моральних цінностей та вимог суспільства, могло б стати винятково корисним та актуальним.

ВРАХУВАННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ МІЖ НАРОДНИМ
ВИХОВНИМ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИМ ІДЕАЛАМ
У ВИХОВАННІ МОЛОДІ

Ідеал - як вмірець досягальності, кінцева, найвища мета прагнень часто по-різному, розуміється, оцінюється і сприймається народом і державою. Найбільше розбіжностей між народним і суспільно-політичним /державним/ ідеалами полягає в поглядах на те, що є вміром людської поведінки, які моральні цінності найбільше повинні об'єднувати громадян країни, якими мають бути взаємовідносини як між людьми так і між державою і її народом та ін. Іншими словами, виховний ідеал народу і державні вимоги держави далеко не завжди співпадають, а часом і суперечать один одному.

Так, в недалекому минулому /як ми критикуємо не тому, що так могло, а тому, щоб не допуститися тих помилок, що мали місце раніше/ в умовах адміністративно-тоталітарної системи державою ставило на перше місце такі виховні ідеали як безумовна покора громадян /що видавалось під благозвучним поняттям "законослухняність" і це в країні, де ряд законів були спрямовані проти свого ж народу/; формування сліпої віри в єдиноправильність "керуючої і спрямовуючої" партії; виховання класової ненависті до людей господарчих і маєтних; липемірна проповідь одності та ін. Більше того, таке державне виховання з погляду народного виховного ідеалу як досконалисть /дивав/ на близьких і навіть рідних зводилось державою до рівня нечесності і обов'язку громадянина. Саме звідтиля навляки, морочити та ін.

Часто держава вдавалась до "одурчання" своїх же громадян, скривавши від них необхідну і правдиву інформацію для маскування своїх справжніх намірів /голодомор і багато іншого/.

Найбільше суперечностей між народним виховним та суспільно-політичним ідеалами було у ставленні народу і держави до народних звичаїв і традицій, у відношенні до проблеми спогідання совісті громадянами. Воєвничі атеїсти всупереч народним традиціям та ідеалам забороняли дітям брати участь у святкуванні всім народом шанованих свят Різдва і Великодня. Державним виховним ідеалом був воєвничий атеїст, звідкиля і пішла бездуховність, безсоромність, безсовісність та ін.

Різні ідеали держави і народу були і в поглядах на жінку. Для держави вона була лише "жінка-трудівниця", "велика робоча сила при соціалізмі". Лакейсько-віддані сорзониці "оспізували" жінку на тракторі, на підйомному крані, з гвинтівкою чи лопатом в руках. Народний ідеал жінки-матері, ніжною, матір'ю і спокійно-мудрою берегині був грубо відсунутий. Державою приривано жінку-матір, жінку віддану сім'ї. Більше того, відданість дітям, сім'ї видавалось за "обмеженість", "сірість", "мішанство". В "світлі" такого державного ідеалу у жінок появляються і починають переважати чоловічолюдські риси характеру - зпортистість, надмірна прямолінійність, сердита принциповість. Службова кар'єра, громадські інтереси, керівні посади стали для жінок більш пріоритетними, ніж діти і сім'я.

Суперечності між народно-виховним і суспільно-політичним ідеалами проявляються і у ставленні до рідної мови, народно-цінної творчості, мистецтва. Під впливом державних чинників і низької особистої культури ряд українців відсахнулись від рідної мови і думали, що на іноземній вони більш зрозумілі для своїх співвітчизників. Ще не так давно існувала репертуарна цензура за те, хто, що і на якій мові співає; як відображається в творах мистецтва братська дружба між народами, які братами ніколи не були.

Народний виховний ідеал оачить мистецьку творчість відлюдку від грубих втручань державних чиновників. Запорука творчості - свобода митця.

Є ряд причин тих суперечностей, які існують між виховними ідеалами держави і народу. Основна з них - відсутність справжньої демократії, дійсно правової держави, де об'єднана права людини не поступається державному праву.

Другою причиною було намагання ряду державних чиновників вгодувати антинародній ідеології, яка, виходячи з фальшивих ідеологічних постулатів у толкуванні інтернаціоналізму та ін., недооцінювала свого рідного, національного, того, що стоїть титом творив український народ.

Нехтування народним виховним ідеалом призвело до роздвоєння моралі: мораль для держави і мораль для себе. Появився ідеал нацуючої верхівки, яку представляв адміністративно-партійний персонал та ідеал трудового народу - носія кращих його рис і традицій.

Одна із причин розбіжностей народного виховного та державного ідеалів полягає в тім, що ні державна ідеологія, ні офіційні виховні інститути не враховували особливості національного характеру нашого народу, його нескінченних і природних властивостей. Вихователі дітей, як шкільні так і домашні, були не обізнані з етнічною психо-

догів, яка з відомих причин не досліджувалась психолого-педагогічною наукою, не вивчалась у школах, не пролагувалась серед населення.

Народний виховний ідеал в основі своїй має високі риси волі і характеру, закладені ще за стародавніх часів Київсько-руської держави.

Звідси можна виховну досоту сьогодні, слід наголосити, що українці стільки і мучились за свою свободу з кочівниками, татарами, поляками і москалями.

Треба постійно підкреслювати, що українці - народ аристократичний. Для трудового народу не властива расовка приналежність і улесливність. Лише невеличка частина "аристократів", "верхівки" народу, яка віддає пошесті посадам та зовнішньому виглядові, а не внутрішньому багатству людини, властива пихатість і зверхність перед простими людьми та підлеглими і приналежність, плазування та підлабузництво перед тими, хто вищий від них за посадою. Саме ці останні - "верхівка", "аристократи" найбільше підтримують в антинародних суспільно-політичних устроях державний виховний ідеал. Для них ідеалами є недоступність, віддаленість, пихатість, зарозумілість.

Сьогодні, коли в особі ми хочемо пізнати особисте, коли людина дієсно стає міром всіх речей, ми повертаємось до народного виховного ідеалу, де в більшій пошані внутрішні цінності людей, а ніж і зовнішні риси та малорі. Народний виховний ідеал вимагає духовного аристократизму /термін Григорія Ващенко - В.Х./, який більше властивий простим людям, ніж тим, хто приносить себе до "вищих суспільних класів" /Г.Ващенко/. Саме народний виховний ідеал ґрунтується на спростості власної гідності й пошани до людської гідності взагалі.

У вихованні молоді слід підкреслювати, що історично складалось так, що український хлопець на протязі віків поєднував свою багатородну працю на землі з охороною цієї ж землі від різного роду нападників. Тому і сформувались у нього ідеали мужності, сміливості, хоробрості, сміливості. В умовах постійної тривожності і протисто-яння українці завжди поважали себе. У наших предків виховувалась любов до волі і незалежності. Для них не мало ніякого значення зовнішнє положення людини, її походження, службовий стан, тощо. Вони могли горитись лише тій людині, яку поважали за її високі духовні якості, за мужність, відвагу й мудрість.

Свідомість своєї гідності, що складає основу народного виховного ідеалу, порушує бажання волі, незалежності в житті особистому, родинному, господарському. Саме звідси український - тилочий власник. Він не любить чужої роботи. Хочє мети окремо. Проте неї інди-

відуалізм не заважає спільній праці, але вона має бути добровільною /українська толочка тощо/.

Учні мають знати, що український індивідуалізм при несприятливих умовах політичного і суспільного життя може перетворитись в егоїзм, в аморалі. Особливо небезпечним є амбіціонерство тоді, коли воно оволодіває політичними і державними провідниками. Нині, в умовах розмаїття політичних партій в Україні ряд провідників намагаються доказати, що саме вони найбільше зусиль доклали для становлення незалежності України. Замість об'єднання заради розвитку демократичних перетворень і становлення державності, політичний розум витрачається на пустопорожні дискусії про відданість своїй країні та ін. В той же час деструктивні сили згуртовуються, залучаючи в свої кола і молодь.

ґрунтуючись на нових принципах національного виховання: народності, природо- і культуровідності, гуманізації, демократизації та етнізації виховного процесу, - є всі підстави думати, що існуючі суперечності між народним виховним та суспільно-політичним ідеалами певної міри нівелюються. І все ж до тих пір, поки не буде справжнього народовладдя, справжньої довіри народу до державних інституцій, поки не буде відчутнього піклування держави про свій народ зближення виховних ідеалів буде носити лише декларативний характер. "Непопулярні, як тепер прийнято говорити, заходи держави щодо своїх громадян неминуче породжують недовіру до неї, а, відповідно, зростають суперечності між народними і державними уявленнями про ідеальне. В таких умовах формування поваги до держави, виховання патріотичних почуттів в учнів до своєї країни ускладнюється і вимагає умілого і чесного пояснення тих чи інших заходів держави. Це необхідно для виховання справжніх громадян України, відданих народній ідеї побудови незалежної, квітучої України.

УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ
ВИХОВНОЇ ФУНКЦІЇ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ

О. АПУНЕВИЧ
(м. Львів)

МОВНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ,

Розглядаючи питання виховання як педагогічного процесу слід, в першу чергу, застановитися на визначенні його кінцевого результату-мети. На даному етапі існує декілька трактовок суті цієї проблеми. У Концепції національного виховання метою виховання названа "передача молодому поколінню соціального досвіду, багатств духовної культури народу, його національної незалежності і т. д.", але таке тлумачення означає мету як процес і тому є неконкретним, розпливчастим. В сучасних умовах метою виховання може бути-виховати людину, національно свідомого громадянина, особистість, якій притаманні кращі моральні риси українського народу - совість, чесність, правдивість, гідність тощо. З огляду на все це, крім загальноприйнятих сторін виховання, ми виділяємо ще мовне виховання. Воно включає в себе такі етапи:

1 етап - формування системи необхідних для повсякденного вживання мовних знань, умінь і навичок; мінімального активного словника.

2 етап - поглиблення практичних і теоретичних знань про мову як науково оформлену і впорядковану систему; засвоєння правил етики мовлення.

3 етап - оволодіння мовою на тому рівні, який дає змогу повністю виразити власні думки і почуття та зрозуміти думки і почуття співбесідника.

Такий поділ є умовним, тому що всі етапи складають єдиний комплекс, а рівень його сформованості у кожного індивіда визначає рівень мовної культури особистості.

Розвиток кожної з мов народів світу, в тому числі й української, це, насамперед, розвиток і становлення нації, формування характерних рис української ментальності, "сплаву усіх складників національної духовної культури". Адже ментальність народу - це його мислення, окремий спосіб думання, поведінки, специфічне світосприймання, світовідчуття, вміння бачити себе у світі, це "душа" народу в його національному характері.

Національний тип особистості виростає на ідеях української філософії, народних ідеалах і традиціях, звичаях і обрядах, тобто на

культурно-історичному досвіді, здобутках народу, його морально-етичних цінностях.

Система національного виховання, яка складається на ґрунті народної педагогіки, своїм корінням сягає глибоко в народну філософію, етику, мораль, в основі яких була ідея добра, справедливості /А.М.Воробітов/. Носієм цієї інформації є мова, а оформлені, сформульовані та збережені ці відомості у фольклорі. Саме тому ми можемо стверджувати, що в українців є розроблена власна система мовного виховання, яка реалізовується засобами народної педагогіки.

Мовне виховання дитини починається ще під час її внутріутробного розвитку. Саме тоді встановлюється не тільки фізичний, а й духовний контакт між матір'ю та дитиною. Материн голос, материні слова є тою першою ниточкою, котра зв'язує майбутню людину з оточуючим світом. У народній педагогіці існує такий ритуал як спілкування із ще не народженою дитиною, який сягає своїм корінням у дохристиянські часи. Підтвердження цього ми знаходимо в піснях. Подібні мотиви зустрічаються і в поемах Т.Г.Шевченка "Катерина", "Титарівна". Народ вважав, що саме мати визначає долю дитини своїми вчинками, словами, тому часто в піснях звучить такий докір:

Було б тобі, моя рідна мати,
Цих брів не давати,
Було б тобі, рідна ж моя мати,
Щастя й долю дати!

Народні педагогічні традиції включають годування матір'ю дитини, її сповивання, купання, забавляння, пестування, спів колискових, спілкування з дитиною, хрещення, моління за її щасливу долю. Виховний вплив матері на дітей є глибоко емоційним завдяки засобам рідного слова, усної народної творчості, народної мелодії. Особливу магичну силу мають колискові пісні. Співаючи колисанку, мама авчить дитину передусім рідної мови. Повільний темп уможливає чітке промовляння кожного звуку, кожного складу – це розвиває фонематичний слух. Дуже часто в колисанці повторюється один і той же рефрен – це також методичний прийом, який спрямований на розвиток механічної словесної пам'яті. Крім того, всі колискові пісні тематично зв'язані між собою, їх об'єднують спільні персонажі /котик, сонко/, для мови колискових характерна уніфікація словотворчих форм /сіренький, біленький; малесеньке, радесеньке/.

Всі ці засоби підпорядковані одній меті – навчити дитину говорити.

На це ж спрямовані пестушки, утішки, забавлянки і, звичайно, скороговки, яким відводиться чільне місце при оволодінні правилами української вимови. Скороговки – це система логопедичних вправ, спрямованих на формування правильного, чіткого та виразного мовлення.

Говорячи про мовне виховання ми маємо на увазі не тільки формування мовленнєвих знань, умінь і навичок та розвиток мовлення, а ще й такий дуже важливий його аспект як виховання особистості через мову. Саме такий виховний зміст передбачають всі засоби етнопедагогіки, в тому числі й фольклор.

Разом з мовою та в контексті цього фольклорного фонду розвивалася українська пареміографія, тобто цикл найкоротших жанрів, які в образній формі відображали найістотніші сторони явищ природи, суспільних і родинних взаємин. До пареміографічного фонду українського народу відносяться приказки та прислів'я, загадки, народні прикмети, каламбури та ін. Багато прекрасних зразків народного слова прикрашають наше мовлення, роблять його образним, цікавим, емоційним. Джерелом усього пареміографічного фонду було насамперед реальне життя, повсякденне спостереження природи, з одного боку, та влучні образи пісень, казок і легенд та переказів, притч та дум, а згодом писемна творчість – з другого.

Цей фонд не є мертвим нежиттєздатним скарбом, в повсякденному спілкуванні ми використовуємо систему народних порівнянь /Блищить, як скло; Вільний, як вітер; Мовчазний, як риба/, побажань /Щастя-здоров'я з роси та з води/, прокльонів /Щоб ти світа Божого не впізнав/, вітань /Добридень; Здоровенькі були; Дай, Боже, щастя/. Знайомити дітей з цими зразками народної творчості, створити умови, які б сприяли і спонукали до використання їх в щоденному мовленні – важливе завдання, яке потрібно реалізувати в процесі вивчення рідної мови, мовного виховання.

Народні прислів'я, як згустки людських поглядів на сутність особистості та її розвиток, є вагомим виховуючим фактором. У них гармонійно поєднується мовленнєва досконалість думки і почуття, що й визначає їх перетворювальну дієвість. Визначальною рисою народного прислів'я є вживання образної мови, яка виступає продуктом уявлення і емоцій. Прислів'я, що використовуються у вихованні підростаючої особистості, виражають не лише інтелектуальний стан вихователя /батька, вчителя/, а й, важливо, емоційний стан. Тому їхня сила помагає в афективних елементах; вони діють не стільки доказами, скільки навікванням /І.Д.Бех/. Таким чином, фольклор не тільки інформує,

він повчає, оцінює, наставляє, тобто в ньому завжди наявна емоційна оцінка героїв. У фольклорі важливими є не тільки слова, а й тон, висота тону, модуляція, темп, які пов'язують слова між собою, важлива мелодія, прихована за словами, пристрасність за цією мелодією, особистість за цією пристрасністю, тобто все те, що не виражається словами, але реально існує". /див.: Брандес М. Стилистический анализ. - М., 1971. - С. 127/.

У становлення культури мови слід вкладати широкий зміст, не можна зводити його лише до вузько практичної мети живого спілкування /О.С.Потебня, В.О.Сухомлинський/. Такий підхід до трактування ролі культури слова у житті людини впливає на широту функцій самої мови. Уміння володіти словом, почуття краси слова потрібні кожній людині. Той, хто серцем відчуває красу слова, вміє словом передати найтонші відтінки людських думок і переживань, підніметься на високу сходинку справжньої людської культури. І навпаки, низька культура мови збіднює духовний світ людини. "Убогість слова - це убогість думки, а убогість думки веде до моральної, інтелектуальної, емоційної, естетичної "товстошкірості" /див.: Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. - К., 1971. - С. 96/. А найповніше багатство та краса слова відображена в народній казці, пісні, легенді.

Підсумовуючи все сказане, виділимо основні складові частини мовного виховання: оволодіння життєвим мовним мінімумом, правилами етики спілкування, образною системою мови, знаннями з мовознавства, а також формування кращих рис характеру людини через мову. Отже, мовне виховання - багатогранний і складний процес, метою якого є національно свідомою особистістю з високим рівнем інтелектуальної і мовленнєвої культури, а засобом реалізації - багатовіковий досвід народного виховання. Але не тільки він.

Вирішення проблеми формування та розвитку мовної культури в практичному плані в наш час потребує не тільки етнолінгводидактичних і науково-педагогічних засобів, але й застосування нових технологій, що передбачають широке використання технічних сучасних засобів навчання (лінгвотехніки, комп'ютерів, електронно-обчислювальних машин, аудіовізуальних засобів тощо).

О. БАРАБАШ

(м. Івано-Франківськ)

ПРО ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНТОНАЦІЇ
В УКРАЇНОЗНАВСТВІ

Як відомо, а моменту народження людина знаходиться під впливом певного життєвого середовища, яке психологи визначають як соціологічна "ніша". Певний психологічний вплив ("слід") в індивідуальному розвитку дитини залишає не тільки свідомо (предмети побуту, іграшки, ландшафт місцевості), а й підсвідомо отримана інформація (материнська колискова, інтонації рідної мови). Ця інформація проходить різними каналами і відображає ціннісні орієнтації соціального оточення та переважно властиві для даного середовища національні традиції.

Національно-культурна інформація, що передається через вербальні засоби спілкування закріплюється у мові і передається наступним поколінням завдяки мовленнєвій та музичній інтонаціям. Її засвоєння є закономірним процесом та необхідною умовою ранньої соціалізації дитини. Їх вплив фіксують вже в ранньому віці, коли дитина реагує на звуковисотні відмінності та емоційну насиченість мови. Так, скажімо, діти другого року життя підспівують окремі слова, в змозі повторити інтонацію дорослих.

Процес етнічної соціалізації проходить на основі засвоєння дитиною рідної мови як своєрідного, генетично закріпленого коду. Це відбувається через сприйнятливості звукових відмінностей та інтонаційно-емоційної сторони мови. Отже, лексичне та граматичне засвоєння слів проходить разом з усвідомленням та диференціацією різноманітності мови, а мовленнєві та музичні інтонації є основними носіями національно-культурної інформації.

Саме завдяки інтонаціям закріплюється і передається наступним поколінням характерні особливості кожної мови, а саме, її мелодичність, ритмічна організація.

Термін інтонація походить від латинського *intono* - "промовляю", "заспіваю", "співаю перші слова" і є складною естетичною та музично-теоретичною категорією. Це багатозначне поняття, що виражає звукове втілення музичної думки, яка трактується як виявлення соціального та історично детермінованої людської свідомості.

Інтонація охоплює як чисто музичні (наприклад, найменший мелодичний зворот, виразний інтервал, виконавський "тон" музики), так і

безпосередньо життєві явища (емоційний тон розмовної мови, тембр і характер звучання голосу, як вияв певного психологічного стану, авторське емоційне забарвлення "тону" вірша, слова).

Необхідно підкреслити, що з інтонацією пов'язане не тільки мовлення, а й мислення (внутрішнє мовлення). Формуючи думку, ми надаємо їй певного інтонаційного забарвлення. Це дає підставу стверджувати, що мова, мислення і поведінка створюють нерозривну єдність. Таким чином, акт вираженого мовлення (інтонування) можна вважати таким, що об'єднує ці процеси, впливає на формування духовної культури особистості загалом.

Мовленнєва інтонація вивчається лінгвістами, фізіологами, акустиками, психологами. Це дає можливість чіткіше уявити складний взаємозв'язок між інтонацією, логікосинтаксичними та семантичними категоріями, мовою та мисленням. Так, для психологів вельми цікавими є процеси відтворення і сприймання мови, відображення в ній індивідуальних рис особистості, проявів емоційних станів (О.М. Леонт'єв, Ю.Б. Гіппенрейтер, О.В. Овчинникова, П.В. Вітт, П.Ф. Освальд, Р. Ферман). Чимало досліджень присвячено мистецтву декламації, закономірностей мовленнєвого інтонування у процесі художньої творчості (С.Н. Волконський, І.Л. Смоленський, К.С. Станіславський, В.К. Серезников).

Аналіз мовленнєвих фактів, мовленнєвої діяльності визначається комунікативною функцією мови. Протягом тривалого періоду мовленнєвого спідкування суспільно узагальнилися, створилися інтонаційні моделі для передачі комунікативних типів речень. Їх оцінка і розрізнення будується шляхом порівняння з певними перцептивними еталонами, які запам'ятовує слухач.

Б. Асаф'єв розглядає категорію інтонації та близьку до неї категорію інтонування у двох аспектах: історичному та гносеологічному, трактує її як тотожність діяльності і мислення в музиці. Тому, згодом (за Б. Асаф'євим), у ході історичного розвитку думка стає інтонацією, а музика - мистецтвом інтонування змісту. Категорії інтонації, інтонування в працях Б. Асаф'єва є багатозначними. З однієї сторони в них зафіксовано зміст історичного процесу діяльності, з другої - пізнавальне відношення музики до дійсності, яке апелює до інтегративної, ціннісної якості діяльності пізнання. Б. Асаф'єв пов'язує специфічно музичну якість інтонації з початком мелодії, вокалізації, тобто діє співвідношення процесів переживання суб'єктом часу і просторовою координацією в часі окремих звуків.

Автор вбачає зв'язок між мелодичною основою інтонації та психологією і семантикою людського голосу: тон - напруга, зусилля, які необхідні для висловлення.

З погляду нашого дослідження важливим є положення теорії В. Асаф'єва про історичний шлях інтонаційного відбору, що відбувся в багатьох системах звукорядів різних народностей і культур. Шлях музичної інтонації до музики пройшов через розрізнення інтервалів як точних вимірювачів емоційного строю звуковимови. Процесу "музикалізації" інтервалів передувало їх поступове виділення з повторів одних і тих самих постійних ритмо-інтонацій. Ритмо-інтонація, "висотність" змогла відокремитися від слова як сукупність двох тонів і стати інтервалом музичним, точним визначенням емоційно-смыслової якості інтонації. Цей процес проходив за допомогою інструментального супроводу і в ньому закріплювався.

Отже, в національних системах вимови закріпилися характерні особливості, які відбиралися, шліфувалися та виявлялися в музичних та поетичних інтонаціях, стали характерними для них і генетично передаються ("інтонаційний словник", "інтонаційний запас"). Це найбільш яскраво проявляється в кожному з жанрів фольклору через установлені інтонаційні норми вимови, мелодики, ритму. Таким чином, фольклорні жанри є носіями виразних, характерних, генетично закріплених інтонацій. Ріані стадії творчого процесу інтонаційного відбору спостерігаються не тільки в історичній послідовності, але існують в кожному даному середовищі в кожен епоху.

Інтонації у масштабах національної мовленнєвої форми можна оцінювати як ідейно-смыслові комплекси, носії емоційно-образної інформації, які кристалізувалися у свідомості народу в різних фольклорних жанрах. Саме через фольклорні жанри відбувалося накопичення певного духовного багатства, оскільки в них зафіксовано основні ідеї народного філософського бачення і осмислення світу. Значний виховний потенціал фольклору закладений гуманістичною суттю народної педагогіки, спрямованої на виявлення і розвиток природних задатків, нахилів та здібностей дитини.

Сучасні дослідження медиків та психологів підтверджують психологічний вплив фольклору на особистість дитини. Серед цих позитивних засобів впливу неабияке значення має спів. Власне завдяки співу виникають особливо сприятливі для всього організму енергетичні вібрації, що стають "рідними" ще в пренатальний період розвитку немовляти. Вплив народного музичного мистецтва, пісні зокре-

ма, на формування духовності проаналізовано в педагогічній спадщині українських композиторів (М.Д.Леонтович, Ф.М.Колеса, С.П.Людкевич, К.Г.Стеценко, Я.С.Степовий, В.М.Верховинець).

В музикознавчій літературі досить різносторонньо розкрито проблеми музичного сприймання (О.Г.Костюк, Є.В.Назайкінський, С.Н.Беляєва-Екземплярська, Н.Ветлугіна, В.В.Медушевський). Однак, як справедливо зауважує С.Й.Грица, процеси сприймання фольклору ще недостатньо проаналізовані. На думку автора, фольклор здобув у свідомості, в житті людини місце невичерпної цінності, яку необхідно оберігати, оскільки він знаходиться серед духовних потреб життя українського народу.

Аналіз літературних джерел дозволив виділити ряд положень, лягли в основу дослідно-експериментальної роботи:

- для дітей дошкільного віку фольклор виступає однією з провідних знакових систем, що входять до структури духовної культури як суспільного явища;

- процес ранньої соціалізації проходить через активне засвоєння рідної мови. Це відбувається через сприйнятливості дитиною звукові відмінностей та інтонаційно-емоційної сторони мови;

- завдяки поліжанровим та поліфункційним особливостям дитячий фольклор є необхідним для процесу етнічної соціалізації та музичного розвитку дітей;

- мовленнєва і музична інтонації поліфункційні за своїм змістом;

- музичну інтонацію можна оцінювати як результат духовного розвитку нації;

- мовленнєві та музичні інтонації крім інших функцій є носіями емоційно-образної, смислової інформації. Це дає підставу окреслити їх і як джерело, і водночас, як засіб формування духовної культури.

- важливе значення у формуванні духовної культури належить музичному досвіду дітей дошкільного віку. Прилучення до музичного мистецтва, його активне пізнання здійснює опосередкований вплив на всі компоненти духовної культури: збагачує життєвий досвід, емоційну сферу дітей, закріплює у психіці соціально-ціннісні якості, сприяє розвитку розумових і творчих здібностей.

"ЕКОНОМІЧНА ГРАМОТА" В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ МИНУЛОГО І В СУЧАСНОСТІ

Помітна активізація досліджень у галузі української етнопедагогіки визначила проблему подальшого вивчення поведінки людини у побуті, в природі і у виробничій діяльності.

За даними досліджень класичної педагогіки використання практичного матеріалу, який відображає життєдіяльність родини, найбільше відповідає природі дитини. Упродовж століть економічна думка гартувалась і розвивалась головним чином у родині. Там і донині подекуди збереглися цікаві у своїй творчості і винахідливості надбання, що передаються із покоління в покоління від діда до онуки. Через соціальні зміни, що привели до моногамної малочисельної сім'ї, багато-що із народної мудрості економічного господарювання / безвідходних технологій, народних ремесел, ставлення до природи і звірини в ній / загублено. Багато чого трансформувалось у нові форми вираження, а деякі якості треба відновлювати як такі, що майже втрачені і лишилися жевріючими вугликами в далеких закутках нашої душі.

Підвищення попиту до економіко-педагогічних знань та методики їх визначеності потребують вивчення цього питання. Розв'язання його включає кілька функцій, серед яких виділимо групи компетенцій, що складають зміст професійно-економічної готовності працівників дошкільних закладів: економічна, етнодидактична, структурна, комунікативна, методична.

Економіка як така виникла на ґрунті соціального життя через творення і діяльність. Ця діяльність спочатку потрібна була лише для задоволення особистих потреб, а пізніше і потреб багатьох інших в основі своєї несе тепло людської дії, яка через матеріальне передається іншим. Тому говорити про економічне навчання треба поєднуючи дві глобальні проблеми: 1/ грамотність діяльності; 2/ грамотність "душі". Грамотність у діяльності набувається з допомогою практики, "грамотність душі" - це те, що становить основу виховної функції.

На особливу увагу щодо виконання останньої заслуговує етнодидактична готовність. Вона включає наявність знань про історичне минуле та сучасність економічного виховання в Україні. Побут, культура господарювання на рідній землі, успадкованість ідей та підключення про майбутнє українського народу, його багатства - це те поле діяльності, на ниві якого повинна вирости дитина, і нав-

чити її користуватись усім повинні мати, родина, вихователь.

Прилучення дитини до скарбів народної мудрості, включення її у сферу духовно-ціннісних орієнтацій спочатку відбувається у родині спонтанно, а пізніше - усвідомлено.

Саме цими положеннями керувались ми, розробляючи систему методико-педагогічної підготовки студентів до економічного виховання дітей у дошкільному закладі. В основу такої підготовки студентів педагогічного факультету покладена ідея цілеспрямованості і неперервності у вихованні економічної грамоти. Однією із складових системи є програма економічного виховання дітей у дошкільній установі. На цьому етапі розвитку дитини програма розглядається як початок її цілеспрямованої діяльності і носить своєрідний характер. Він проявляється в реалізації задач відповідності віковій і можливостям дитини та потребам на всіх стадіях її розвитку в дитячому садку.

Зміст програми становлять знання про історичне минуле та сучасність України; побут, культуру української родини; цінності, гроші в житті дитини; організація "ринку" дитячої діяльності; народні ремесла і способи господарювання; розрахункова діяльність у минулому і в сучасності тощо. З огляду на процес навчання зміст економічної грамоти забезпечують також розповіді про бувальщину, народні казки, лічилки, прислів'я, гумористичні твори.

Виходячи із визначеності поняття економічної грамоти, складовими якої, як на наш погляд, є: знання основ економічних процесів; стійкі навички економічного мислення, економічно грамотної поведінки; уміння користуватися набутими знаннями на практиці; відповідний психологічний стан - критерієм сформованості якості ми взяли конкретний продукт діяльності і прояв усіх названих складових у раціональності дій і способах її реалізації.

Реалізацію програми забезпечують навчальні дисципліни та відповідні їм спецкурси з організації та методики економічного виховання.

За створеною методикою та визначеними показниками була опрацьована програма навчального курсу "Організація та керівництво дошкільним вихованням в Україні". З огляду на сучасність у програмі знайшли акцентування інформативна, нормативна, прагматична точки зору. Як на нашу думку, один з підходів повинен започаткувати знання загальних нормативних актів, які реалізуються в конкретному інформативному змістові економічної діяльності конкретного закладу. У пропонованій програмі чільне місце відведено навчанню студентів економічно грамотним діям у відповідності з

чинним законодавством.

Вивчення і поглиблення знань та виконання практичної роботи пов'язаної з дошкільництвом потребує вміння працювати з різноманітним документованим матеріалом та розв'язувати різні завдання. З цією метою нами складено збірник вправ і завдань по освоєнню кошторисної справи. Він має чотири серії: 1. Завдання з організації навчально-виховної діяльності та побуту в дошкільному закладі. Охорона інтересів та здоров'я дітей. 2. Матеріально-правове становище працівників дошкільних закладів. 3. Типові штати дитячих садів, ясел, комбінатів. 4. Асигнування різних типів дошкільних установ.

Досягнення мети відбувається через самостійне виконання кожним студентом завдань. У самостійному опануванні всією сумою необхідних знань кожен студент має розв'язати 43 одиниць і одне комплексне завдання.

Яким би досконалим не був навчальний курс, він не може охопити все коло проблем навчально-виховного закладу з питань економічної освіти. Для вдосконалення фахової готовності студентів до економічної роботи відповідно до існуючих альтернативних програм навчання та виховання дітей пропонуємо спецкурс для студентів і семінар-практикум для вихователів з методики економічного виховання дітей. Спецкурс і спецпрактикум розкриває можливості реалізації ідеї нерозривності між теорією і практикою. До того ж методика проведення спецпрактикуму поглиблює основні знання, виявляє методичну означеність, стабілізує професійно-педагогічну підготовленість студентів і вихователів до навчання дітей економічної грамоти. У вільній творчості студенти знайомляться із скарбницею народу, збереженою ним у бувальщинах: "Подарунок на Святвечір", "Три бажання", та в сучасних іграх: "Одісея капітанів", "У луна-парку", "Час: епохи та стилі" тощо.

Підсумки навчання за пропонованою системою довели ефективність розглянутих ланок інтегрованої системи і показали достатній рівень професійної грамотності економічного виховання дітей, який забезпечується: глибинним обійманням матеріалу до навчання;

- логічною послідовністю структури ускладень;
- дозуванням матеріалу і його наочністю;
- мислительною доцільністю; та творчою наснагою;
- емоційною насиченістю;
- способами діяльності: імітаційної, діяльності поблизу / у значенні участі, співучасті/, діяльності на відстані / узначенні входження в образ / .

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВСТВА В НАВЧАННІ МАТЕМАТИКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.

В реалізації виховуючої й функції навчання математики молодших школярів все більш значне місце займають елементи народної педагогіки.

Розуміючи важливість відродження і розвитку української національної школи, в вузівській підготовці майбутніх вчителів початкових класів ми важливе місце відводимо вивченню і використанню елементів народної математики в навчанні молодших школярів математики /як на уроках, так і в позакласній роботі з предмету/.

Студенти в своїх дослідженнях з народної математики, спираючись на літературу /наприклад, Граціанська Л. М. "Нариси з народної математики України" - К. Видавництво Київського університету, 1968/, на досвід роботи вчителів республіки, вивчають важливість і значимість такої роботи. Практичними результатами впровадження цих досліджень являються "методична скринька" на кафедрі, де зосереджені оповідання "старовинні одиниці довжини", "час у різні віки" /про різні календарі/ і інші, прислів'я та приказки, загадки, смішинки, лічилки, колядки, скоромовки про числа, про міри часу, таблиці старовинних народних мір різних величин, наприклад:

маси	довжини	вартості
золотник - 4 г	сажень 2 м 13 см	гривня - 3 коп.
гривна - 400 г	аршин - 75 см	злотий - 5 гривень
безмен - 1 кг	лікоть - 46 см	- 15 коп
пуд - 40 гривень	п'ядь - 20 см	семигривенник -
корець - 1 ц	миля - 7 км 500 м	20 коп.
ласт - 72 пуда	дюйм - 2 см 70 м	полтинник - 50 коп.
гилетка - 25 кг	верста - 1 км 70 м	сороківка - 20 коп.
фунт - 400 г		копа грошей - 25 коп.

площі:

десятина - приблизно 10890 м² - 1,089 га.

Така робота позитивно впливає не тільки на якість знань, навичок і умінь учнів, передбачених програмою з математики, але і формує інтерес до вивчення цього предмету, практичну значимість математики.

НАРОДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ЛЕКСИЧНОЇ РОБОТИ ЗА ТВОРАМИ М. ПІДГІРЯНКИ

Національне відродження і відновлення української державності обумовлює національну спрямованість української освіти, зміст якої має включати "знання рідної мови та літератури, історії, традицій, звичаїв, ідеалів та особливостей рідної культури, усної народної творчості..." /Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України // Освіта. - 1990. - 14 серпня/. А пріоритетність рідної мови як національного джерела формування особистості ставить перед вчителями і вихователями важливі завдання - донести до кожної дитини культурні і духовні надбання українського народу, оживити його мовні багатства, сприяти їх свідомому засвоєнню і використанню у власному мовленні.

У цьому аспекті нам видається доцільним повернення в практику роботи національних дошкільних закладів літературної спадщини видатних українських письменників і поетів, які писали в Україні для дітей. Щоправда, сьогодні ми тільки наближаємося до глибин їх творчості і відкриваємо те, що могло бути навіть забутим. Поетична спадщина української поетеси, письменниці, педагога М. Підгірянки цьому приклад. Її праця в галузі української дитячої літератури тісно пов'язана з педагогічною діяльністю. Це є свідченням глибокої зацікавленості письменниці проблемами освіти і виховання підростаючого покоління засобами художнього слова, яке вона вважала одним з найважливіших джерел інформації, пізнання й осмислення світу. "Дошкільний вік мусить як найкраще розвивати мову дітей, щоб вони приходили до школи... з певним знанням як найкраще висловляти свої думки..." /Русова С. Ф. Дошкільне виховання. - Катеринослав, Українське видавництво, 1918. - с. 84/. Адже мова формує думку, керує нею, веде дитину шляхом розвитку загальної культури.

Тому закономірно, що основна маса слів, яка складає лексичну тканину поетичних творів М. Підгірянки для дітей, відноситься до категорії загальноживаної лексики. Її основу становлять назви предметів побуту, явища культури, суспільного життя, назви рослин, тварин явищ природи і людської діяльності. Використання загальноживаної лексики задовільняє вимогу простоти і доступності художніх творів

розумінню дошкільників, а її різножарактерність і наявність слів, що відносяться до спеціальних областей людського знання - вимогу розвитку мови і мислення.

Важко переоцінити освітньо-виховне значення віршованих циклів М. Підгірянки, завдяки яким такі народознавчі поняття як Святий вечір, коляда, писанка, свячене та ін. поєднуються у свідомості дитини з яскравими, конкретними образами. Відповідно, чим більше конкретних ознак і різноманітних вражень поєднуюватимуться в уяві дитини з яким-небудь словом, тим впевненішим господарем цього слова, а відповідно і господарем поняття, вираженого словом, вона буде. Так з вірша "В ніч Святого Миколая" /літературно-історична читанка "Я дитина українська", 1993/ діти дізнаються, що Святий Миколай приходить тільки вночі, несучи подарунки "чемним діточкам". Серед дарунків і яблучка, і горішки, і медяникові коні, і "овечки цукрові". Так відомості про дане свято, підкріплюючись знаннями з власного досвіду, служать своєрідним "наочним посібником", наповнюються конкретним змістом, після чого лиш можуть бути свідомо засвоєні.

Особливий акцент хочемо зробити на такі вірші поетеси як "Отчешаш", "Під твою милість", "На Святий вечір", "Святий Миколаю/літературно-історична читанка "Я дитина українська", 1993/ "Писанка", "Великодня умішка"/збірник "Веснівочка", 1994/ "Наша мати", "Мати", "У бабусі в гостині" /збірка "Учись, маленький!", 1994/. Сьогодні без них не обійтися ні вчителю національної школи, ні вихователю українського дошкільця. Їх використання в роботі з дітьми сприятиме формуванню основ національної свідомості, прищепленню любові до рідного слова, невичерпних багатств національної культури.

Однак, аналіз стану навчально-виховної роботи в базових дошкільних закладах з даної проблеми дав не вельми втішні результати. При ознайомленні старших дошкільників з традиціями, звичаями та обрядами, що пов'язані з народним календарем, річним циклом народних свят, переважно звертається увага на зовнішні атрибути, які є їх окладовою частиною, а тому в багатьох випадках у дітей відсутній зв'язок між подіями, явищами, що відбуваються і словом, що їх означає.

Вивчення питання використання поетичних творів з метою формування у дітей старшого дошкільного віку словникового запасу проходило шляхом аналізу календарних планів роботи, індивідуальних

від з вихователями. Нами проаналізовано 120 планів навчально-виховної роботи, в яких так і не вдалося встановити систему словникової роботи. Іноді зустрічалися твори важкі, великі за об'ємом, передбачалось їх повторення і закріплення. Мовленнєве спілкування вихователя з дітьми передбачало передачу певної інформації вихователем і її сприймання дошкільниками. Зворотній мовленнєвий зв'язок з педагогом в організованого навчання не забезпечувався, а більше спілкування дітей один з одним в цей час взагалі виключалось. При такій організації словникової роботи діти, отримуючи від вихователя інформацію в мовленнєвій формі, переважно поповнюють свій пасивний лексичний запас.

Однак, щоб дошкільник міг скористатися новими мовними засобами, він повинен мати можливість створювати мовленнєві висловлювання, систематично тренуватися в умінні висловлювати свої думки за допомогою все зростаючого об'єму словникового запасу. Але керівництво практичним використанням нового для дітей словника в процесі їх самостійної діяльності вихователями не планувалось. Реально діти позбавлені можливості активно користуватися словником, який вводить в їх мову педагогами.

Започатковане дослідження передбачало з'ясування розуміння старшими дошкільниками народознавчих понять, пов'язаних з національними народними святами /Різдвяні свята, Великдень, Івана Купала, Святого Миколая /. Задля цього індивідуально з кожною дитиною були проведені бесіди напередодні кожного свята та опісля них. Розмовувалось, що може розповісти дитина про свято, перевірявся активний словник, розуміння дітьми народознавчих понять, з якими знайомили дітей в процесі організованого навчання.

Опитування засвідчило, що 80% старших дошкільників знають слова, пов'язані з назвами святкових дійств, обрядів, атрибутики (наприклад, Свят-Вечеря, коляда, вертеп, дідух, Верба неділя, гаївка, пілка, кошик /, святкової їжі /кутя, пісний борщ, вареники з капустою, узвар, паска, писанка, крапанка, колачі /. Пояснити ж їх значення змогли лише 15% дітей експериментальної групи і 10% дітей контрольної групи.

Формуючий експеримент передбачав: роз'яснення народознавчих термінів як традиційного, так і регіонального функціонування; збагачення та активізацію словника дітей згідно з розробленими нами тематичними словничками засобами поетичних творів М. Під-

гірники.

Навчання відбувалося згідно з принципом встановлення взаємозв'язку у свідомості дитини між фактом дійсності і словом, що означає цей факт на заняттях по розвитку рідної мови і художній літературі.

Нами була розроблена спеціальна методика, що представляє собою систему навчальних занять, спрямованих на засвоєння самотніх слів і виразів за поетичними творами М. Підгірянки і їх використання в мовленнєвому спілкуванні. Ми практикували тематичне подання художніх творів з наступним виконанням різних типів навчальних завдань, системи вербальних ігор та вправ.

Робота проводилась упродовж навчального року в дошкільному закладі № 2 "Джерельце". В експерименті брали участь 40 дітей двох старших груп: по 20 дітей в контрольній і експериментальній групах.

Заключні контрольні зрізи переконливо засвідчили ефективність розроблених нами методичних технологій. Так, пояснити значення вживаних народознавчих термінів після навчання змогли вже 85% дітей експериментальної групи і тільки 55% - контрольної групи.

Розподіл дітей експериментальної та контрольної груп за рівнями розуміння народознавчих понять напередодні експериментальної роботи і після її закінчення представлені в таблиці №1.

Таблиця №1

Підгрупи за рівнем розуміння народознавчих понять	ЕГ				КГ			
	до початку		після		до початку		після	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
1. Низький	12	60	3	15	14	70	9	45
2. Середній	5	25	6	30	4	20	7	35
3. Високий	3	15	11	55	2	10	4	20
Всього	20	100	20	100	20	100	20	100

Отже, відродження національних традицій, звичаїв і обрядів не може бути самоцілью, а прилучення дітей до національних свят/як переконливо засвідчили дослідження/має носити комплексний характер, відбуватися в тісному взаємозв'язку уявлень та слів, що означають ці поняття.

О. КІЛІЧЕНКО
(м. Івано-Франківськ)

РОЛЬ ЗАСОБІВ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Кожна людина зацікавлена в тому, щоб уміти правильно й гарно говорити, оскільки це дає можливість встановлювати й підтримувати добрі стосунки з людьми в різних колективах: у сім'ї, в школі, на підприємстві, в громадських та інших організаціях.

Тому підготовка учнів початкових класів до комунікативної взаємодії є актуальною проблемою теорії і практики сучасної школи. Вона стала актуальною саме зараз, бо ще до останнього часу вимога до особистості, в аспекті її готовності до комунікативної взаємодії, в основному повністю задовільнялася традиційно складеними способами оволодіння її нормами, правилами і уміннями спілкуватися, які проходили в процесі використання особистістю ставово-вікових і соціальних ролей в тих групах, колективах й інститутах суспільства, в які вона послідовно й паралельно включалася об'єктивним ходом життєдіяльності дитини.

В даний час традиційні способи підготовки до комунікативної взаємодії не спрацюють в повній мірі.

Виникає потреба в пошуках нових шляхів, форм і способів.

Як відомо, підготовка до комунікативної взаємодії це є система оволодіння учнями певних комунікативних умінь, які являють собою використання ними знань, навичок, необхідних у спілкуванні для вибору і використання певних дій у відповідності з поставленою метою.

Джерелом їх формування може бути особистий досвід, наслідування, вони можуть формуватися в процесі навчання і в процесі роботи над собою, тобто сам процес може бути усвідомлений і неусвідомлений.

У концепції "Педагогіка народознавства" говориться: "Український народ має високорезультативний досвід навчання і виховання підростаючого покоління в основі якого лежить народознавчий принцип". І це так. Ще до недавнього часу вважалося, що використання народознавчих засобів є надійний спосіб підготовки учнів до комунікативної взаємодії. Наші дослідження показали, що використання різних жанрів фольклору сприяє: по-перше, ненав'язливому формуванню комунікативних умінь і навичок; по-друге, влучне використання при-

повідок, байок, прислів'їв, приказок сприяє вирішенні конфліктних ситуацій.

Нами розроблена методика використання засобів народної педагогіки при формуванні в учнів початкових класів умінь і навичок комунікативної взаємодії.

Іван Франко писав, що хто хоч раз причастився до чистого джерела народної творчості, той на все життя лишиться його вдячним рабом.

До системи вправ належать вправи, що сприяють розвитку дихального й артикуляційного апарату; уміння чітко й правильно вимовляти голосні й приголосні звуки, склади, слова; виконувати певні ролі. Це такі вправи.

І. Звуконаслідування.

Для виконання данної вправи необхідно а/ прочитати вірш з книги "Дитячі пісні та речитативи" /К.: Наукова думка. 1991/. Але прочитати таким чином, щоби однокласники вгадали, яку тварину, земноводного чи птаха наслідує дитина.

Наприклад,

Кру - кру - цукру - кру,

Кругом - кругом - кругом,

Кру - кру - цукру,

Нема нема.

Кру - кру - ключем, ключем, ключем!

/Журавлі кричать/.

б/ З книги "Казки про тварин" /К. Наукова думка. 1979/ прочитати невелику казку із розділу "Голоси тварин"

Наприклад,

Надійшла весна-красна. На подвір'ю усе, що жило, заметушилося, заголосило. Ходять по подвір'ю і розмовляють між собою курочка-курочка, гуска-водолюбка, качка-пливачка, коза-дереза, баран, коровка і свинка.

Курочка каже:

- Ти-ун, тю-ун! Я собі зернятко вигребла!

Гусочка кричить:

- А я розпушу крила, га-га-га! Побіжу над став, найду червачка, га-га-га!...

При виконанні цих вправ звертається увага учнів на роботу діафрагми. Їм дається завдання: звернути увагу, в яких випадках діа-

фрагма напружується мінімально /наприклад, при шумі хісу, чи дзиччанні жука/ а коли рухається енергійно ривками /наприклад, при карканні ворони/.

2. Скоромовки.

Під час роботи над скоромовкою дітей необхідно попередити, що слова не просто промовляються, а важливо знайти в них, якийсь скритий зміст. Починати роботу над текстом спочатку потрібно в повільному темпі, попередньо потренувавши у вимовлянні найбільш складних поєднань слів окремо. Потім можна поступово прискорити темп вимовлення скоромовки, не забуваючи про логічні наголоси.

Для роботи над цією вправою ми пропонуємо скоромовки з книги "Закувала возуленька: Антологія української народної творчості" /Л.: Веселка. 1989/, де можна знайти скоромовки на кожний звук алфавіту.

Наприклад,

Бабин біб розцвів у дощ,

Буде бабі біб у борі.

Летів горобчик,

сів на стовпчик,

Прибіг хлопчик,

утік горобчик.

3. Казки.

У розвитку комунікативних умінь дітей особливу роль відіграють казки. Вони сприяють формуванню в дітей: а/ вмінню чітко й правильно вимовляти звуки й склади; б/ вмінню входити в образ того чи іншого казкового героя; в/ вмінню бути уважними; г/ розвитку уяви в дітей.

Джані Родарі у книзі "Трагедія фантазії /Вступ у мистецтво придумання історій" /М.: Прогресс. 1978/ пропонує ряд вправ на розвиток уяви в основі яких лежить народна казка:

а/ "Що було потім?" Придумати продовження до певної, знайомої всім дітям казки.

б/ "Перебріхування казки". Розповісти казку таким чином, що ніби позитивний герой є злим, а негативний-добрим.

в/ Дається набір слів, в якому всі крім одного належать до якоїсь казки. Придумати нову історію: Наприклад, дід, баба, внучка, собака, кіт, мишка, ріпка і додаткове слово: трактор.

г/ Салат із казок. Об'єднати героїв з різних казок, зберігаючи їх характеристики, однією якоюсь історією.

д/ Придумання казки в заданому напрямку. Дається фантастична

тема, в двох напрямках: часовому і просторовому. Діти мають придумати казку.

е/ використавучи елементи народної казки, створити і зобразити комікс.

Особливістю народних казок є і те, що вони вчать дітей, як будувати свої стосунки з іншими людьми, так вирішувати конфліктні ситуації і не допускати їх переродження у конфлікти.

Іван Франко вбачав у казці знані можливості для виховання високих моральних якостей, чуття поетичного слова: "Оті простенькі сільські байки, як дрібні тонкі корінчики, вкорінюють в наші душі любов до рідного слова, його краси, простоти, чарівності і мимозвучності".

4. Прислів'я, приказки, приповідки, жарты, жагенії, смішинки. Ці жанри фольклору, влучно включені в розмову сприяють не тільки "розрядні атмосфери", але й більш цікавішому проведенні навчально-пізнавального процесу, який є своєрідним актом спілкування.

Дітям пропонується завести власні записники прислів'їв і приказок, які вони можуть взяти із книжок "Прислів'я і приказки. Зв'язини між людьми" /К.: Наукова думка. 1991/, "Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості" /К.: Зерцелка. 1999/.

5. У формуванні комунікативних умінь і навичок важливе значення відіграють і засоби декоративного мистецтва. При допомозі яких формуємо у дітей уміння бути уважними. Пропонуємо такі вправи: а/ безперервне споглядання: 1-2-3 хвилини дивитися на елемент, наприклад, вишивки; б/ споглядання при допомозі думки: 3-4 хвилини дивитися на вишивку. Потім закрити очі і постаратися відтворити її у пам'яті. Відкрити очі і порівняти мисленну фотографію з реальністю.

Особливого значення набувають засоби декоративного мистецтва і в розвитку уяви дитини: це і зробити ескіз вишивки, шкатулки, яку б діти вирізали і т.п.

Отже, можемо відзначити, що використання засобів народної педагогіки є одним з найбільш дієвих шляхів формування в учнів початкових класів комунікативних умінь і навичок.

ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВСТВА НА ЗАНЯТТЯХ З РИТМІКИ І ХОРЕОГРАФІЇ

Нові історичні умови в розвитку незалежності нашої держави, змушують шукати нові форми освіти, які виведуть національну школу на якісно новий рівень, характерний тільки для України з її регіональними та національними особливостями. На сьогоднішній день це є актуальною проблемою, яку слід вирішувати за допомогою нововведених предметів в загальноосвітніх школах. Одну з провідних ролей у цій важливій справі відіграють предмети естетичного циклу. Головне місце в художньо-естетичному вихованні та навчанні посідають ритміка і хореографія, як найбільш доступні і притаманні людській природі види музичної діяльності. Адже ритм і танці мають спільні семіотичні та змістовні корені з синкретичними формами суспільної свідомості /іконічні, міфологічні, ритуальні /, що свідчать про величезну історичну глибину цієї діяльності.

Національне виховання у сім'ї проходить з дитячого віку за допомогою засобів усної народної творчості, як одного з компонентів педагогіки народознавства в формі пестушок, потішок, жартівливих і колискових пісень, ігор з піснями та пританцюванням. В сукупності воно сприяє залученню до народних традицій, пізнання джерел мудрості і благородства наших предків, виховання любові до рідної землі і людей, які живуть на ній.

Предмети естетичного циклу в загальноосвітній школі охоплюють один із видів народної творчості, частково в себе включають і суміжні, але найбільш повне поєднання їх здійснюється на уроках ритміки і хореографії, як складових інтегрованого курсу "Музика і рух" в початкових класах. Відсутність національної програми з ритміки і хореографії змушує вчителів звертатися до програми Міністерства народної освіти колишньої УРСР, через її недосконалість та непрактичність вводити свої корективи, зміни та доповнення. Це призводить до того,...

що у викладанні переважають інтуїтивно - емпіричні методи, які не забезпечують свідомого засвоєння певних умінь та навичок учнями.

Найкращою основою цілеспрямованого виховання та навчання національної свідомості для учнів молодших класів є звернення до народної творчості, звичаїв та обрядів, традицій свого народу, його історичного минулого. Саме в них збереглися істинні джерела виховання - мова, усна народна творчість, пісня, танець, героїчне минуле, прагнення до волі.

К.Д. Ушинський у своїх педагогічних виданнях підкреслював, що народність / а саме у народних традиціях знаходить вона своє життєве втілення / повинна стати вихідним началом будь-якої педагогічної ідеї і мети виховання. Вона - основа виховання, його загальна закономірність.

Особливе місце в зібранні народно - пісенного матеріалу для дітей молодшого шкільного віку та дошкільнят займає випущена в світ книга видатного діяча науки і культури, професора В.М. Верховинця "Весняночка". Педагоги надзвичайно високо оцінили вихід навчального посібника з ритміки і хореографії для вихователів дитячих садків, вчителів молодших класів загальноосвітніх шкіл, учнів та студентів педагогічних училищ та інститутів, а також для широкого кола цінителів народної творчості. У статті "Музична робота з дітьми"¹ відомий український музикознавець і фольклорист професор М. Грінченко зокрема відзначав: "Для молодого керівника дитячими групами це єдиний, найбільш свіжий і найбільш повний матеріал...". Характерною рисою "Весняночки" є надзвичайна багатосторонність її педагогічного та естетичного впливу на вихованців. Тут дитина відчуває на собі благотворну дію музики й слова, танцю і ритмічних рухів, вона в захопленні від яскравих проявів прекрасного в природі, у повсякденному житті. Особливу привабливість всім іграм надають пісні, зібрані в народі або створені видатними музичними діячами України. З цього приводу В. Верховинець писав: "Пісня й танець - це рідні брат і сестра. Як у пісні виливаються жарт, радість й страждання на-

родні, так і в танцях та іграх народ проявляє свої почуття"².

На заняттях з ритміки і хореографії пізнається емоційний бік дитини, його чуттєвий образ, який впливає на формування особистості таких складних соціальних рис, як національна гідність, любов до рідного краю, до своєї пісні, культури, повага до культур інших народів.

Тому то аналізуючи проведені заняття по ритміці і хореографії з використанням народної творчості нашого народу, розвиток національного виховання учнів молодших класів в складному процесі формування особистості є найдоступнішою формою освоєння національних і загальнолюдських духовних цінностей.

Проблема відродження цих цінностей пов'язана з пошуком відповідних шляхів, форм і методів роботи вчителя в загальноосвітній школі на заняттях з ритміки і хореографії. За нашими дослідженнями під час проведення занять з використанням народної творчості, як уже відмічалось вище, вона позитивно впливає на гармонійний та всебічний розвиток учнів молодших класів. Використання педагогічної літератури по народознавству авторами яких є видатні педагоги сучасності / М.Стельмахович, Р.Скульський, В.Хруц, Д.Чередниченко, В.Логвін і др. / свідчать про те, що раннє залучення дітей до народної творчості /колискові пісні, прислів'я, загадки, звичаї та обряди, танці/, з давніх - давен супроводжували піснями і танцями, сприяють більш ранньому всебічному розвитку дітей.

Своєрідна побудова хороводів, танців, ігор під спів чи музику дозволяють продемонструвати дітям різноманітну творчу діяльність: різні варіації рухів, їхню імпровізацію в танці, зміни лінії хороводів, різноманітні прийоми втілення ігрових образів. Ось чому насиченість народною творчістю, як правило, прикрашає будь-яку методику. Водночас цілеспрямованість ритміки і хореографії дозволяє вибірково поставитись до національного виховання і знайти їй належне місце у вихованні та навчанні учнів молодших класів та дошкільнят. Одним із могутніх засобів досягнення бажаного результату у національному вихованні та забезпеченні гармонійного розвитку особистості учня є

рухливі музичні ігри. В.Верховинець з цього приводу говорив: "Гра є наймиліша хвилинка, котрої потрібно дитині для всебічного виховання її молоденького тіла, розуму та її індивідуальних здібностей"³.

З перших же уроків ритміки і хореографії необхідно учнів привчати розуміти поставлені завдання перед ними, вміти слухати музику, визначати музично - ритмічний рисунок. Діти дуже емоційно реагують на музику, що несе в собі різноманітні образи, сюжети. Виконуючи музично - ритмічні вправи учні розвиваються фізично, набувають правильної постави, що дуже важливо у ранньому віці. Використання в навчально - ігровій діяльності танцювальних рухів, сприяє розкриттю художніх властивостей. В ігровій формі учні вчаться інсценізувати казкові образи, відтворювати в руках пісню /"Вийшли в поле косарі", "Я лисичка я сестричка", "Доби - доби", "Два півники", "Ми дзвіночки"/ та ін., створювати власні мелодії.

Останнім часом для більш повноцінного використання народної творчості в загальноосвітніх школах проводяться народознавчі міроприємства на яких присутні батьки разом з своїми дітьми. Це такі як "Козацькому роду нема переводу", "Без верби й калини нема України", "Свято матері", "Рідну землю, де живем, Україною зовем" та інші, на яких широко використовуються різні жанри народної творчості. Проведення таких загальношкільних міроприємств дає можливість учням ширше ознайомлюватися з різними жанрами народної творчості, традиціями та обрядами.

Тому - то використання українського народознавства на заняттях з ритміки і хореографії має велике виховне та навчальне значення, коли ми будемо, поступово прислухатись та приглядаючись до учнів, намагатися зрозуміти їхній прекрасний світ дитинства, закладати в них паростки любові та гордості за своїх батьків та рідний край. Це наш обов'язок, це наша мета.

1. Див.: Музична газета. - 1926. - №1. - С. 3.

2. Верховинець В. Теорія українського народного танцю.- К.: Музична Україна, 1968.- С. 111.

3. Верховинець В. Весняночка.- Харків. 1925.- С. 3.

Ю ЛЕДНЯК
(м. Слов'янськ)

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Виховання учнів національної школи неможливе без звернення до фольклору, того глибинного джерела народної мудрості, без урахування можливостей якого взагалі не можна говорити про виховання "гармонійно і всебічно розвинутої особи українця з багатограниними знаннями, глибокою національною свідомістю, високими інтелектуально-творчими, духовно-моральними й естетичними якостями, патріотичними почуттями та працьовитістю"./Стельмахович М.Г.Українське національне виховання //Початкова школа. - 1993. - №8. - С.6./

Одним з найбільш життєздатних жанрів народної поетичної творчості є прислів'я та приказки - "ходячий розум народу"/В.І.Даль/. Вони в образній формі коротко висловлюють основні принципи та норми народного життя /"Добре там живеться, де гуртом сіється і ореється"; "Як не коваль, то і кліщей не погань. Як не під, то і у ризи не дів"; "Краще добре робити, ніж добре говорити" та ін./, тому їх називають народним моральним кодексом. Але цим не обмежується зміст прислів'їв та приказок, тому що вони містять і спостереження за погодою, і відображують історію народу, тобто узагальнюють соціально-історичний та життєво-побутовий досвід народу, який створив їх, висловлюють його традиції, звичаї, світорозуміння.

Найважливіше місце в житті народу, отже, й у системі народного виховання, займає праця: "У шахтарів язик не в зачот, а хто робить, тому почот", "З спання не справиш коня, а з лежкі не справиш одяжі". Прислів'я "В протоколі густо, а на ділі пусто", "Інється до посади, а в голові розсада" свідчать про іронічне ставлення до базік та кар'єристів.

Багато прислів'їв присвячено дружбі, любові, родині, моральним якостям людини, вихованню дітей: "Дружній череді воки не страшний", "Заміж вийти - не дощову годину пересидіти", "Капуста гарна, та качан тнилий", "Треба вчити дитину, поки вона доперек лавки лежить" і т.п. Висуджує народ і бездумне наслідування іноземній моді: "У Січії клепають та й в Донбасі починають".

М.Н.Коломієць підкреслює, що, використовуючи як засоби виховання

фразеологічні одиниці, до яких належать прислів'я та приказки, "треба враховувати три взаємопов'язані і взаємообумовлені аспекти:

1. Фразеологія в аспекті кумулятивної функції - як скарбниці морального досвіду, духовної культури народу.

2. Фразеологія в аспекті логічної функції - як засіб формування моральної свідомості.

3. Фразеологія в аспекті прагматичної /директивної/ функції - як один із засобів виховання моральних переконань, що впливають на поведінку". /Коломієць М.П. Фразеологія як засіб формування моральної свідомості. // Формування громадської самосвідомості молоді: тези та матеріали Всеукраїнської науково-прагматичної конференції, присвяченої роковинам Олега Ольжича /24 - 26 лютого 1995 р., м. Донецьк/. - Донецьк, 1995. - С. 193-194./

Етично значимим компонентом семантики фразеологізмів є емоційно-експресивна оцінка відповідних етичних понять та моральних якостей людини. Ця оцінка являє собою нагважливішу властивість кумулятивної функції стійких зворотів як засобів накопичення, зберігання і трансмісії духовної культури народу.

Зміст логічної функції полягає в тому, що фразеологізми як мовні одиниці формують думку, індивідуальну та суспільну свідомість.

Директивна /прагматична/ функція реалізується в тому, що фразеологічні одиниці впливають на мислення, сприяють його образності, емоційності, стандартності тощо. Прислів'я та приказки, виражаючи морально-етичні поняття або оцінку дійсності, впливають на психіку та поведінку людей, виховують, формують особистість: "Не тоді собак годують, як на охоту ідуть", "Смерть і родини не знають години", "Під лежачі камінь і вода не тече" і т.д.

Чіткість ритмічної організації сприяє закріпленню прислів'їв у пам'яті людини.

Приказка відрізняється від прислів'я в основному тим, що входить у судження як частина, а не підкріплює висловлення окремим виразом; це загальносприйнятливий образний вислів, що існує у мові для емоційних оцінок і характеризує за принципом аналогії схожі життєві явища: "шито-крито", "вкусить і меду не дасть" і т.д. як явище мистецтва, приказка утримує свіжість порівняння, зберігаючи цим емоційну силу висловлення.

Прислів'я та приказки прилучають людину до скарбів рідної мови, роблять мову більш яскравою, виразною. Вони вражають різноманітністю та своєрідністю будови, граничною концентрацією думки, широким викори-

нням фонетичних, лексико-семантичних, словотворчих засобів мовної різноманітності.

Фонетичні засоби:

- паузація /"Трім гризить! - буде хліб родить"/;
- різні типи наголосу /"Дерево і кіне корінням, і діна! - трудовим горінням"/.

Словотворчі засоби:

- афіксація /"Де робить гурточок, там новен кутос"/;

- складні слова /"Хліб-сіль їж, а правду ріж"/.

Лексико-семантичні засоби:

- антоніми та антитеза /"Праця чоловіка годую, а марнує", "Згода дім будую, а негода руйнує"/;

- метафора /"Під носом косовиця, а на розум не ко"/;

- порівняння /"Хата чужая, як свекруха лихая"/.

У прислів'ях знаходимо втілене в різноманітних синтаксичних структурах багатство засобів висловлення думки.

Прості речення.

Розповідні /"Смерть і родини не знають години", "Маликої жмари малий дощ буває"/;

спонукальні /"Чужому лихові не сміється"/.

Ствердні /"Волю неволя вчить"/;

заперечні /"Дружній череді воєк не стратний"/.

Повні /"Шалена муха вкусила за вухо"/;

неповні /"До людей - по розум, до матері - по серце", "У дитини болить пучка, а в матері - серце" - друга частина - окреме речення/.

Поширені /"На сухе дерево і вогонь пада"/;

непоширені /"Мова - не полова"/.

Двоскладові /"Смерть і родини не знають години"/;

односкладові речення різних видів /"У бічлії знають та й в Донбасі починають", "Немає злomu по всій землі весело до дому", "З краси не пити роси"/.

Неускладнені /"Погане поросля і в петрівку мерзне", "Хороша натура в ліс тягне"/;

ускладнені /"Нехай та мабуть до добра не доведе", "Не хвались, ідучи у біж"/.

Складні речення.

Складносурядні з різними сполучниками /"Капуста гарна, та качан гнилий", "Кобила за ділом, а лоша без діла"/;

складнопідрядні з різними видами підрядних частин /"Погана та мати, що не хоче дітей мати", "Що неправдою узате, те прокляте", "Легше каміння угорі возити, ніж з дурнем говорити", "Тни тоді, як ще дубчик, а не тоді, як вже кілок стане", "Не купити ума, як нема", "Де багато господиць, там хата не метена"/;

безсполучникові /"Він рано підводиться, за ним і діло водиться", "Знає кума – знає півсела", "У товаристві лад – усяк тому рад", "Раз мати породила, раз і умирати"/;

складні речення з різними типами зв'язку /"У шахтарів язик не в зачот, а хто робить, тому почот"/.

Прислів'я та приказки сприяють формуванню і розвитку Інтересу до Історії свого народу, свого краю. Так, зіставляючи українські та російські прислів'я, записані у Донбасі, звертаємося до Історії заселення цього регіону, до його етнічних особливостей. Розглядаючи шахтарські прислів'я, говоримо про цю професію. Прислів'я говорить: "Сім баб – сім рад, а дитя бездупе". А чому саме сім? Так ми підходимо до віри наших предків в магічну силу деяких чисел.

Дуже цікаві прислів'я-народні прикмети: "Трім гримить – буде хліб родить", "Благослов зиму руйнує", "На Благівіщення весна зиму обтаточно переборолла", "Скільки на Введіння води, стільки на Крія трави", "Як Введіння мостить мости, а Микола забиває гвіздки, то лита зима буде", "Як на Стрітеня півень нап'ється води з калужі, то жди ще стужа!", "Як у чистий понеділок погода ясна, то і пшениця уродить ясна!" /"чистим понеділком" іноді називають перший день Великого посту, тому що у цей день обід не готували, тобто посуд залишався чистим/. "Прийшов Миколай – коней випасай", "Крій з теплом, а Микола з кормом" та ін. Ці прислів'я повертають людину обличчям до природи, часткою якої вона є.

Таким чином, прислів'я та приказки виховують людину, формують її свідомість, а також мають невичерпні можливості розвитку і збагачення мови людини, отже, й розвитку її мислення, розвитку особистості.

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА КАЗКА ЯК ЗАСІВ ГУМАНІСТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

Розбудова і відродження національної системи освіти вимагає відходу від засад авторитарної педагогіки, відновлення гуманістичної школи, прийнятої добротою, увагою і повагою до дитини, вірою в її можливості і здібності, подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей та національного нігілізму. Школа невіддільна від національного ґрунту, вона повинна поєднувати та утверджувати загальнолюдські та національні цінності. Кожен народ зберігає від найдавніших часів і передає із покоління в покоління свою книгу буття, викладену в системі тих цінностей, які витворювалися в процесі його становлення і розвитку.

Ідеалом українського виховання постає гуманна, культурна, щаслива людина, вільна особистість з багатогранними знаннями й високими духовно-моральними й інтелектуальними якостями, патріотичними почуттями, національною і людською гідністю. Образ досконалої гуманної особи українця виплеканий протягом століть народною педагогікою. Цей образ яскраво постає через героїв фольклору. Втілення виховного ідеалу йде через рідну мову, народні звичаї і традиції, родинно-побутову і громадську культуру, безпосередню участь дітей у повсякденному житті дорослих, посильній праці, дитячих святах, обрядах, іграх та забавах.

Орієнтація виховного ідеалу української народної педагогіки на визнання неповторної вартості кожної окремої людини, на піднесення повноправної індивідуальної особистості із своїм самопізнанням і повним себе виявленням, утвердження власного "Я" є запорукою сприятливого розвитку дитини.

В основу гуманістичного виховання дітей покладені принципи народності, гуманності і демократизму. Вони є вихідними положеннями, що визначають вимоги до змісту, організації й методів виховного процесу в дитячих садках й школах. Гуманістичне виховання необхідно здійснювати у дусі ідеалів, моралі, знань та світогляду українського народу.

Гуманістичне виховання першокласників розглядається нами як

процес виховання дітей у душі гуманізму, як цілеспрямований процес оволодіння системою узагальнених гуманних уявлень та понять. Гуманні поняття характеризують різноманітні стани людини, в них відображені суттєві сторони гуманних відносин, ставлення людини до інших людей, природи і суспільства.

Виховання гуманних понять розглядається як двосторонній процес, заснований на взаємодії вихователя та вихованців. За таких умов школяр стає не тільки об'єктом виховання, він суб'єктивно йде на зустріч виховним впливам педагога, він їх приймає. Школяр стає не тільки об'єктом, але й суб'єктом власного розвитку й виховання. Відбувається перехід від суб'єктно-об'єктних відносин до суб'єктно-суб'єктних/Ш.О.Амонашвілі, Е.Д.Днепров, О.В.Бондаревська/.

Суттєву роль у гуманістичному вихованні відіграє правильне використання педагогічно-емоційних стимулів, які викликають позитивні мотиви діяльності. Педагогічно-емоційні стимули - комплекс спеціально створених педагогічних емоційно насичених ситуацій, проінтв'язаних виховною ідеєю, які впливають на емоційну сферу школярів, викликають у них емоційний відгук, співпереживання.

Ряд вчених/К.В.Габриловець, А.О.Литвиненко, К.І.Моніч, Л.В.Руднева/ визначають художню літературу як ефективний засіб гуманістичного виховання школярів. А для першокласників особливо значення у цьому процесі набувають українські народні казки. В казкових оповідях відбився світогляд народу, його морально-етичні й естетичні принципи, педагогічний геній, багатовіковий досвід виховання. У змісті казок народ цінує людину не за її соціальним становищем, а за тим, яка вона: добра чи зла, правдива чи підступна, що вона несе своїм існуванням іншим людям. Непереривність виховного значення казок пояснюється їх художніми засобами, які легко сприймаються, добре й надовго запам'ятовуються. На прикладах казкових героїв діти вчать оцінювати свої дії та дії інших. Усі казки повчальні, утврджують якусь моральну істину, розвивають мислення та творчу уяву дітей. Казкові сюжети побудовані на протиставленні та боротьбі добра і зла, обов'язкового утвердження добрих начал, містять яскраві приклади гуманної та антигуманної поведінки, стосунків, які відбиваються у гуманних та антигуманних поняттях. Засуджуючи зло, переборюючи життєві труднощі, казки закликають до перетворення світу на засадах людяності і краси, на засадах гуманізму.

Натомість педагогічна практика засвідчує недостатнє використання вчителями початкової школи казок у виховній роботі з першокласниками. До того ж досить обмежено подані українські народні казки в чинних програмах та підручниках з читання для першого класу.

Аналіз чинних програм та підручників для першого класу допоміг окреслити коло гуманних понять задля подальшого їх формування у першокласників, оскільки програмами передбачено розширення, систематизацію уявлень та понять дітей, збагачення їхнього морального досвіду, поетапність формування знань та виховання, а відтак - і узагальнення вражень з різних джерел, активне й свідоме їх засвоєння, доцільну організацію самостійної діяльності учнів.

Нами було окреслено два комплекси гуманних понять задля формування їх у першокласників: комплекс "ввічливість"/чемність, люб'язність, делікатність/ та комплекс "чуйність"/турботливість, співчуття, милосердя/. Добір казок для виховної роботи з першокласниками здійснювався таким чином, щоб їх тематика, ідейний зміст та сюжет були адекватними гуманним поняттям. До кожного окресленого гуманного поняття добирались декілька казок відповідно до таких вимог: тематичний принцип добору казок, виховна спрямованість їх змісту на гуманні поняття; емоційна насиченість змісту казки/динаміка зображення подій та характерів героїв, прості взаємовідносини між дійовими особами, предметність та зримість художніх образів, емоційність, точність мови та викладу казки, наявність діалогів/.

Стрижнем розробленої методики виховання гуманних понять у першокласників виступила розроблена нами дидактична модель роботи з українською народною казкою. Подана дидактична модель роботи з казкою, спрямована на поглиблення дитячого сприймання та розуміння казок, містить ряд дидактичних засобів, які суттєво впливають на виховання у першокласників гуманних понять, забезпечують поетапне введення у казковий світ. У роботі над дидактичною моделлю були використані доробки А.А.Абдуліної, Л.О.Горбушиної, О.В.Кубасової, О.А.Кермишевої, Н.Н.Павлової, М.Г.Яновської. Модель складається із ряду послідовних взаємозв'язаних шаблів.

Перший шабел. Виразне, емоційно забарвлене читання/розповідання/ казки вчителем, ознайомлення дітей з казкою.

Етапи роботи над виразним читанням казки:

I/підготовчий етап:

а/систематична підготовка, спрямована на удосконалення свого мовлення: систематичні вправи з техніки мовлення/дихання, дикція, голос/, використання досвіду майстрів художнього слова, грамзалису, запис на магнітофонну стрічку власного читання з наступним його прослуховуванням;

2/ безпосередня підготовка до кожного заняття:

а/читання мовчки, з виділенням головної думки казки/чим хочу схвилювати слухачів, що хочу передати, які почуття викликати/;

б/поділ казки за частинами, з'ясування головної думки кожної частини, визначення логічних наголосів, психологічних та логічних пауз, перевірка орфоепічного читання деяких слів за словником;

в/ тренувальне читання: читання вголос усього тексту або окремих частин, виділення підтексту казки;

г/міміка, інтонація/постійне звернення до дітей/, жести, "не грати", а переживати разом з учнями.

Зауважимо, що лексична робота та уточнення окремих слів здійснювалося нами перед читанням казки.

Другий шабель. "Хвилинка тиші" - емоційне переживання дітьми сприйнятого тексту казки.

Третій шабель. Нестимульовані розповіді дітей за змістом казки/вільна словесна інтерпретація почутого, пережитого/.

Центральним у структурі дидактичної моделі був четвертий шабель - робота за змістом казки: I/малювання дітей за змістом казки/стабілізація образів первинного сприйняття у формі малюнка/;

2/відображення сприйнятих дітьми образів у мовленні дітей;

3/повторне читання/розповідання/ казки;

4/аналіз казки, бесіда за її змістом.

П'ятий шабель. Ігрова діяльність за змістом казки.

Ми виходили з того, що гра не повинна перетворюватися у "проговорювання тексту", а бути показом, ілюстрацією емоційного стану інших людей, їх душевних хвилювань. Використовувалися такі ігри: гра-драматизація, гра-пантоміма, гра-жарт, гра проблемно-пошукового характеру.

Шостий шабель. Робота над змістом гуманних понять/виділення та визначення понять/. Прийоми: бесіда, зіставлення, порівняння, узагальнення.

Матеріали контрольних зрізів засвідчили ефективність запропонованої методики, відбулися позитивні зміни рівня вихованості гуманних понять у експериментальній групі першокласників.

Н. МЕЛЬНИЧЕНКО

/м. Івано-Франківськ/

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ-ГУМАНІТАРІВ
ЗАСОБАМИ НАРОДОЗНАВСТВА

Нинішня складна екологічна ситуація змушує всіх працівників школи шукати нових ефективних шляхів виховання в учнів любові до природи, бережливого та відповідального ставлення до неї. Зрозуміло, що викладачі природничих наук мають тут найбільше можливостей. Але вчителі-гуманітарії також прагнуть зробити свій внесок у цю благородну і таку необхідну справу. Зокрема, вчителі літератури, музики, образотворчого мистецтва, народознавства та інші, використовуючи опосередковані можливості своїх предметів, діють на глибинну сферу психіки дітей, формуючи у них високу духовність, екологічну культуру, благородні почуття у ставленні їх до довкілля.

Зрозуміло, що до такої складної та комплексної діяльності у школі майбутнім вчителям-гуманітаріям потрібна спеціальна підготовка. Дієвими засобами підвищення екологічної культури майбутнього вчителя як критерія готовності його до екологічного виховання школярів є:

- тематичні спецкурси, спрямовані на екологічне виховання учнів різного шкільного віку;

- спілкування з природою;

- дотримання і розвиток народних традицій, вивчення та використання народної педагогіки, духовної музики, творів інших видів мистецтва та літератури, пов'язаних з образами природи;

- внесення естетико-екологічного елементу знань в різні курси навчальних дисциплін;

- участь в колективах художньої самодіяльності, спрямованих на пропаганду та вивчення обрядового фольклору. Постановка дитячих опер, балетів, драматичних вистав чи сценок, в яких персонажами є тварини, птахи, комахи, природні стихії і т.п.;

- написання письмових робіт для підготовки студентів до майбутньої викладацької діяльності, виховної та пропагандистської роботи: тематичних конспектів, мінітворів, рефератів, сце-

наріїв народно-календарних свят, конспектів та розробок до проведення батьківських зборів, виховних годин, позанавчальних заходів і т.п.;

- розширене та поглиблене вивчення фольклорного матеріалу /календарно-обрядових дійств, сценок, ігор, пісень, віршів і т.п./;

- участь у виставах і народних святах, пов'язаних з темою природи;

- вивчення народних ремесел, пов'язаних із бажливим використанням природного матеріалу.

В процесі науково-дослідної роботи нами були розроблені спецкурси "Мистецтво та екологія", "Обрядовий фольклор та екологія", які містили таку проблематику: ознайомлення з творами, присвяченими образами природи; з традиціями, що побутують у народі та пов'язані з природою, з народною творчістю.

Для прикладу наведемо тематику занять спецкурсу "Обрядовий фольклор та екологія":

1/ Фольклор як образний літопис і пам'ять людства.

2/ Весна в народних святах і обрядах.

3/ Літо в обрядовому фольклорі,

4/ Весна та особливості її відображення в трудових, весільних піснях і календарних святах.

5/ Зима в духовних традиціях народу.

Так, проведення студентами народно-календарного свята під назвою "Щедрий вечір" мало неабиякий вплив на виховання в них позитивного ставлення до природи. Це свято дійшло до нас з глибокої давнини й несе на собі риси язичництва: обожнювання природних сил, стихій; ставлення до них як до живих істот, наділених незвичайними або людськими рисами і т.д. Протягом свята молодь ходить по селу гуртами /ватагами/ під проводом свого старшини, так званого "Берези", вітає односельців, виконуючи пісні-щедрівки. Тут розігруються гумористичні сценки, наприклад, "Водять Козу" тощо. Зміст виконуваних щедривок та ігор, віншування господарям мають виразне екологічне спрямування. Атмосфера святковості, піднесеність почуттів, веселощі, співи та ігри сприяють легшому засвоєнню навчального матеріалу. Досвід проведення подібних заходів підтверджує: діючи через емоції, використовуючи засоби народознавства, досягаємо певних результатів у формуванні екологічної культури молоді.

М.ОЛІЯР, О.ГОРЕЦЬКА
(м.Івано-Франківськ)

К.Д.УШИНСЬКИЙ ПРО ОВОЛОДІННЯ СКАРБАМИ РІДНОЇ МОВИ НА ОСНОВІ ЗАСОБІВ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Педагогічна система К.Д.Ушинського є одним з повчальних зразків творчого використання традицій народної педагогіки. "Народна педагогіка була не тільки ґрунтом, на якому виросла педагогічна система К.Д.Ушинського, а й самим корінням цієї системи, без якої вона була б позбавлена життя"¹ - відзначила дослідниця творчості К.Д.Ушинського Є.І.Сявавко.

Центральною і провідною у педагогічній системі К.Д.Ушинського є ідея народності навчання і виховання підрастаючого покоління. Народність, на думку педагога, - це своєрідність кожного народу, його особливі риси, що склалися в ході історичного розвитку і в результаті соціальних умов життя. Своїми особливостями кожен народ збагачує всю людськість.

Найбільш яскравим виразом народності є рідна мова. "Мова народу, - писав К.Д.Ушинський, - краший, що ніколи не в'яне і вічно розпускається, цвіт усього духовного життя. У мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина: в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук весь той глибокий, повний думки і почуття голос рідної природи, який відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів"².

К.Д.Ушинський підкреслював виховне і навчальне значення мови. Дитина засвоє не просто слова, але разом з ними безліч понять, думок, поглядів на речі, почуттів, художніх образів, тобто суму реальних знань. Рідну мову К.Д.Ушинський називав дивовижним педагогом, що не тільки вчить, але вчить легко за якимсь дивовижно полегшеним методом.

Мова, для К.Д.Ушинського, - могутній засіб формування і розвитку особистості. З її допомогою дитина оволодіває знаннями, розвиває мислення, спілкується з людьми, збагачується мудрістю народу, його кращими моральними якостями. Великий педагог підкреслював роль рідної мови, усної народної творчості у вихованні патріотичних почуттів, любові до свого народу і його традицій, до його героїчної істо-

¹Сявавко Є.І. Творче використання К.Д.Ушинським традицій народної педагогіки// Педагогічні ідеї К.Д.Ушинського. - К., 1974. - С.157.

²Ушинський К.Д. Твори, т.І, с.271.

ріф і надбань сучасного, до літератури, мистецтва, культури. Слово – вихователь доброти, чесності, гуманності, почуття відповідальності, любові до праці, природи рідного краю, глибоких естетичних почуттів.

К.Д.Ушинський вважав, що навчання рідної мови у початковій школі становить предмет головний, центральний, який органічно входить в усі інші предмети, оскільки визчення будь-якого предмета передається дитині, засвоюється нею і завжди виражається у формі слова. Якщо ж учень не звик вникати у зміст слова, не знає його справжнього значення і не володіє навичками вільно оперувати ним в усному і писемному мовленні, то завжди страждатиме від цього, вивчаючи інший предмет.

Учений багато уваги приділяв змісту і методиці початкового навчання рідної мови і визначив, що таке навчання має три мети, які органічно поєднуються: "по-перше, розвинути в учнях ту природжену душевну здібність, яку називають даром слова; по-друге, ввести дітей у свідоме володіння скарбами рідної мови і, по-третє, домогтися засвоєння дітьми логіки усїєї мови, тобто граматичних її законів у їх логічній системі"¹.

К.Д.Ушинський науково розробив методику розвитку мовлення, тісно пов'язував його з розумовим розвитком дитини. Підкреслюючи, що мовлення людини завжди пов'язане з її думкою, педагог зазначав, що "той, хто хоче розвивати в учня здібність мови, повинен розвивати в нього насамперед здібність мислити"².

У розумінні К.Д.Ушинського, розвиток дару слова відбувається не інакше, як завдяки вправлянню. Він визначає вимоги до вправлень, спрямованих на розвиток мовлення дітей: вправлення повинні бути самостійними, систематичними, логічними, можуть бути усними і письмовими, але усні повинні передувати письмовим.

К.Д.Ушинський відзначав, що розвитку мовлення дитини сприяє вмело підібраний дидактичний матеріал. Яскравим зразком вимог педагога до навчального матеріалу, а також методичних прийомів роботи з ним, стали його підручники "Дитячий світ" та "Рідне слово". Вдало підібраний матеріал підручників сприяє всебічному розвитку мови і мислення дітей, збуджує думку учнів, змушує їх розмірковувати, робити висновки.

¹Ушинський К.Д. Твори, т.І, с.330.

²Ушинський К.Д. Твори, т.І, с.262.

Підручники побудовані переважно на фольклорній основі. До "Рідного слова" К.Д.Ушинський ввів 366 прислів'їв та приказок, 62 загадки, 51 баєчку та жарт, 32 народні казки, 22 народні пісні, 7 скоромовок, власні оповідання та вірші, близькі змістом та формою до народних. З великою увагою ставлячись до української народної педагогіки, у свої книги К.Д.Ушинський включив ряд творів з українського фольклору, зокрема народні казки "Страшна коза", "Ворона і рак", "Хто кирпу гне", а також етнографічно-побутові описи життя українського народу, його свят: обжинки в кінці літа, ходіння з вертепом взимку та ін.

При складанні підручників К.Д.Ушинський звернувся саме до фольклорних джерел, оскільки в них бачив блискучі скарби народної педагогіки і впевнився, що ніхто не здатний "змагатися з педагогічним генієм народу". Добір фольклорного матеріалу зумовлений також однією з вимог педагога до якості дидактичного матеріалу – привабливістю форми повинна бути характерною рисою дитячої книги. Крім того, ідеал людини у фольклорі позначений всіма найкращими моральними рисами: працьовитістю і чесністю, співчуттям до страждань і болю, глибоким патріотизмом і оптимізмом, товариськістю, наполегливим прагненням до знань і краси, що позитивно впливає на розвиток мислення і мовлення дитини, сприяє вихованню її в душі кращих традицій рідного народу.

Відомі висловлювання К.Д.Ушинського про те, що в прислів'ях яскраво відбилосся народне життя зі своїми мальовничими подробицями. Приказки, скоромовки, на його думку, розвивають у дітей чуття до звукової краси рідної мови. Загадки розглядаються ним як "мальовничий опис предмета" і як гарні розумові задачі.

К.Д.Ушинський наголошував на тому, що у творах, усних чи письмових, учні повинні висловлювати самостійні думки. Щоб досягти самостійності у вправлянні дару слова, К.Д.Ушинський радив звертатися до того предмета, про який учень говорить або пише, тобто великий педагог відстоював принцип наочності у навчанні та вихованні. Чудовим матеріалом для розвитку зв'язного мовлення він вважав образи, сприйняті з навколишньої дійсності. Особливо багато уваги приділив К.Д.Ушинський методиці проведення спостережень за природою. Учений вважав, що ці споглядання дають дитині живі враження, перевірені власним дитячим досвідом, зігріті почуттями, а це сприяє розвиткові образного мислення, уяви, мрійливості, а також передачі своїх вражень у мовленні.

К.Д.Ушинський та його послідовники наполегливо обстоювали ве-

личезний виховний вплив природи на естетичний розвиток молодших школярів. Особливо цінним є досвід В.О.Сухомлинського, який, керуючись ідеями К.Д.Ушинського, організував поетичне пізнання дітьми краси і щедрості рідного краю і розвивав нахили до естетичної діяльності /створення казок, віршів/. Він говорив про те, що потрібно так вводити малят у навколишній світ, щоб кожен їх крок був мандрівкою до джерел мислення і мови – до чудесної краси природи.

К.Д.Ушинський вважав, що вчитель повинен навчити дітей слідопомо володіти скарбами рідної мови, через слово вести дитину у сферу духовного життя народу. Кожний твір – це вікно, крізь яке можна показати дітям ту чи іншу грань народного життя. Потрібно збагачувати мову учнів, пояснювати і уточнювати значення слів, які діти не розуміють, вводити в світ поетичних образів народної мови, яка має велику зображувальну і виховну силу. Усяка щира насолода від прекрасного, як зауважує К.Д.Ушинський, є вже сама по собі джерелом морального почуття. Всякий художній твір, який спонукає дитину полюбити моральний вчинок, моральне почуття, моральну думку, виражену в цьому творі, можна вважати моральним, а, отже, таким, який справляє позитивний виховний вплив на дитину, збагачує її душу, відчуття, мовлення.

Для розвитку зв'язного мовлення дитини, на думку К.Д.Ушинського, велике значення має вивчення граматики рідної мови. Дитина приходить до школи, оперуючи значним словниковим запасом, але не вміє правильно висловлювати свої думки. Знання і свідоме володіння граматичними законами мови допомагає в повному обсязі користуватися надбаннями рідної мови, сприяє розвитку мислення і мовлення, привчає дитину свідомо стежити за мовним процесом і керувати ним, тому в процесі навчання рідної мови у початковій школі слід пов'язувати вивчення граматики з розвитком усного і писемного зв'язного мовлення дітей.

У працях видатного педагога-демократа К.Д.Ушинського знайшли своє відображення і вирішення актуальні проблеми виховання підліткового покоління на кращих зразках народної педагогіки, народної творчості засобами рідної мови. Саме завдяки народній мові з покоління в покоління передаються скарби народної мудрості, уявлення народу про ідеал людини, позначений усіма кращими моральними якостями.

Педагогічна спадщина К.Д.Ушинського стала зразком вболівання за долю народу, за розквіт його духовних сил, за процвітання рідної мови.

ВИКОРИСТАННЯ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВСТВА У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Концепція української національної школи утверджує в свідомості освітан нове науково-педагогічне мислення, наявність глибоких і невідворотних процесів у галузі освіти, вищий рівень суспільної думки, визнання культуротворчої функції школи. Середня загальноосвітня національна школа має стати одним з найважливіших чинників відродження народу, виховання в молоді почуттів національної свідомості українців, причетності до творення історії своєї країни.

Головною метою ІУ є "формування і розвиток особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, системових наукових знань про природу, людину, суспільство, почуттями національної самосвідомості, готовою до вибору свого місця у подальшому житті" (Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України. Проект. - Радянська освіта. - 1990., 14 серпня).

Характерною ознакою освіченості людини є ІУ відносно високий рівень педагогічної культури. Тому ІІ формування та розвиток у контексті підготовки шкільної молоді до майбутнього самостійного життя складає актуальну проблему педагогічної науки і навчально-виховної практики.

Складні, часом драматичні процеси теперішнього життя загострили проблему моральності. У підлітковому середовищі, свідомості і поведінці дітей шкільного віку, як у дзеркалі, відображається уся суперечлива ситуація в суспільстві. Хто ми? Яких батьків? Чиї діти? Не кожен зможе дати правильну відповідь на ці вічні питання, бо ще дотепер не знаємо по-справжньому своєї історії і культури. А знати треба, щоб поставити надійний заслін бездуховності, національному нігілізму, історичному безпам'ятству. Саме тому реалізація концепції національної школи потребує використання у навчально-виховній роботі українського народознавства, зокрема етнопедagogіки. Учнів виховувати спадкоємцями народних цінностей, національних традицій і звичаїв, рідної сімейно-побутової культури. Школьна педагогіка завжди орієнтувалась на найгуманніші і найдемократичніші ідеали виховання.

Певні можливості для виховання педагогічної культури майбутніх

батьків і вчителів приховані у викладанні іноземних мов (англійської, німецької, французької та інших), які в останні роки у зв'язку з істотними змінами у відносинах нашої держави із зарубіжними країнами набули чинності основних навчальних предметів, що відзначається у Державній національній програмі "Освіта". Тому пропонується підсилити виховний потенціал предмета "Іноземна мова", а саме: використовувати важливі в ідейному відношенні тексти, поглиблювати і розширювати позакласну роботу. Виховні можливості викладання іноземних мов базуються на формуванні національного світобачення, оволодінні учнями краєзнавчими знаннями і розширенні світогляду учнів, зокрема з питань етнопедagogіки, усвідомлення і розвитку мислення і практичного володіння мовною культурою. Як згадувалось вище, Україна вийшла на шлях незалежності і у багатьох зарубіжних країнах виникає інтерес як до економіки, науки, мистецтва, так і до культури нашого народу. Все більша кількість нашої молоді зустрічається із своїми зарубіжними ровесниками в Україні та за її межами. Якщо в умовах національно-орієнтованого навчання люди, які виростили в монокультурному середовищі, засвоюють суттєві факти, норми і цінності іншої національної культури, їх спілкування з іноземцями могло б послужити засобом пропаганди ідей національної етнопедagogіки.

Отож, звернення до матеріалів краєзнавчого характеру при вивченні іноземної мови в значній мірі розширює виховний потенціал навчального предмету, допомагає його активному засвоєнню, сприяє розвитку у школярів інтересу до свого рідного краю, його природи, історії, культури.

Вивчення краєзнавчого матеріалу стимулює широке використання міжпредметних зв'язків у педагогічному процесі. Звичайно, що на уроці іноземної мови є практично неможливим повне використання багатоманітного краєзнавчого матеріалу. Цей факт є спричиненим його великим об'ємом та обмеженими мовними можливостями учнів. Крім того, специфіка краєзнавчого матеріалу така, що він не може бути відображений в підручниках, що видаються центральним видавництвом. Одним з можливих варіантів вирішення такої проблеми могло б, на нашу думку, стати створення додатків регіонального краєзнавчого характеру. Відрадно, що в Івано-Франківській області при ІПО та Івано-Франківському університеті ім.В.Стефаника вже розроблено методичні поради вчителям німецької та англійської мов щодо використання текстів краєзнавчого характеру.

"Всі ті країни світу, які нині досягли високого злету в своєму розвитку, щедро використовують й використовували у навчально-вихов-

ній роботі школи національні етнопедagogічні традиції. У зв'язку з цим там сміливо поставили й успішно вирішують таку проблему, як, скажімо, в Японії - виховання японця, в Америці - американця і т.д. І таку постановку мети там ніхто не сприймає за якусь "кранолу", бо знає, що виховує конкретну людину, а не абстрактну безликість" (Стельмахович М.Г. Використання традицій народної педагогіки, фольклору та етнографії у роботі первинних організацій педагогічного товариства./Методичні рекомендації/. - ІОВПТУ - 1990 - С.29.). Тому разом з мовою можуть і повинні засвоюватись культурно-етичні норми поведінки, характерні культурним носіям мови, наприклад, правила і норми мовної поведінки (уміння уважно слухати співрозмовника, бути доброзичливим, стриманим, тактовним)

Важливим джерелом виховних цінностей може стати порівняння певних елементів надбань народної педагогіки країни, мова якої вивчається та своєї власної. Наприклад, специфіка мовної поведінки американців така, що важливе місце серед типових зворотів мовного етикету займають вирази подяки, які засвоюються і вживаються американцями уже в ранньому дитинстві майже машинально. Це додає спілкуванню почуття взаємоповаги, теплоти, доброзичливості. І навпаки, невміння своєчасно адекватно виразити подяку може порушити спілкування, вплинути на взаємовідносини співрозмовників. Одним словом, американці вміють дякувати. То ж, при перекладі цілого арсеналу засобів вираження подяки на іноземній мові, варто відшукувати відповідні еквіваленти в українській мові, не цурачись виразів типу "гречно дяку", "вельми вдячний".

На уроках іноземної мови варто дотримуватись принципу поєднання народного та національного із загальнолюдським та інтернаціональним, бо саме цей принцип найповніше виражає суть етнонаціонального аспекту формування особистості, представляючи її у властивій для неї національній системі.

В зв'язку з тим, що у педагогічному процесі сучасної загальноосвітньої школи широко використовується українське народознавство, певні його елементи, які репрезентують педагогічну культуру нашого народу, доцільно внести до тематики типових бесід з іноземних мов. Це, зокрема, стосується тих елементів національної культури, які, з позицій української етнопедagogіки, є ефективними засобами виховання: загадки, поговірки, приповідки, казки, легенди, пісні тощо.

Використання елементів народознавства в ролі предмета спілкування з іноземцями має свої лексичні особливості (наприклад, деякі слова, зокрема діалекти, не мають точного перекладу). Тому використання

Їх в монологічному та діалогічному мовленні також сприяє підвищення мовної культури молоді. Варто зауважити, що програмова тематика бесід з іноземної мови передбачає використання надбань етнопедagogіки і дає змогу ввести певні теми з курсу "народознавство" у курс "іноземні мови". Наприклад, при вивченні теми "Учень та його оточення" доцільно запропонувати творчі роботи "Найближчі нам люди", "Традиції в моїй сім'ї", "Де найкраще місце на землі", "У дружбі - сила". Тема "Моя Батьківщина" служить передумовою для інших бесід на такі теми, як "Вулиці мого міста", "Народні символи, національні символи, національна символіка", "Україна в зв'язках з іншими народами", "Традиції та звичаї українців", "У Різдвяну ніч" тощо. Перелік тем можна, звичайно, продовжити і урізноманітнити. Зрозуміло, що обмеження мовного потенціалу на іноземній мові є своєрідним бар'єром, але це не повинно лякати творчого вчителя.

Бо хіба не прикро, що часто вчитель-випускник факультету іноземних мов, чудово володіючи мовою, знає краще історію країни, мову якої він вивчав, ніж свою власну.

Стосовно змісту навчання вчитель повинен, перш за все, добре знати зміст підручника. Його творчість повинна передбачати вміння пов'язувати тематику усного мовлення і читання із ситуаціями повідомлення. Для цього треба вміти актуалізувати наявний в підручниках матеріал, підбирати додаткову інформацію для читання і аудіювання, співвідносячи її з реальними умовами. Адже, позитивних результатів можна досягти лише тоді, коли вчитель оцінює не тільки знання школярів, а й їхні моральні вчинки.

Різнорічними можуть бути не тільки теми усних повідомлень, але й інші види робіт на уроці іноземної мови: бесіди, рольові ігри, різні види інсценізації, конкурси та вікторини. При цьому слід велику увагу звертати на змістовність, емоційність занять. При оцінюванні результативності роботи беруться такі критерії: рівень і глибина знань дітей про моральні норми відносно у суспільстві та колективі; знання родоводу і традицій свого народу; дієвість набутих знань і сформованість переконань у поведінці.

"Всяк повинен взнати свій народ, - говорив Г.С.Сковорода, - а в народі пізнати себе. Чи ти українець? Будь ним... Чи ти поляк? - Будь ним. Чи ти німець? Німеч. Чи ти француз? Французуй. Чи ти татарин? Татаруй. Все добре на своєму місці і в своїй нірі, і все непідмінено не по своєму роду" (За кн. Горленко В.Ф. Нариси з історії української етнографії. - Київ, 1964. - С.131.).

РЕГІОНАЛЬНІ ПОСІБНИКИ І ЇХ РОЛЬ У ВИВЧЕННІ КУРСУ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Завдання українознавства як шкільного предмету - дати учням знання, практичні вміння й навички з історії, етнографії, національної культури, громадського, родинно-побутового і виробничого життя. Зважаючи на принцип зв'язку освіти з життям, з природним, соціальним, виробничим, культурним довкіллям, серед якого живуть школярі, українознавство не може й не повинно бути повністю уніфікованим для всіх регіонів України курсом. Кожен його розділ має передбачити використання місцевого матеріалу, для чого треба відводити в програмах відповідну кількість часу. Автім, сказане стосується будь-якого предмету навчального плану загальноосвітньої школи.

У зв'язку з цим постає проблема інформаційного забезпечення педагогів та учнів. Потрібних знань майбутній педагог у вузі не одержує, і це не просто зробити, бо ж далеко не завжди наперед відомо, де саме він працюватиме після закінчення вищого навчального закладу. Потрапивши до конкретної місцевості, молодий учитель часто не знає її природних умов, економіки, культурних традицій, побуту й звичаїв, народних художніх промислів.

Допомогти вчителю у вирішенні цієї проблеми можуть регіональні посібники, адресовані як йому, так і учням. При цьому виникає декілька принципових питань, що вимагають вирішення.

1. Визначення меж регіону, для якого треба готувати посібники.
2. Встановлення змісту й тематики посібників, їх кількості.
3. Уточнення адресності посібників (для учнів якого віку призначаються).
4. Підбір авторів.

Чи не найскладнішою проблемою є вишукування коштів, але це виходить за межі даної теми.

Що стосується меж регіону, то, на наш погляд, найдоцільніше брати до уваги історико-етнографічні території (Гуцульщина, Покуття, Слобожанщина, Поділля, Полісся тощо). Де втрачено виразні регіональні історико-етнографічні особливості, доцільно керуватись адміністративно-територіальним поділом. Гуцульська освітянська рада прийняла за умовні межі Гуцульщини територію Верховинського, Вижицького, Косівського,

Надвірнянського, Путильського і Рахівського районів та м. Яремче, що належать до трьох областей.

Тематика посібників впливає як з навчального плану, так і з особливостей даної території. Що стосується Гуцульського регіону, то передбачено створити й видати насамперед такі посібники:

1. Книга для читання про Гуцульщину „Плаї“.
2. Хрестоматія гуцульського фольклору „Флояра“.
3. Мала історія Гуцульщини.
4. Природа і господарство Гуцульщини.
5. Гуцульські художні ремесла в школі.
6. Словник гуцульських говірок.
7. Літературний довідник Гуцульщини.

Орієнтовно такий комплекс посібників може підійти для будь-якого регіону з урахуванням специфіки кожного з них.

Першим і в певному розумінні слова універсальним посібником є книга для читання „Плаї“. Перед нею поставлено два завдання перше – ознайомити школярів середніх і старших класів з кращими зразками художньої літератури, присвяченими гуцульській тематиці, друге – дати якомога повніше уявлення про цей неповторної краси край. Ось яка структура цієї книжки, з яких розділів вона складається.

1. Верховино, світку ти наш. Тут уміщено художні твори та нариси 18 авторів про природу Гуцульщини, піднімаються проблеми екології Карпат.

2. Від первовіку до сучасності. У цьому розділі вміщено твори або уривки з них, у яких відображена історія краю. Вперше висвітлюються такі події, як Гуцульське повстання 1920 року, виникнення і трагічна доля Карпатської України в 1938–1939 роках, боротьба УПА, репресії нацистського та комуністичного режимів. Серед авторів – Р. Андріяшин, С. Вінценз, В. Гренджа-Донський, А. Крушельницький, Марія Остромира, Р. Іванчук, І. Франко та інші.

3. Труди горянина. Розділ знайомить крізь призму літературних творів з найхарактернішими заняттями гуцулів, пов'язаними з тваринництвом та лісовим господарством. Серед інших тут уміщені твори М. Коцюбинського, В. Лепкого, С. Пушика, Г. Хоткевича, Р. Яримовича.

4. Душа верховинця. У творах цього розділу зображено духовний світ гуцулів, їх звичаї, свята, повір'я, легенди. Використано праці І. Воднарчука, М. Влад, В. Вовк, Ю. Федьковича, В. Шухевича та ін.

5. Творці краси. Це художні розповіді про деяких найвидатніших майстрів гуцульського народного мистецтва. Учні

знайомляться з поетичними та прозовими творами В. Герасам'юка, М. Карпенка, В. Качкана, О. Стрілець та інших авторів.

6. Люблю тебе, Гуцуліє! Розділ містить дуже емоційні поетичні твори, що висловлюють любов до цього краю, Ю. Воршош-Кум'ятського, О. Кухти, О. Луцького, Д. Павличка, П. Плитки та ін.

7. Розділ „Дослідники і просвітителі Гуцульщини“ знайомить з такими визначними постаттями, як С. Витвицький, М. Вахнюк, Л. Гарматій, В. Гнатюк, М. Колцуняк, К. Лисинецька, М. Ломацький, П. Шекерик-Доників, В. Шухевич. Тут даються відомості й про гуцулів у діаспорі, їхні організації, видання тощо.

Словничок гуцульських діалектизмів охоплює близько 400 лексем. Завершується книга для читання довідниками про авторів. Їх 62, причому з 54 із них учні знайомляться вперше, оскільки вони не внесені до програми. Отже, книга значно розширює літературний кругозір школярів. Посібник може бути використаний на уроках різних предметів – українознавства-гуцульщинознавства, літератури, історії, в позакласній роботі та для самостійного читання.

Матеріали, вміщені в „Плаї“, переконливо утверджують, що Гуцульщина була й застається невід'ємною частиною великої української землі, яка впродовж багатьох віків перебувала в чужинецькій неволі. Як у цьому, так і в інших регіональних посібниках недопускається й натяку на сепаратизм і через виховання любові до рідного краю плехється патріотичне почуття свідомого українця.

Книга для читання зорієнтована не на пасивне сприйняття матеріалу. Вона містить поради й завдання, спрямовані на залучення школярів до активної збирацької, пошукової, а в окремих випадках навіть до доступної учням дослідницької роботи (виявлення й опис пам'яток природи, історії, культури, вивчення звичаїв і традицій, запис фольклору тощо).

Посібник – хрестоматія гуцульського фольклору також має подвійне, а навіть потрійне завдання. Перше – ознайомлення школярів з різними фольклорними жанрами (прислів'я, казка, легенда, переказ, коломийка, співанка-хроніка, коліскова тощо), друге – показати, як у цих уснопоетичних творах відбивається в усій багатогранності життя гуцулів (природа, історія, побут, міжлюдські стосунки, соціальні проблеми); нарешті, третє завдання – підпорядкувати весь матеріал хрестоматії меті розкриття головних ідей гуцульської – а через неї й української взагалі – етнопедагогіки.

Важливо, щоб до підготовки посібників були залучені як висококваліфіковані науковці, так і методисти та вчителі-практики. Це повинно стати справою не лише ентузіастів, а й державною.

Л. ПЛЕТЕНИЦЬКА
(м. Івано-Франківськ)

НАРОДНА МАТЕМАТИКА ЯК ЗАСІБ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ДО НАРОДОЗНАВЧОЇ РОБОТИ

Аспект використання народознавчого матеріалу з математичним змістом випущений з поля зору, як науковців, методистів так і практичних працівників дошкільних закладів. Це безперечно вплинуло на рівень професійної підготовки педагогічних кадрів до народознавчої роботи з математики в дошкільному закладі.

Критичний стан готовності студентів до народознавчої роботи з народної математики змусив нас розробити систему підготовки студентів до народознавчої роботи в дошкільному закладі. Для проведення фахової готовності студентів до народознавчої роботи ми ввели в систему підготовки елективний народознавчий курс "Народна математика як засіб підготовки студентів до народознавчої роботи в дошкільному закладі". Програма курсу складалася з спецкурсу в обсязі 18 годин та спецпрактикуму - 16 год. Конкретна форма програми елективного курсу окреслила основні функції навчального документу. Вся робота курсу велася в трьох напрямках: народознавча, методична, психологічна підготовка.

На лекціях із спецкурсу майбутні вихователі знайомилися з теоретичними засадами народної математики, впровадженням елементів народної математики в навчально-виховний процес дошкільного закладу, методикою ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з народознавчими поняттями математичного змісту; вони вивчали і уточнювали зміст таких понять як народознавство, народна педагогіка, народна математика, старовинні математичні поняття та терміни: народні способи лічби та вимірів, народні одиниці вимірювання тощо. Лекції мали не лише інформативний зміст, але й наочно-ілюстративний: показ народних способів вимірювання, народних гуцульських цифр, народних виробів ремесел з геометричним візерунком /вишивки, шкатулки, писанки, ліжники, елементи національного одягу та інші/, демонстрація в дії народних приладів вимірювання /безмін, кантор, шаньки/.

До семінарських занять спецкурсу студенти готували теоретичний матеріал про математичне письмо, народні одиниці вимірювання,

прилади вимірювання, добирали словесні засоби народної дидактики з математичним змістом, зокрема, лічилки, народні задачі, задачі-жарти, прислів'я та приказки, вироби народних ремесел та промислів як засіб засвоєння дітьми уявлень про форму і величину, народні ігри з математичним змістом, з'ясовували значення збирання та доцільність впровадження в навчально-виховний процес дошкільного закладу елементів народної математики. В ході підготовки до семінарських занять з спецкурсу передбачалося конспектування літератури, опрацювання тезами математичних посібників, робота з архівними матеріалами, написання рефератів.

На практичних заняттях з спецпрактикуму за допомогою методів ситуативного моделювання, мікрорекламання, дидактичних та ділових ігор, вправ відпрацьовувалися вміння та навички використання елементів народної математики в навчально-виховному процесі, необхідних для проведення народознавчої роботи в дошкільному закладі. Теоретичні знання, які студенти одержували на лекціях з спецкурсу та закріплювалися на семінарських заняттях, надалі реалізувалися в спецпрактикумі /на практичних та лабораторних заняттях/.

В зв'язку з відсутністю відповідної методичної літератури, особлива увага приділялася збагаченню педагогічного арсеналу: словнику старовинних математичних термінів; довіднику з текстами дидактичних ігор, альбому зі зразками - ілюстраціями старовинного математичного письма, стародавніх приладів вимірювання та зважування; добірці зі зразками усної народної творчості з математичними поняттями, які використовувалися під час педагогічної практики.

Так, словник старовинних математичних термінів в окремих студентів включав тлумачення більше 60 забутих термінів народної математики. До кожного практичного та лабораторного заняття пропонувалися інструкції, схеми, зразки послідовного виконання завдань. Так, добірка усної народної творчості впорядковувалася студентами за певними правилами. Прислів'я та приказки класифікувалися відповідно математичним уявленням дошкільників. Нові терміни народної математики, які поповнювали список засвоєних математичних понять дітьми, описували за поданою схемою: народне математичне поняття, уривок з казки, словесні

засоби народної дидактики, прийоми ознайомлення дітей з даним терміном.

Індивідуальності творчості вимагали від студентів такі завдання як класифікація народних ігор та розробка авторських дидактичних ігор на засвоєння дітьми математичних понять, складання казок для дітей про старовинні математичні поняття, систематизація народних математичних понять, які доступні дітям старшого дошкільного віку та відповідають їхнім віковим й індивідуальним особливостям.

Оскільки будь-якому виду діяльності вчать в процесі самої діяльності, то студенти систематично виконували індивідуальні завдання: склали книжки - саморобки, оформляли необхідну наочність для ознайомлення дітей з народними мірами та способами вимірювання. У такий спосіб активізувався на заняттях спецпрактикуму теоретичний мінімум спецкурсу, для забезпечення практичного засвоєння вмій та навичок, необхідних у ході народознавчої роботи в дошкільному закладі з народної математики.

В елективному курсі було реалізовано принцип міжпредметних зв'язків та принцип єдності теорії та практики. До того ж, усі мікротеми курсу відповідали темам програми з методики формування елементарних математичних уявлень та методики ознайомлення дітей з українським народознавством в дошкільному закладі, тобто зміст навчання студентів мав безпосередньо фахову спрямованість.

Практична значущість елективного народознавчого курсу в тому, що він сприяв професійно-педагогічній підготовці студентів до народознавчої роботи в дошкільному закладі та формуванню вмій та навичок щодо ознайомлення дітей дошкільного віку з народознавчими поняттями математичного змісту. Знання й вміння, здобуті майбутніми вихователями в процесі елективного курсу, вкрай знадобилися їм в практичній роботі під час педагогічної практики, полегшили організацію народознавчої роботи з народної математики.

Відчутним доробком студентів в процесі читання елективного курсу було складання під нашим керівництвом експериментальної програми навчання дітей старшого дошкільного віку елементами народної математики "Бабусина математика", яку апробували під час проходження педагогічної практики.

Другий етап системи підготовки студентів до народознавчої роботи в дошкільному закладі - підготовка під час педагогічної практики. Задля цього нами були розроблені методичні рекомендації для студентів щодо апробації програми "Бабусина математика" відповідно до кожного розділу.

Останній етап роботи передбачав активну реалізацію принципу міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків. Основними напрямками встановлення міжпредметних зв'язків виступили: збагачення рівня професійної готовності студентів теоретичними знаннями з дисциплін психолого-педагогічного циклу та систематизація і вдосконалення вмій та навичок на базі спеціальних методичних дисциплін. Необхідні теоретичні знання для народознавчої роботи студенти переважно черпали з таких дисциплін як українознавство, історія педагогіки України, педагогіка, психологія, дошкільна педагогіка, вікова психологія.

Систематизація і вдосконалення професійних вмій та навичок відбувалася в ході занять з методики ознайомлення дітей з українським народознавством у дошкільному закладі, методики розвитку рідної мови, методики навчання української мови в дошкільних закладах, теорії та методики керівництва зображувальною діяльністю дітей, методики формування елементарних математичних уявлень та інших. Зміст окремих психолого-педагогічних дисциплін ми доповнили теоретичними знаннями про народну математику, а спеціальні методичні дисципліни - окремими темами.

Формування професійної готовності майбутніх вихователів до народознавчої роботи значно підвищується за умови системності навчально-виховних впливів у процесі поетапного навчання: впровадження в навчальну діяльність вузу елективного народознавчого курсу з народної математики, розробка і апробація системи підготовки студентів в ході педагогічної практики, вдосконалення процесу викладання психолого-педагогічних та спеціальних методичних дисциплін на засадах встановлення міжпредметних зв'язків.

ГРА ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ

Сьогодення потребує ґрунтовного перегляду життєвих, духовних цінностей. Йдеться про збереження культурної спадщини українського народу, зокрема української мови на території України.

Дитині з народження притаманна здатність засвоювати мову, а потім і говорити. Про це свідчить фізіологічна сформованість мозку, нервової системи, органів чуття, артикуляційного апарату. Вже дворічна дитина починає спілкуватися з тим, хто її оточує, за допомогою мови. Важливим для подальшого мовлення є значуща для дитини діяльність. Виходячи з цього, передбачаємо, що українське мовлення дошкільника можна розвивати в усіх видах діяльності і насамперед у найбільш близьких його психологічним особливостям - у грі.

Усне мовлення має свої особливості. Це - інтонація, темп, виразність, емоційність, забарвленість, імпровізованість, своєрідність. Воно спонтанне і "без чернетки, зразу в готовому варіанті" /М.І.Щерба/. Складовими його є міміка, жести, пауза, погляд, вираження почуттів. Це "живе" мовлення. Значить, воно виражає всю гаму почуттів людини: образу, гнів, незгоду, гордість, радість, сміх, усмішку, милосердя і т.д. Воно передбачає прямий або опосередкований контакт із співрозмовником або слухачем. І тільки згодом усне мовлення можна характеризувати за лексичним запасом, граматичними конструкціями, наголосом, орфоепією, імпровізацією, дохідливістю, логікою викладу думки. "Яка мова - таке й мислення", - говорять про промовця.

У зв'язку з особливостями усного мовлення, важливе значення має підбір методів і прийомів для його розвитку у дошкільників. Тут перевагу слід віддати і прийомам, які передусім спрямовані на спілкування, а це зокрема можуть бути ігри різного типу, не кажучи про дискусії, описи, бесіди, читання художніх творів, ознайомлення з фольклором, народними традиціями, звичаями, побутом, національним костюмом і т.д.

Особливо слід сказати про ігри, які вправляють дітей у мовлення. Це так звані настільні мовні ігри. Ось як, приміром, має

...проходити гра з такими мовними завданнями: вправляти дітей у вживання родового відмінка множини. Дітям роздаються картинки, на яких зображенні, наприклад, один гусак і троє поросят, дві вівці і чотири корови, семеро кошенят і одне цуценя... Вихованці обмінюються картинками, поки у кожного не буде по десять картинок кожної назви. Завдання дітям: скажи, хто у тебе? Скільки їх? Поділися з товаришем так, щоб у вас картинок стало порівну. Часто дітям дається завдання доповнити випущене слово в реченні. Таким чином дитина оволодіває навичками засвоєння слів співучасника гри, сама стає повноправним співучасником занять. Під час гри діти закріплюють вивчене, одержують багато цікавих відомостей, які розвивають їхню мову, поповнюють словниковий запас. Гра тренує мислення, впливає на емоції учнів, сприяє виробленню кмітливості, вмінню швидко застосовувати загальні положення до конкретних фактів і таке інше.

Особливе місце у розвитку мовлення відводиться рольовій грі та її співучасникам - лялькам. Гра з лялькою розвиває кмітливість та збагачує дитячу річ. Діти граючись з лялькою, багато розмовляють з нею, а також між собою. Гра з лялькою дає дітям багато радощей, яскравих емоційних переживань.

Велике значення для розвитку мовлення, в дитячих садках, віддають дидактичним іграм. Це чи не найкращий засіб як закріплення знань, одержаних на заняттях, так і прямого навчання. Сприймання дитиною поданого в цікавих ігрових формах розумового завдання підвищує активність думки, що сприяє продуктивності пізнавальної діяльності. У процесі дидактичної гри сенсорний розвиток дошкільників здійснюється у нерозривному зв'язку з розвитком логічного мислення, вмінням висловлюватися про те, чим діти оперують, тобто що вони розглядають, обстежують, зіставляють, аналізують.

Ігри за народними традиціями. В цій грі ми маємо чудовий виховний момент, вона становить своєрідну школу етики і естетики, завдяки грі формуються поетичне мислення, мистецькі смаки. Невеликі діалоги дійових осіб сприяють розвитку мовлення, вміння говорити українською мовою. Граючись, діти вивчають лічилки, скоромовки, віршовані тексти, оволодівають першими елементами грамотності. Таким чином через традиційні народні ігри відроджується культура рідного народу, входять у життя прадавні ігри дітей, розвиває творчі нахили малюків, спонукає їх до пізнавальної активності. А це і є запорукою виховання любові до рідної української мови.

І. САВЧУК
(м. Івано-Франківськ)

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ ТА ЗАСОБІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПЕДАГОГІКИ В МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВ

Позитивним прикметом виховної діяльності педагогів у сучасній школі є те, що вона ґрунтується на здобутках не тільки наукової педагогіки, але й народної. Завдяки цьому завняли істотних змін наші погляди на суть виховання, його мету і завдання, педагогічні засоби, методи, організаційні форми тощо.

У системі освітньо-виховної діяльності школи чільне місце посідає проблема морального виховання учнів, яка в наш час набула особливої актуальності. Її практичне розв'язання потребує широкого використання найрізноманітніших педагогічних засобів, які пропонують як офіційна, так і народна педагогіка. Неоцінна значимість останньої полягає в тому, що у моральному вихованні вона пропонує найдоступніші педагогічні засоби і тим самим сприяє подоланню труднощів, що виникають у ньому, зокрема, у засвоєнні моральних категорій.

Система ідей української етнопедагогіки у значній частині зосереджена у так званій "неписаній книзі народу". Та в наш час чимало її сторінок складають писані твори (наукові, науково-популярні, публіцистичні та інші). Серед інших невичерпним джерелом етнопедагогічних ідей є художня література українських письменників. Їх широке використання у виховній практиці зовсім необхідне.

Оволодіння моральними поняттями, принципами, нормами та правилами поведінки складає важливий етап виховного процесу. За своєю природою ці поняття є надзвичайно складними для розуміння і засвоєння. Тому не дивно, що навіть освічені люди далеко не завжди глибоко усвідомлюють і можуть роз'яснити суть того чи іншого морального поняття (наприклад, таких, як честь, совість, милосердя, співпереживання, доброзичливість та інших). А щодо учня, особистість якого тільки формується, то засвоєння ним цих категорій, як правило, супроводжується великими труднощами. Це стосується, передусім, учнів молодшого шкільного віку, у яких слабо розвинене абстрактне мислення.

Існує два головні шляхи оволодіння моральними поняттями. Один із них - це наукове тлумачення (наприклад, визначення поняття "мораль"). Другий шлях - це їх інтерпретація через конкретні факти,

ситуації, акти поведінки і т.п. Інакше кажучи, перший шлях пролягає через науку, другий - через художні засоби.

Педагоги не безпідставно вважають, що найсприятливіший для оволодіння моральними поняттями період в житті людини співпадає з дошкільним дитинством та молодим шкільним віком. Діти цих вікових категорій мислять конкретно-образно. Головний шлях оволодіння моральними поняттями ста нормами - це використання конкретних ситуацій, виражених художніми засобами. Цим, очевидно, пояснюється потяг дошкільників і молодих школярів до казок, мультфільмів та інших дитячих художніх творів оволодіння якими дає уявлення про моральні поняття, норми та правила поведінки.

Враховуючи це, у реалі ефективного засобу формування моральних понять у дітей та підлітків можуть бути використані високохудожні твори письменників-педагогів.

Немало педагогів, що займалися літературною творчістю і писали для дітей є вихідцями з Галичини. Серед них: Марійка Підгірянка, Ольга Дучинська, Костянтин Малицький та інші. Цікаві педагогічні ідеї знаходимо також у творах М. Коцюбинського, Ф. Федьковича, В. Винниченка, Леся Українки, Марка Черемшини, Н. Устияновича і т.д.

Художній твір є своєрідним "підручником з етнопедагогіки", який через конкретний літературний факт дає уявлення про народний виховний ідеал, справляючи духовно-моральні, інтелектуальні та естетичні цінності, шляхи та засоби оволодіння ними. В художній літературі знаходимо постановку найрізноманітніших педагогічних проблем, а деколи і їх вирішення.

З огляду на проблему морального виховання учнів особливої уваги заслуговують твори для дітей, написані Костянтином Малицьким. Ці твори є дуже різноманітні. Але те, що їх об'єднує в єдине ціле, - це любов до своїх героїв, до хлопчиків і дівчаток, які живуть, радіють життю, роблять помилки, вчать на цих помилках, ростуть і стають дорослими людьми з набутим власним життєвим досвідом. У творах Малицької, як і у інших письменників-педагогів, провідними є ідеї добра, вірності, чесності, справедливості, тобто ті загальнолюдські моральні цінності, що є неперехідними. Письменниця пам'ятає, що її твори для дітей, а не тільки про дітей. Тому, орієнтуючись на їх конкретно-образне сприймання світу із його такими складними для дитини явищами та процесами, на прикладах з життя своїх "наших героїв" вчить пізнавати найважливіші моральні категорії: добра і зла,

чесності і підступності, любові і ненависті тощо.

Розглянемо докладніше збірку Костянтини Малицької "Малі герої". Ця збірка користувалася чи не найбільшою увагою і любов'ю серед читачів у нинішньому. Стох варто з нею ознайомитись, щоб пильно використати для нашого сьогодення.

Наприклад, в оповіданнях "Урятувала", "Найменший", "Болгуз" провідне місце посідає ідея самопожертви заради життя і щастя іншого. Так, в останньому творі хлопчина Марко ні хвилини не роздумуючи, кидається рятувати свого товариша Стефка, який кілька хвилин перед тим обравав його, називавши болгузом дитя за те, що Марко не купався у Дністрі, з якого "другий лиш день, як опала повінь". Коли загроза смерті, у вигляді гманого хвилею сплаву, нависла над Стефком, то Марко "ниття кидається в воду і правцем до місця, де зчез товариш". Рятуючи товариша, а самого ледве урятували керманічі. Малий абиточник Стефко зрозумів, що той, кого він прозивав "болгузом" - справжній герой.

В оповіданні "Мість" письменниця описує ситуацію із шкільного життя, коли, керуючись лиш чагом понести, дівчинка Людвіка Вірляківна зводить нанівець роботу подруги Зони Мірської. Але Зона знає не трінає на товаришу. Коли доля розпорядилася так, що у її руках опинилася загублена торбинка Людвіки, то вона не скористалася цим, щоб відінстити, а зелямодумно вибачила подрузі та принесла їй згубу.

А хлопчина - герой оповідання "Порохівня" - не ніг допустити того, щоб несправедливо покарали невинного. Тому малий Орко, побачившись покарання, все х чесно признається у вчиненій шкоді. Ба це було б недобро і нечесно а його боку, щоб за нього страждали невинні.

У малого гуцулика з одноіменного оповідання можна повчитися вміння зберігати власну гідність і гідність свого народу у скрутних ситуаціях.

У Бориса, героя оповідання "Задля науки", можна навчитись старанності, впертості і наполегливості на важкому шляху пізнання науки.

Ці та інші герої оповідань К.Малицької привабляють юного читача і запан'ятовуються. Дуже добре, якщо дитина, читаючи такі життєві нариси, написані легков, доступною мовою, сприйме їх не тільки розумом, а й душею. Тоді в її серці зостанеться хоч крапля того добра, милосердя і щирості, що вкладає у свої витвори письменниця.

Письмениця-педагог С.Русова ще на початку ХХ століття радила якнайширше у виховному процесі "користуватися народною літературою: казками, піснями, старовинними оповіданнями, поемами, легендами, історичними піснями; апочатку краще вживати свій рідний народний матеріал..." Ідеї етнопедагогіки черпаються із багатозного джерела народної моралі, а саме часті, совісті, гідності, працельності, порядності, справедливості - цих та багатьох інших моральних якостей, що здавна засвоїв народ і передавав із покоління а покоління, які знайшли відображення у різнобарвних вірцях усної народної творчості. Зокрема, прислів'я і приказки - ці короткі ялучні вислови, що якнайтісніше пов'язані із побутом, способом життя та характером взаємовідносин у сім'ї, колі друзів і т.д. - є цікавим і своєрідним засобом виховання. Це на одне джерело етнопедагогічних ідей. Вони є узагальненою пан'яттю народу, висновками з життєвого досвіду, який дає можливість формулювати погляд на етику, мораль. Це своєрідний звід правил, якими людина має користуватись у повсякденному житті. Прислів'я та приказки рекомендують чи застерігають, сквалють або засуджують, - словом повчають, виховують, бо за ними стоїть досвід та авторитет багатьох поколінь.

Згадаймо хоча б такі широкоживані прислів'я та приказки як: "Не одежа красить людину, а добрі діла"; "Хто чисте сумління має, спокійно спати лягає"; "Не роби конусь, що собі не мило"; "Ного собі на зичи, і другому не хадай"; "Чуже переступи, га не займи"; "Менше вкусни, швидше ковтнеш"; "Не копай другому чми, бо сам упаде"; "Посієв аччюк, виросте зичка"; "Спершу треба розсудити, а тоді робити" тощо.

Етнопедагогіка сприяє прилученню до народних традицій, а також пізнання джерел мудрості і благородства наших предків, виховання любові до рідної землі і до людей, які живуть на ній.

Літературні твори українських письменників-педагогів, а також прислів'я та приказки - ці золоті зернята народної мудрості, маленькі, але дорогоцінні, - слухать і слухитимуть справі морально-етичного виховання дітей й підлітків, учнів сучасної школи.

Досвід вартий уваги нагромаджено у Рокивській, Уторопській, Яворівській, аколах І-ІІ ступенів, Косівського району, а також СШ № 18, а школі-лицей Прикарпатського університету ім.В.Стефанька, гімназії, що а м.Івано-Франківську. З ним варто ознайомитись і творчо використовувати у інших навчально-виховних акладах.

ВИХОВАННЯ В УЧНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

В умовах розбудови незалежної держави основне значення набуває рівень національної самосвідомості народу. З зв'язку з цим виховання національної самосвідомості у молоді, на сьогоднішній день, має дуже актуальне значення.

Вдійснення виховання національної самосвідомості у молоді можливе багатьма шляхами, одним з яких може бути залучення школярів до національної культури, народних промислів та художньо-прикладного мистецтва.

Україна завжди славилася декоративно-прикладним та ужитковим мистецтвом. Воно з сивої давнини супроводжувало побут українців.

Навчання учнів національним народним промислам та художньо-прикладному мистецтву, з одного боку, дає змогу формувати і розвивати у них національну самосвідомість, любов до самобутньої української культури, гарний художній смак, а з другого, - відродити старовинні творчі традиції на основі трудового багатовікового народного досвіду.

досвід школи та наші спостереження показали, що для прилучення учнів до національної культури, народних промислів та художньо-прикладного мистецтва найбільш придатними з них можуть бути: художнє випалювання, різьблення по дереву, кераміка, художнє вишивання, килимарство, мосяжництво, карбування по металу. По-перше, - це найбільш характерні народні промисли для українського народу, по-друге, ці види художньо-прикладного мистецтва та народних промислів найбільш доступні для оволодіння школярами і не потребують дуже складного обладнання та багатьох дорогих матеріалів.

Художнє випалювання-одне з найдавніших способів художнього оздоблення предметів побуту та деталей житлової архітектури на Україні. Техніка його нескладна і в минулому на Україні набула широкого застосування. У школах випалювання можна використовувати для прикрашення речей, які учні роблять з дерева. Це можуть бути ложки, миски, рамки, стільці та інше.

Різьблення по дереву-найпоширеніший вид українського національного декоративно-прикладного мистецтва. Художнє різьб-

лення по дереву широко застосовується, насамперед, як декоративна прикраса на предметах домашнього вжитку: на скринях, столах, полицях, тарелях, ложках та інше.

Навчання художньому різьбленню легко здійснювати в умовах шкільних навчальних майстерень. Воно дуже заохочує учнів до знайомства та оволодіння національним художньо-прикладним мистецтвом.

Кераміка на Україні відома з давніх часів і веде свій початок з часів Київської Русі. У XIII столітті на Гуцульщині були постійні керамічні виробництва.

Кераміка за технологією є дещо складним видом народного промислу, тому йому можна навчати учнів у тих випадках, коли шкільні навчальні майстерні можуть бути відповідно обладнані та виконані всі необхідні умови охорони праці. Сьогодні деякі школи Києва та інших міст України вже мають певний досвід з цієї роботи.

Якщо в школі немає необхідних умов для роботи з керамікою і учнів неможливо практично ознайомити з технікою виготовлення керамічних виробів, всеодно необхідно для поширення їхнього кругозору їм розповідати й демонструвати натуральні вироби, діафільми та кінофільми про українську кераміку.

Художня вишивка - традиційний вид народної творчості на Україні. Вишивка набула великого поширення в художньо-декоративному оздобленні інтер'єрів українських житлових будинків, на таких ужиткових і декоративних предметах побуту, як подушечки, рушники, скатертини, покривала, гардини, занавіски, хусточки, на чоловічих сорочках та жіночих блузках.

Кожний район, кожне село України мають свої характерні малюнки вишивального орнаменту, а також властиву кожній місцевості кольорову гаму орнаментальних оздоб.

Вже в школі можна вивчати на уроках праці історію вишивки, її види. При її допомозі можна знайомити учнів з українським національним костюмом кожного з районів. Вони всі мають свою красу та національну особливість. У кожному відчувається дух колишньої стародавньої Русі-України.

Самобутній характер українського народного мистецтва у всій його барвистості, повноті набуває свого відображення в художньому ткацтві та килимарстві, які здавна поширені на Україні, особливо на Гуцульщині. Зберігаючи загальні національні риси,

властиві українському килимарському мистецтву, вони мають і свої особливості, типові для гірських районів України. Це, насамперед, орнаментальні малюнки та їх геометрична побудова.

В шкільних умовах при певній організації роботи та обладнанні шкільних майстерень (мається на увазі наявність спеціальних верстатів, а в шкільних майстернях такі верстати можна виготовити на уроках праці (з старшокласниками) є можливість навчати учнів килимарській справі. Якщо школа не має таких можливостей, то на перших порах вчитель може багато розповісти про історію українського килимарства, його види, національні особливості.

Великий художній талант майстрів української народної творчості набув втілення також у створенні вжитково-побутових виробів з металів та сплавів - мосяжництві. Школа повинна зацікавити учнів до цього виду мистецтва. Це можливо, якщо на уроках праці вчителі будуть широко знайомити учнів з видами та технологією виготовлення металевих виробів, і залучення їх, наскільки це можливо, до практичної діяльності.

Карбування - це чудовий вид художньої обробки металу. Карбовані вироби знаходять широке застосування у повсякденному житті, художньому оформленні інтер'єрів громадських споруд. За допомогою карбування можна створювати різноманітні художні вироби. Карбування - одне з найбільш доступних видів національних народних промислів, яким можна займатися в школі на уроках праці та у позакласний час. Організувати карбування в умовах шкільних майстерень дуже просто. Досвід показав, що учні з захопленням карбують українську національну символіку, фрагменти з оповідань українських письменників, українські орнаменти різних районів та сіл України.

Вищезгадані види національних народних промислів та художньо-прикладного мистецтва є найкращим ґрунтом для формування та розвитку національної самосвідомості у школярів. Серцевинною основою цієї роботи повинні стати національні цінності, які включають всі загальнолюдські цінності та їх духовні компоненти.

Таким чином, виховання національної самосвідомості у молоді повинно мати своєю основою та спиратися на: народну мораль і етику; народну правосвідомість; народну філософію; національний світогляд; національну ідеологію; рідну мову; родовід; рідну

історію; вітчизнознавство; національну міфологію; фольклор; національну символіку; народні прикмети та вірування; релігійні традиції; родинно-побутову культуру; національні традиції, звичаї та обряди.

Навчально-виховний процес повинен мати національну спрямованість, яка полягає у певному пріоритеті у вихованні любові до рідної нації та поваги до всіх інших народів, їх національних почуттів та національної самосвідомості. Ця робота повинна бути спрямована на виховання у молоді стійких моральних пріоритетів, що базуються на загальнолюдських цінностях.

Головною умовою формування національної самосвідомості в процесі трудового навчання є насичення основного навчального матеріалу спеціальними знаннями, що поширюють національний світогляд, формують національне світосприймання та збуджують національні почуття учнів. Зміст цього матеріалу може бути такого характеру: знання історії свого народу; знання мистецтв - образотворчого та художньо-прикладного; знання архітектури; знання особливостей природи свого краю; знання народних обрядів та звичаїв; знання історії життя української діаспори (особливо США, Канади, Австралії).

Ці знання в процесі виготовлення виробів повинні бути використані для втілення в реальних речах, які створюють учні. Так, наприклад, при випалюванні, різьбленні та карбуванні різних панно та барельєфів можуть бути використані зображення видатних історичних осіб та діячів культури і мистецтва, історичних подій, пейзажів рідного краю. Цими малюнками також можуть бути прикрашені різноманітні речі домашнього вжитку: скриньки, полиці та інше. Для прикрашення виробів також можуть бути використані зображення різних архітектурних споруд. В оздобленні речей широко можна використати різні національні орнаменти, особливо при вишиванні та килимарстві.

Для виховання в учнів національної самосвідомості на уроках праці використовуються загальноприйняті методи та педагогічні прийоми, такі як: розповіді, бесіди; екскурсії до виставок, музеїв, на природу, до майстерень народних умільців; зустрічі з майстрами народних промислів та діячами культури; виставки творчості школярів; свята та вечори народної творчості; демонстрування діафільмів та кінофільмів; читання літератури на історичну, географічну, біографічну, мистецтвознавчу тематику та інше.

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ НАРОДНОЇ МАТЕМАТИКИ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ШКОЛИ ПЕРШОГО СТУПЕНЯ

Істотною ознакою сучасного освітянського життя є спрямування загальної уваги вчителів до народної педагогіки, яка відображена у рідній мові, фольклорі, в народних звичаях, у знаннях і досвіді родинного виховання дітей, у сімейно-побутовій культурі, народній грі, іграшках тощо.

Ми схильні думати, що дитина повинна знаходитись під постійним виховуючим впливом матеріальної та духовної культури свого народу. Це необхідно для найповнішого розвитку природних нахилів дитини, розвитку її здібностей, виявлення етнопсихологічних особливостей. Тому поділяємо думку про необхідність широкого впровадження у навчальний процес школи першого ступеня народознавчого матеріалу в умовах конкретного навчального предмета.

Важливою складовою народознавчого матеріалу виступає народна математика як сукупність народних математичних знань та навичок, виражених у прислів'ях, загадках, лічилках, потішках тощо. Ознайомлення із способами лічби, народними мірами і способами вимірів на різних етапах історичного розвитку розкриває перед учнями цікавий світ еволюції поняття числа та його властивостей. Також вмиле використання глибин народної мудрості у навчальному процесі школи першого ступеня дозволяє сформувати широке просторове уявлення дітей молодшого шкільного віку. Народні задачі і способи вимірів, найбільш вживані у побуті, можуть бути цінним джерелом для вивчення рідного краю, для впровадження у школах народної математики, що поживляє роботу учнів, підвищує їх пізнавальний інтерес до навчальних предметів.

Проведене анкетування серед вчителів та учнів, аналіз більше 350 уроків учителів показало, що тільки 5-7 відсотків учителів використовують у повній мірі народну математику і те, як правило, тільки в процесі усних обчислень. Лише 0,5 відсотка вчителів широко використовують поєднання народознавчого матеріалу та ігрової діяльності молодших школярів як засобів їх навчання і виховання.

Узагальнення педагогічного досвіду (Ямницька, Переріслянська, Уторопська загальноосвітні школи Івано-Франківської області) переконливо показало перевагу використання народної математики у нав-

чально-виховному процесі. Якщо вчитель зміг викликати інтерес, пробудити думку дитини за допомогою народознавчого матеріалу, то активізується діяльність учня, потреба дізнатись про нове, з'являється захоплення, допитливість, що є надійним чинником у формуванні пізнавальних інтересів.

Вивчення інтересу до навчальної діяльності учнів молодших класів на базі сільських шкіл Тисменицького, Надвірнянського, Косівського районів Івано-Франківської та Жидачівського району Львівської областей свідчить, що вже в початкових класах деякі учні втрачають інтерес до навчальної діяльності, помітно зменшується з класу в клас кількість відмінників, зростає кількість невстигаючих і тих, що навчаються здебільшого на "трійки".

У запропонованій учням початкових класів анкеті запитання розділялися на три взаємозв'язані частини: одні виявляли загальний "пізнавальний ґрунт" дитини, на якому формуються спеціальні інтереси, зокрема, до математики, інші - розраховані на отримання інформації про питому вагу інтересу до математики в процесі навчання, треті інформують про знання народної математики. Переважна більшість учнів (67,3%) віддавали перевагу урокам народознавства, малювання, фізвиховання, трудовому навчанню. Мотиви їх різні: а) продовження ігрової діяльності на уроках ("уроки проходять весело", "думати не треба", "немає домашнього завдання"); б) відчуття практичної значимості своєї роботи ("іграшки на ялинку зробила", "я сам собі закладку до книжки зробив"); в) сімейні традиції ("бабуся любить вишивати", "батько добре малює", "у нас вдома всі добре співають") та ін. Багато учнів своїм улюбленим предметом назвали українську мову, природознавство. І лише 8,6% учнів першою серед інших улюблених предметів назвали математику, хоч цікавляться математикою всього 40,9%.

Дослідження показало, що значна частина школярів (66,1 відсотків) задає вчителям і батькам різні питання з математики, але більшість їх зумовлена обов'язком, а не інтересом до предмета. Серед учнів, які не задають запитань, є різні категорії щодо їх інтересу до математики. Це учні, яким "все зрозуміло", які соромляться запитувати, яких "математика зовсім не цікавить".

Позитивна відповідь більшості учнів (82,4 відсотки) на запитання про практичне застосування набутих знань з математики свідчить про те, що вчителі молодших класів пов'язують навчання з життям, активізуючи пізнавальну діяльність своїх вихованців. Тільки

4,5 відсотків опитаних учнів змогли назвати потішки, прислів'я, загадки математичного змісту. Відповіді учнів, які не знають народної математики, свідчать про недостатнє використання у школах знань народознавчого матеріалу.

Визначаючи "питому вагу" інтересу до народознавчого матеріалу у структурі загальних інтересів дітей певного класу і, зокрема, роль народної математики у розвитку інтересів дітей, ми отримали такі результати. Вже в початкових класах є тенденція до зниження інтересу до навчальної діяльності взагалі і до математики, зокрема. Зауважимо, що інтерес до навчання у дівчаток дещо вищий, ніж у хлопчиків, а поступовий спад інтересу як у дівчаток, так і у хлопчиків – хвилеподібний. Дослідження показало значне коливання навчальних інтересів у конкретних класах. Так, у перших класах інтереси до навчальної діяльності проявляються в межах від 21 до 51 відсотка школярів, у других класах – від 26 до 45 відсотків, в третіх – 9–28 відсотків, у четвертих класах – 11–27 відсотків.

Дане становище визначається насамперед тим, що у підручнику з математики для II–IV класів задачі, що вимагають словникової роботи, не дають, на наш погляд, учням нових математичних понять, не збуджують думку школяра. Тут майже відсутні диференційовані завдання, зовсім немає даних з народної математики. Дослідженням встановлено, що поряд з цим інтерес до народознавчого матеріалу досить високий. Так, у I класі він становить 85 відсотків, у 2 класі – 90 відсотків, в 3–4 класах – 96 відсотків. Це і дає підставу ввести елементи народознавства у навчальний процес школи першого ступеня.

Аналіз програм, підручників та навчальних посібників, вивчення і узагальнення педагогічного досвіду дозволяють стверджувати, що об'єктивні можливості підручників з математики для шкіл першого ступеня можна збагатити елементами народної математики на різних етапах уроку. Однак ці можливості недостатньо реалізовані як в теоретичному, так і методичному плані. Відсутня певна система використання народознавчого матеріалу, немає методичних рекомендацій щодо їх використання під час уроку.

На основі проведеного формулюючого етапу експерименту встановлено, що важливими педагогічними умовами розвитку творчої активності учнів у навчанні є організація навчальних ігор, розроблених на основі прислів'їв, загадок, потішок тощо. Основними рисами народознавчого матеріалу, що сприяють розвитку пізнавальних інтересів, є

поєднання різноманітних ланок навчальної діяльності, організація взаємодії, співтворчості представників різних поколінь, організація дослідницької діяльності школярів (збір, обробка, систематизація матеріалів з народознавства).

В основу систематизації народознавчого матеріалу з математики ми поклали ідею поступового переходу молодших школярів від безпосередніх операцій над предметними множинами до дій над числами, а від них – до висновків. Цей підхід проходив через вивчення кожного розділу чинної програми з математики для шкіл першого ступеня. При цьому ми враховували, щоб:

а) зміст народної математики відповідав програмі для I–IV класів, органічно поєднувався із змістом конкретного уроку, адекватно відображав математичну суть завдання; забезпечував поступове ускладнення завдань, сприяв розумовому розвитку; деякі завдання могли допускати декілька варіантів розв'язку; сприяв посиленню виховного впливу навчання;

б) формулювання правил навчальної гри, створеної на основі народної математики, було точним і стислим;

в) дидактичний матеріал був простим для виготовлення і використання;

г) хід розв'язання завдань та їх результати повинні мати об'єктивну оцінку.

Розробляючи зміст і методику використання народознавчого матеріалу для розвитку пізнавальних інтересів дітей, ми виділяли такі основні його види:

– народознавчий матеріал, спрямований на актуалізацію знань, необхідних для засвоєння нового матеріалу (наприклад, навчальна гра "Яка дія краще?");

– народна математика, що використовується для полегшення процесу засвоєння нового матеріалу (навчальна гра "Відгадай, що змінилось?" тощо);

– народна математика при закріпленні вивчених понять, властивостей (навчальна гра "Відгадай множник");

– народознавчий матеріал, спрямований на формування навичок і перевірку якості знань (ігрова ситуація "Хто швидше?").

Результати дослідження свідчать: завдяки засобам народної математики школярі дедалі глибше починають відчувати, що знання про рідний народ – це пізнання себе, свого родоводу, його культури.

РЕАЛІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ ФУНКЦІЇ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ЧЕРЕЗ ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Становлення України як самостійної держави неможливе без розбудови власної системи освіти, її реформування, визначення та конкретизації всіх освітніх та виховних завдань - як стратегічних, так і першочергових. Концепція національного виховання має на меті визначення стратегії розвитку наскрізної системи виховання молодого покоління України. Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіту, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України, які включають у себе національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Формування національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України, повинно стати серцевиною усіх українознавчих дисциплін /українська мова і література, історія України, географія України, народознавство, українознавство, українське краєзнавство/. Саме ці дисципліни повинні сприяти формуванню педагога-носія і провідника національного відродження. Вони повинні стати основними методологічними курсами в системі вищої школи незалежно від профілю навчального закладу. Коли перші чотири із цього списку вже мали життя, як у вузівській так в шкільній програмі, то останні або зовсім були відсутні /народознавство, українознавство/, або існував їх сурогат у вигляді краєзнавства /географічного- у курсі географії, історичного- у курсі історії/. Негатія ж усього українського, як не дивно навіть у курсі української мови і літератури, не кажучи вже про інші предмети, приводила до того, що українська школа перероджувалась у монстра, який "поїдав" душі тих, кого був покликаний рости і виховувати.

Зупинимось на останній із перелічених вище структурних одиниць української національної школи: українському краєзнавстві/шкільне й вузівське/.

Як відомо, краєзнавство можна трактувати у вузькому і широкому розумінні цього слова. В першому випадку маємо соціальне, історичне,

а другому- комплексне /синтетичне/ або географічне краєзнавство, яке так чи інакше включає усі інші його види.

Під краєзнавством ми розуміємо всестороннє пізнання свого краю /етнічні та історичні землі, адміністративні області, райони, місто, село разом з їх найближчим оточенням/, облік і вивчення його природних, економічних, культурних ресурсів, географічних, етнографічних й демографічних особливостей, його історії, стан і перспективи.

В Україні склалися чотири організаційні форми краєзнавства: державне, громадське, шкільне і позашкільне. В навчальному процесі головне місце належить шкільному краєзнавству, де під керівництвом учителя учні вивчають свій край.

Позашкільне краєзнавство займається вивченням свого краю з учнями у гуртках, які функціонують при різноманітних клубах.

Отже, українське краєзнавство має стати цілісною, інтегрованою системою трьох чинників- природних, історичних, соціальних комплексів. Таке завдання, за нашим твердим переконанням, під силу тільки краєзнавству національному. Можна стверджувати, що краєзнавство має ширший набір різногенетичних напрямків, ніж українознавство, оскільки тільки два останніх зберігають свою актуальність. Нарешті, слід наголосити на тій рисі, що для українознавства головним є людина, її діяльність, для краєзнавства ж рівнозначно важливим є й інший об'єкт.

Звичайно українознавство трактується як область дослідження гуманітарних наук, тобто наук про людину і суспільство. Хоч з цього майже автоматично випливає нібито природничі науки не мають ніякого відношення до українознавства. Ця думка невірна. Сюди можуть і повинні прямо підключатися екологія, в т.ч. симбіоз біо- і суспільної екології, соціальна екологія, медицина, природнича географія тощо.

Географічне краєзнавство є важливим засобом протидії розриву між людиною і природою, конкретизації історико-культурного процесу, показує його через діяльність видатних діячів, які жили у відповідних регіонах, а також усвідомлення необхідності збереження природного середовища, фактором розвитку національної самосвідомості українського народу та національних меншин на території України.

Краєзнавство володіє знаннями ряду фундаментальних принципових основ, на яких базується робота по вивченню і пропанді знань про свій край. Отже, серед них виділяють такі принципи як науковості; принцип від "близького до далекого", від "знайомого до незнайомого", від "конкретного споглядання до абстрактного мислення", від "рідної

землі до далеких країв"; врахування вікових особливостей дітей; системності і послідовності; комплексності; регіональності;

Для реалізації виховної функції процесу навчання важливе значення мають принципи від "близького до далекого", від "знайомого до незнайомого", від "конкретного споглядання до абстрактного мислення", від "рідної землі до далеких країв" /У побудові шкільної географії це означає, що вона конструюється спочатку за "концентричним" правилом, а завершується теоретичним узагальненим предметом, фактологічною базою якого є світ в цілому і окремі краї та регіони/, а також принцип регіональності, який базується на врахуванні конкретних особливостей краю. Головна роль належить національному принципу - принципу українізації географії. Він полягає не лише в тому, щоб серед шкільних предметів була "Географія України", але в першу чергу в тому, щоб проблематика усіх географічних дисциплін ставилась у прямий зв'язок з українською справою.

У національній школі важлива роль має належати географії, яка своїм змістом безпосередньо формує уявлення, поняття, предметне розуміння України як незалежної, демократичної держави з відповідним міжнародним статусом.

Випущені програми середньої загальноосвітньої школи географія 5-10 класи у 1993 р. представлена так: Географія рідного краю У-кл., Загальна географія VI кл., Географія України VIII-IX кл., Економічна і соціальна географія світу X кл. Отже, навіть шкільні географічні програми створені на краєзнавчій основі, а структура географічної освіти є оптимальною і відповідає тим програмним цілям, які ставить державна концепція "Освіта" /Україна XXI століття/.

Вивчення українського краєзнавства запровадженню у п'ятому класі одинадцятирічної школи, тобто перед курсом географії. Основне завдання якого полягає у формуванні в свідомості дитини чітких, конкретних географічних понять, тобто створення українського понятійно-географічного комплексу знань на близькій для дитини основі-рідному краї. Споглядання та осмислення природних явищ, об'єктів на місцевому матеріалі сприятиме чіткому їх закріпленню у свідомості дитини. Вивчення географії рідного краю має стати провізоричним загальним тлом, на яке нашаровуватиметься подальша інформація. Подаючи матеріал, необхідно робити наголос на краєзнавстві малої, близької дитині території: села, хутора,

вулиці. А першою цеглиною міцної будівлі духовності повинно бути знання родоvodu, так званого генеалогічного сімейного древа.

При висвітленні матеріалу слід відкинути безапеляційність міркувань, залишаючи місце для інших думок, суджень. Бо з такою негнучкою позицією витікає схильність до емоцій, а дитина в такому віці й так надто емоційна. Та й безапеляційність провокує нетолерантність, що неприпустимо.

Програма з географії в VI класі включає достатньо широке коло краєзнавчих даних, правильне використання яких сприяє формуванню в учнів багатьох загальних і одиничних географічних понять. Зміст загальної географії передбачає ознайомлення учнів з краєзнавчими знаннями, які вони одержують при вивченні конкретних явищ і об'єктів. Це визначає характер пізнавальної діяльності учнів, в основі якої лежить чуттєве сприйняття реальних географічних об'єктів і явищ. Отже, краєзнавчий матеріал у VI класі є засобом активізації навчально-виховної роботи і має дуже важливе значення у формуванні в учнів пречуття любові до своєї Батьківщини, національну свідомість, екологічну культуру людини, гармонії її відносин з природою, утверджувати принципи загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності і інших добродійностей.

На краєзнавчій основі побудовані і курси "Фізичної географії України" у VIII класі, а також "Економічна і соціальна географія України" у IX класі, де відведено достатню кількість годин на вивчення "Географії своєї області". Одним із основних завдань у процесі навчання учнів цього курсу є розвиток уявлень про свою Батьківщину, про свій край як складову частину своєї країни. Необхідно, наголошувати на тому, щоб стати справжнім господарем свого краю, в якому учень живе, навчається, згодом працюватиме, вирішуватиме його соціально-економічні, екологічні проблеми, потрібно глибоко пізнати природу своєї місцевості, населення, господарство.

Краєзнавство міцно увійшло в систему роботи школи. Воно передбачено програмою з географії. Склалася два напрямки шкільного краєзнавства: програмне /урочне/ і позаурочне. Вони доповнюють один одного. Програмне /урочне/ краєзнавство передбачає встановлення тісного зв'язку матеріалу, що вивчається на уроках географії, з особливостями природи і господарської діяльності населення найближчого оточення школи.

Зміст

Теоретико-методологічні засади виховання учнівської молоді засобами народознавства

<i>Боднар Н.</i>	Деякі аспекти національного виховання в науковій спадщині українознавців діаспори	4
✓ <i>Вакуленко В., Давидов П., Савелева В.</i>	Вірування, повір'я, демонологія у національній свідомості	8
<i>Засенко В.</i>	Народна педагогіка у сурдопедагогічній практиці	12
<i>Іванюк Г.</i>	Українське народознавство як засіб формування громадянської культури учнів	17
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000		

<i>Ступарик Б.</i>	Роль і місце українознавства в навчально-виховному процесі школи	101 ✓
<i>Суська О.</i>	Толерантність та релігійність в українській ментальності	105
<i>Хрущ В.</i>	Вракування суперечностей між народним виховним та суспільно-політичним ідеалами у вихованні молоді	108

Українознавство як засіб реалізації виховної функції процесу навчання

<i>Апушевич О.</i>	Мовне виховання дітей засобами народної педагогіки ..	113 0
<i>Барабаш О.</i>	Про теоретичні основи інтонації в українознавстві	117
<i>Грама Н.</i>	"Економічна грамота" в українській педагогіці минулого і в сучасності	121
<i>Дятлова С., Рехтета Л.</i>	Використання елементів українського народознавства в навчанні математики молодших школярів	124
<i>Кирста Н.</i>	Народознавчий аспект лексичної роботи за творами М.Підгірянки	125
<i>Кіліченко О.</i>	Роль засобів народної педагогіки у формуванні комунікативних умінь в учнів початкових класів	129
<i>Коваль П.</i>	Використання українського народознавства на заняттях з ритмики і хореографії	133
<i>Ледняк Ю.</i>	Прислів'я та приказки у навчально-виховному процесі	137 ✓
<i>Литвиненко С.</i>	Українська народна казка як засіб гуманістичного виховання першокласників	141 ✓
<i>Мельниченко Н.</i>	Формування екологічної культури майбутніх вчителів-гуманитаріїв засобами народознавства	145
<i>Олійар М., Горецька О.</i>	К.Д.Ушинський про оволодіння скарбами рідної мови на основі засобів народної педагогіки	147
<i>Пайк І., Твардовська Л.</i>	Використання виховного потенціалу українського народознавства у процесі викладання іноземних мов	151
<i>Пеліпейко І.</i>	Регіональні посібники і їх роль у вивченні курсу українознавства	155
<i>Плетеницька Л.</i>	Народна математика як засіб підготовки педагогічних кадрів до народознавчої роботи	158
<i>Процик О.</i>	Гра як засіб розвитку українського мовлення у дошкільників	162
<i>Савчук І.</i>	Використання ідей та засобів української етнопедогогіки в моральному вихованні учнів	164 ✓
<i>Тхоржевський Д., Захарченко Р.</i>	Виховання в учнів національної самовідомості в процесі трудового навчання	168 ✓
<i>Файчик З.</i>	Використання елементів народної математики у навчальному процесі школи першого ступеня	172
<i>Федулик Б., Мариняк Я., Броварська М.</i>	Реалізація виховної функції процесу навчання через географічне краєзнавство	176

Обл.-видав. арк. 11,4.

Науково-методичний центр "Українська етнопедagogіка і народознавство" АПН України і Прикарпатського університету ім.В.Стефаніка
284001, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.